

HADTUDOMÁNY

A MAGYAR HADTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

A TARTALOMBÓL

Európa, mint transzatlanti hídfő

Katonai fenyegetések és
az észak-atlanti térség

A nemzetbiztonsági szolgálatok
feladatrendszere

Információ alapú veszélyforrások

A NATO műszaki támogatásának elvei

Lélektani műveletek – a PSYOPS

A repülőgép-vezető képzés

A többnemzetiségű kultúrák
sokszínűségéből fakadó konfliktusok

Katasztrófák – sebezhetőség – biztonság

A vám- és pénzügyőrség feladatainak
átrendeződése

A Társaságról és a hadtudományról

A Szlovák Köztársaság államiságának
története

XVII. évfolyam

2007/3.

A tanulmányok szerzői

Dr. Haig Zsolt alezredes,
PhD, egyetemi docens

Dr. Hornyacsék Júlia
az MPVSZ elnökségi tagja

Kiss Gabriella angolnyelv tanár

Dr. Kovács Tibor mk. alezredes,
PhD, egyetemi docens

Dr. Lénárt Ferenc
a közgazdasági tudományok
kandidátusa

Dr. Mező Ferenc
a Debreceni Egyetem
Pszichológiai Intézet tanársegédje

Molnár István nyá. ezredes,
a ZMNE doktorandusza

Dr. Oroszi Antal nyá. ezredes,
a hadtudomány kandidátusa

Dr. Pataky Iván nyá. ezredes,
a hadtudomány kandidátusa

Dr. Pírityi Sándor újságíró,
a hadtudomány kandidátusa

Prukner Attila pénzügyőr százados,
a ZMNE doktorandusza

Tüttő Szabolcs
a ZMNE doktorandusza

Varga Attila alezredes,
HM kiemelt főtiszt

Veres Viktória a ZMNE hallgatója

Vida Csaba őrnagy,
a ZMNE doktorandusza

A Magyar Hadtudományi Társaság folyóirata

Felelős kiadó:
NAGY LÁSZLÓ,
a társaság elnöke

A folyóirat szerkesztőbizottsága

Elnök:
PADÁNYI JÓZSEF,
a társaság alelnöke

Elnökhelyettes:
HORVÁTH ISTVÁN
főszerkesztő

Tagjai:
Barna Géza,
Bertalan György,
Kádas Géza,
Király László,
Kovács István,
Kovács Tibor,
Oroszi Antal,
Pataky Iván,
Pekó József,
Várhegyi István.

Szerkesztőbizottság és kiadó:

Budapest X.,
Hungária krt. 9–11.
Tel.: 432-9000/29-684 mellék
A mellék HM vonalon
közvetlenül hívható.

Levélcím:
1581 Budapest, Pf. 15.

Internetcím:
<http://www.zmne.hu/kulso/mhtt>

Nyomtatta:
László és Társa Nyomda

ISSN 1215-4121

HADTUDOMÁNY

A MAGYAR HADTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XVII. évfolyam

3. szám

2007. szeptember

Tartalomjegyzék

BIZTONSÁGPOLITIKA

Pirityi Sándor	Európa, mint transzatlanti atomhídő	3
Molnár István	Korunk katonai fenyegetései és az észak-atlanti térség	14
Tüttő Szabolcs	A nemzetbiztonsági szolgálatok feladatrendszere az új kihívások tükrében	24

HADTUDOMÁNY – HADÜGY

Haig Zsolt	Az információs társadalmat fenyegető információalapú veszélyforrások	37
Kovács Tibor	A NATO műszaki támogatásának aktuális kérdései	57
Mező Ferenc	Szociális befolyásolásra törekvő lélektani műveletek (PSYOPS)	68

VEZETÉS – FELKÉSZÍTÉS

Varga Attila	Gondolatok a repülőgép-vezető képzésről	79
Kiss Gabriella	A többenemzetiségű kultúrák együttműködéséből fakadó kihívások és konfliktusok kezelésének módjai . . .	92

RENDVÉDELEM

Hornyacsek Júlia–Veres Viktória	Katasztrófák, sebezhetőség, biztonság	101
Prukner Attila	Románia és Bulgária Európai Unió csatlakozásának hatása a magyar vámigazgatás szervezetére	114

FÓRUM

Pataky Iván	Hozzászólás a Társaságról és a hadtudományról megjelent cikkekhez	124
Lénárt Ferenc	Változó világ – fejlődő hírszerzés és elhárítás	132
Vida Csaba	A Szlovák Köztársaság államiságának megteremtése . . .	139

SZEMLE

Oroszi Antal	Rögös út a katonai felsőoktatásban	150
--------------	--	-----

ABSTRAKT	154
--------------------	-----

Pirityi Sándor

Európa, mint transzatlanti atomhíd

A szerző egy nagyobb terjedelmű tanulmányban a Rapaeki-ter (volt lengyel külügyminiszter) ENSZ elé terjesztésének félévszázados (1957. október 2.) jubileuma alkalmából emlékezteti a folyóirat olvasóit Közép-Európa, illetve kontinensünk atomfegyver-mentesítésének problematikájára, az Európában érintett négy atomhatalom biztonságpolitikájának nukleáris vonatkozásaira, ezek fegyverkezés- és leszerelés-történeti evolúciójára és fordulópontjaira. Az alábbiakban a tanulmány kontinensünkre vonatkozó részében az amerikai atomfegyverek európai jelenlétének politikai és katonai célszerűségéről ma vallott német, NATO és orosz véleményeket mutatja be.

Az atomfegyverektől mentes Európa 21. századi víziója főként abból a feltételezésből táplálkozik, hogy nem kizárt egy olyan nemzetközi helyzet, amikor az Egyesült Államok nyugodt lelkiismerettel mondhat le atomfegyverei százainak kontinensünk fél tucat vagy több országában való „rejtegetéséről”, amikor a NATO Atomtervező Csoportja euróatlanti mandátumát meghaladottnak, tárgytalannak minősítheti.

Atomfegyvereket, de miért? – német vélemény

Ha ma mind gyakrabban hallani és olvasni, hogy Európa országaiban erősödnek a kétségek az amerikai atomfegyver itteni jelenlétének politikai és katonai célszerűsége, egyszerűen értelme felől, elfogulatlan szakértőket kell kérdőre vonni: *megalapozottak-e ezek a kétségek, vagy egyszerűen jámbor óhajból fakadnak.*

Ilyen elfogulatlan szakértőnek tűnik Lothar Rühl, volt német védelmi miniszteriumi államtitkár, aki jelenleg a kölni egyetemen a nemzetközi viszonyok professzora, emellett a római NATO Katonai Főiskola tanácsadója. Írásai patinás nyugati sajtótermékekben jelennek meg, figyelemre és terjedelmesebb ismertetésre érdemesek.

Két évvel ezelőtt, 2005 őszén, „Célok és ellenség nélkül” címmel elemzést közölt a német Frankfurter Allgemeine Zeitung a NATO, elsősorban az Egyesült Államok Európában levő („maradt”) atomfegyvereiről. Lothar Rühl azzal kezdte cikkét, hogy a „szövetségesek” európai regionális atomfegyver-állománya ugyanúgy „befagyaszott” állapotban van, mint a „rugalmas reagálás” stratégiája, amelyet 1999-ig szolgáltak ezek a fegyverek. A nukleáris robbanótöltetek pontos száma katonai titok, de 480

körül mozoghat, és azok az amerikai légierő által használt nyolc európai NATO-támaszponton vannak elhelyezve – állította Rühl.

A német szerző egy amerikai szakember (Hans M. Kristensen) tanulmányára hivatkozott, amely szerint 60 atombomba amerikai felügyelet mellett a német légi-erőnél van, amely bevetésükhöz nehéz Tornado vadászbombázókat tart készenlétben, további 20–20 bomba a belga, illetve a holland légierő F–16-osaihoz kötődik. Mindösszesen tehát a három NATO-szövetséges gondjaira van bízva 1979 és 1991 között készült száz korszerű atombomba. Ugyanezekből 40–40 darab lehet az olasz, illetve a török légierőnél, további háromszáz atombomba képezi Európában levő amerikai légierők vadászbombázóinak készletét.

Lothar Rühl olyan adatokkal rendelkezett, miszerint a kontinensünkön felhalmozott amerikai nukleáris robbanótöltet-állomány 1971 és 1992 között kerek 7300-ról mintegy 500-ra csökkent. Hangsúlyozta cikkében, hogy a NATO megmaradt regionális harcászati atomfegyver készlete esetében korántsem „elavult municióról” van szó. A német Luftwaffe azt tervezi, hogy – felügyelője szerint – Tornado atombombázói harcértékének növelésével 2015-ig megőrzi meglévő nukleáris támadóképes-ségét, amely a Tornadokkal akár 2020-ig (!) fennmaradhat.

A FAZ cikkírója szerint az „atomfegyvereket, de miért?” téma nem önmagától marad felszínen a szóban forgó időhatárig. A kérdést a NATO-haderőtervezés kere-tében kell megválaszolni.

Az Európában felhalmozott állítólag 480 egység az Egyesült Államok teljes B–61-es atompotenciáljának 80 százalékát teszi ki, ami európai súlypontot jelent a fegyvertípus globális megoszlásában. Az adott koncentráció különböző irányokban hathat: délen Afrika felé, keleten Oroszország irányában, valamint a Közép-Kelet irá-nyában, Törökországon és az Öböl-térségen keresztül egészen Délnyugat-Ázsiáig és az indiai szubkontinens felé (légi utántöltéssel).

A 480 atomeszközből 300 „szunnyad” Észak-Európában, Észak- és Nyugat-Oroszorszáig terjedő hatótávolsággal, és csak 180 délen, az Észak-atlanti Tanács által kimunkált 1991 novemberi első „új stratégiai koncepció”-ban felvázolt, Európa déli peremén húzódó veszély-zónával szemben.

Európa hön óhajtott atomfegyver-mentessége és elsősorban a kontinensen maradt amerikai–NATO atomfegyverek rendeltetése szempontjából kényes kérdéseket is feltesz a frankfurti lap cikkírója: „Van-e különösebb értéke Amerika európai atomharcászati berendezkedésének, példának okáért az észak-afrikai, a közép-keleti vagy a közép-ázsiai országokkal szembeni elrettentés vonatkozásában? Kell-e egy Északnyugat-Európában létrehozott atomharcászati támadóképes-ség Oroszország „leningrádi” katonai körzetével (Távol-Északkal és a kolai támaszpontú orosz Északi Flottával) szemben egy olyan válságban, amelyben Észak-Amerikából nem vetnek be atomfegyvert, kell-e ilyen módon elrettentést kiépíteni egy közép- vagy távol-keleti mozgolódással szemben? Kell-e Amerika egész európai eszköztárával stabilizáló hatást kifejteni háborúra elszánt, akár saját atomfegyverrel rendelkező kormá-nyokra, lehet-e ilyen hatást elérni például Izrael, Pakisztán, India vagy egy szép napon Irán vonatkozásában is?”

Lothar Rühl arra is rámutat, hogy a harcászati levegő–föld osztályú atomfegyve-ekkel „rendelkező” hat európai NATO-partner az egész európai stratégiai-geopoliti-

kai térségben amerikai ellenőrzés alatt áll háború esetére, vagy ha „ellenprolifercióként” hagyományos vagy nukleáris megelőző csapásokat kell mérni. Két évvel ezelőtt a szerző megjegyezte: ha Washington felülvizsgálja a világ legkülönbözőbb részeiben levő közel kétszáz katonai létesítményét és bezárásokra is sort kerítene, az Európában levő atomtámaszpontjait is újból vizsgálat tárgyává kellene tenni, beleértve a „nukleáris résztulajdonokat”.¹

Ha tekintetbe vesszük, hogy más tekintélyes források is megerősítik – a titkosság hangoztatása mellett – az említett, nagyjából azonosan kommentált statisztikát (480 amerikai B-61 atombomba hat NATO-országban, a legtöbb, 150 Németországban, Bulletin of the Atomic Scientist), némileg meglepő vagy megmagyarázhatatlan fejleményekre utalhat, amit a Disarmament Diplomacy egy évtizeddel ezelőtt, 1997 elején közölt, nevezetesen, hogy az Egyesült Államoknak „valamivel több mint száz atomfegyvere van Európában, szárazföldön, hét NATO-ország kilenc földalatti rak-tárában”.²

E közlésekben vissza-visszatér az a mozzanat, hogy a NATO atomkonceptiója e fegyverek három alapvető funkcióját rögzíti: hozzájárulás a NATO hiteles atomelrettentéséhez; jelképei az Egyesült Államok Európa iránti elkötelezettségének és Európa nukleáris kockázatvállalási készségének; európai részvétel az amerikai nukleáris tervezésben (a NATO Atomtervező Csoportja keretében).

Meglehetősen vitatott viszont, hogy ezek a fegyverek ma el tudják-e látni a nekik tulajdonított elrettentési funkciót és hogy a kelet-nyugati szembenállás végeztével (?) és szeptember 11-e után egyszerűen működőképes-e az elrettentés. Moszkva szemléletéről még részletesen lesz szó, ide kívánczik azonban egy igen nyers megnyilatkozás, amely fél évtizeddel követte a hidegháború állítólagos lezárását.

Ami az Európában, és általában az Egyesült Államok területén kívül levő amerikai atomfegyvereket illeti, igen emlékezetes és a mostanában szokványos kemény moszkvai megnyilatkozásokhoz hasonló kijelentéseket tett az orosz energiaügyi miniszter a The Washington Oist 1996. február 16-ai számában. Interjújában Viktor Mihajlov egyenesen kijelentette: „Ha a NATO kiterjeszti határait Kelet-Európa irányában, és harcászati atomfegyvereket telepít a csatlakozó országok területére, akkor Oroszországnak a rakétabázisok megsemmisítésével kell válaszolnia.”

A miniszter úgy minősítette az észak-atlanti szövetség kibővítésének tervét, mint a „proliferciónak”, „az atomfegyverek elterjesztésének hivatalos politikáját”. „Lehet, hogy a csatlakozások után pár nappal még semmi sem történik. Aztán egyszer csak megjelennek a harcászati atomfegyverek. És minthogy Oroszország nukleáris biztonságáért én felelek, kielégítő választ kell adnom. A rakétákat egyszerűen meg fogjuk semmisíteni... Egyébként is, ki jogosította fel az Egyesült Államokat, hogy többrobbanótöltetű atomrakétákat hordozó tengeralattjárókkal járja a világ-óceánokat? Ha mindenáron meg akarják tartani atomfegyvereiket, legalábbis saját területükön, az ország határain belül tárolhatnák őket” – tanácsolta az orosz atom-energia-ügyi tárca vezetője 1996 elején.

1 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2005. szeptember 19.

2 Disarmament Diplomacy, 1997. január 12. p. 9.

Az atlanti szövetség nukleáris dimenziója

Emlékezetes egyébként, hogy jó néhányszor, amikor Washington indokolta atomfegyverek Európában hagyását, rendre ott szerepelt az amerikai feltételezések között: „...hátha drámaian megváltozik a helyzet Oroszországban...”.

Európával kapcsolatban megérdemel egy kitérőt „a NATO atomfegyvereinek” kérdése.

Az az észak-atlanti szövetség okmányaiban is évtizedek óta fellelhető szóhasználat, amelyben „NATO-atomfegyverek” szerepelnek, szigorúan véve pontatlan, mert a tömbnek nincsenek saját atomfegyverei. Valójában elsősorban az Egyesült Államok nukleáris harceszközeiről van szó, amelyek 1954-ben jelentek meg a kontinensen először Nagy-Britanniában, majd Belgiumban, Németországban, Franciaországban, Görögországban, Olaszországban, Hollandiában és Törökországban. A „csúcspot” az 1971-es esztendő jelentette, amikor a kontinensen elhelyezett legkülönbözőbb szerkezetű amerikai atomfegyverek száma mintegy 7300 volt. A 24 féle atomeszközből (bombák, rakéták, aknák stb.) 21 féle nyert elhelyezést Nyugat-Németországban. A NATO-partnerek sokáig nem tudtak minderről, később szerződéseikben rögzítették az Egyesült Államok és a befogadó országok jogait és kötelességeit. A robbanótöltetek szigorú amerikai ellenőrzés alatt maradtak, alkalmazásukról kizárólag az Egyesült Államok elnöke dönthetett. A '70-es évek közepétől ezeket a fegyvereket elektronikus biztosítórendszerrel („Permissíve Action Linke”) látták el, amelyeknek minden visszaélést ki kellett zárniuk. Csak A Fehér Ház rendelkezett azokkal a számkódokkal, amelyek révén az atomfegyverek technikailag bevetethetőkké váltak.³

Az atlanti szövetség „nukleáris dimenziójához” egyes nemcsak az európai kontinensen levő amerikai atomfegyvereket sorolták, hanem az amerikai Polaris tengeralattjárókra telepítetteket is, amelyeket bevontak ugyan a NATO tervezésébe, de amerikai parancsnokság alatt maradtak. Nem volt mindig egyértelmű a francia és a brit atomfegyverek NATO-kötődése.

Míg a brit eszközök szerepet kaptak a NATO-tervezésben, Franciaország leválasztva kezelte atompotenciálját és a NATO 1966 végén életre hívott Atomtervező Csoportjának tanácskozásain sem vett részt. A NATO minisztertanácsának a transzatlanti kapcsolatokkal foglalkozó 1974-es ottawai ülészakán elfogadott nyilatkozatban minden esetre hangsúlyozta a szövetség, hogy mindkét ország atomfegyverei a közös NATO-elrettentés tartozékai.⁴

A NATO Washingtonban 1999 áprilisában elfogadott új stratégiai koncepciója a „több irányú és jobbára nehezen megjósolható katonai és nem katonai kockázatok és veszélyek széles skáláját” említve rámutatott: *„Hatalmas nukleáris erők létezése a szövetségen kívül szintén olyan jelentős tényező, amelyet a szövetségnek számításba kell vennie, ha a biztonságot és a stabilitást kell fenntartani az euroatlanti térségben.”*

3 V.ö.: Hans M. Kristensen, U.S. Nuclear Weapons in Europe, National Resources Defense Council, Washington, DC, 2005.

4 Európa Archív, Nr. 15/1974

A koncepció 46. pontjában ez állt:

„A béke megvédése, a háború vagy bármilyen kényszerítés megelőzése érdekében a szövetség a belátható jövőben fent fogja tartani Európában telepített nukleáris és hagyományos erői megfelelő együttesét, s ahol szükséges, ezeket legalábbis az elégséges minimális szinten naprakész állapotban tartja... Az atomfegyverek egyedülálló módon járulhatnak hozzá, hogy a szövetség elleni agresszió kockázatait (az agresszor számára – A szerk.) kiszámíthatatlanná és elfogadhatatlan méretűvé tegyük, ezért azok továbbra is lényegesek a béke megőrzéséhez.”

Az immár egyesített Németországban évek óta téma az ott tárolt amerikai atomfegyverek szerepe és sorsa. Köztudott, hogy minden új kancellár titkos levélben emlékezteti Washington: mélységesen érdekelt a szóban forgó atomfegyverekre vonatkozó információban és konzultációban. Különös élességet nyert a probléma 2005-ben, abban az évben, amikor „Doctor Atomic” címmel opera készült Amerikában. San Francisco után bemutatását tervezik 2007-re a chicagói Lyric Operában és az amsterdami De N ederlandse Operában.

2005 tavasza Németországban két vonatkozásban is felszínre hozta az ott raktározott amerikai atomfegyverek problémáját. „Kétes értékű jubileumot ül ezekben a hetekben a Szövetségi Köztársaság. Ötven évvel ezelőtt érkeztek német földre az első amerikai atomfegyverek” – írta a Der Spiegel 13/2005 számában. A „Bita” (Berlini Információs Központ a Transzatlanti Biztonságért) korábban titkosított Pentagon okmányokra hivatkozva emlékeztetett rá, hogy az amerikaiak 1955 márciusában először hoztak Németországba repülőgépről ledobható atombombákat. Áprilisban, májusban jöttek a rakéták, az irányított rakétalövedékek, majd a tűzérségi atomgránátok is. Három évvel később Konrad Adenauer kancellár kieszközlte, hogy az 1955-ben életre hívott Bundeswehr „a tűzérség továbbfejlesztése” jegyében harcászati atomfegyverekhez jusson (a robbanótölteteket amerikaiak őrizték). A Luftwaffe harci gépeinek kellett volna atombombákat juttatni a Szovjetunió és a Varsói Szerződés más tagállamainak légterébe.

A Der Spiegel említett számában megjegyezte, hogy a 33. vadászbombázó repülőraj pilótái Büchelben „folyamatosan gyakorolják (2005!) az amerikai atombombák ledobását, jöllehet azok Európában magas rangú NATO-katonák megítélése szerint értelmes célt nem szolgálnak”.

2005. május 6-án Peter Stuck német védelmi miniszter Ramsteinben bejelentette, hogy az NSZK a NATO-ban fel akarja vetni a Németországban maradt amerikai atomfegyverek kivonásának kérdését. Hozzáfűzte, hogy konzultálni akarnak mindazon szövetségesekkel, amelyek területén még vannak atomeszközök. A téma aztán a nyilvánosság számára lekerült a napirendről.

Moszkva: Az atomarzenál olcsó és tárgyalható

„Ellentétek egysége és harca” – ez a marxista tétel határozta meg és jellemezte a múlt században, több mint négy évtizeden keresztül a Szovjetunió atomfegyverkezési és atomleszerelési politikáját, egyben gyakorlatát is. Az atomfegyverektől mentes világ, a „denuklearizált” kontinensek, régiók és szubrégiók eszméje aligha talált lelkesebb hirdetőre, mint amilyen a moszkvai vezetés volt, hatalmas propaganda apparátusá-

val, hadtudományi eszme-rendszerével és nemzetközijogász-gárdájával együtt. A kétpólusú világ megszűntével pragmatikus káosz lett úrrá ezen a területen, persze nem előzmények nélkül.

A szovjet katonai sajtó két évtizeddel ezelőtt, a múlt század '80-as éveinek végén meglehetősen határozott atomfegyver-ellenes hangot ütött meg, rávilágítva ugyanakkor a kialakult helyzet fonákságaira is.

Figyelmeztetett arra, hogy véletlenből, politikai számítási hibákból, aránylag jelentéktelen „hagyományos” konfliktusok eskalációjából az atompotenciálok olyan fejleményekhez vezethetnek, amelyek létében veszélyeztetik az emberiséget. Ugyanakkor olyan képlet alakul ki – mutattak rá –, hogy a túléléshez a garantált kölcsönös megsemmisítés feltételrendszerét kell biztosítani. Az atomfegyvermentesség kockázati ellenérveiként emlegették, hogy ilyen helyzetben – amikor még nem voltak nukleáris fegyverek –, került sor két világháborúra, s hangot kapott a figyelmeztetés: az atomfegyver-mentességhez való visszatérés a harmadik világháború Damoklesz-kardját függesztené a világ fölé...

A szovjet vezetés ugyanakkor az „atomfegyver-mentes biztonság” szavatolási lehetőségét láttatta a szembenálló táboroknak a váratlan támadás eszköztárától való megfosztásában, általában támadó hadműveletek „mindkétoldalú” lehetetlenné tételében. Reklámozta a kizárólag védelmi irányzatú katonai doktrínákat, amelyek minimális hagyományos katonai potenciálra alapozódnak. Utalásokat tett ugyanakkor arra, hogy a rendszerközi konfliktusok szinte kivétel nélkül európai hadszínterekre koncentrálódnának, amint azt persze elsősorban a NATO-amerikai hadgyakorlatok érzékeltetik.

Másfelől igencsak megdöbbenő volt, amit 1998-ban hallhattunk egy Pugwash-konferencián: „Mind Oroszország, mind az Egyesült Államok magas fokú riadókészültségben tartja atomrakétáit, úgy hogy az utasítások vétele után pár percen belül elindulhat a mindösszesen 5500 atom robbanótöltet nagy hányada az északi sarkvidéken keresztül vezető 25 perces pályáján. Ezt követheti néhány percen belül mintegy ezer robbanótöltet indulása hat amerikai Trident tengeralattjáróról az egyik irányba, és háromszáz-négyszáz robbanótöltet startja orosz tengeralattjárókról az ellenkező irányba. Negyvenöt percen belül befejeződhet egy atomháború, amelyet ezerszer nagyobb tűzerővel vívnak meg, mint amennyit az emberiség történetének addigi összes fegyveres konfliktusában bevetettek.”⁵

A konferencián egyébként téma volt a harcászati fegyverek „túlélése” is, természetesen hadtörténelmi értelemben. Orosz részről azt hangsúlyozták, hogy országuk az atomfegyvereket és az atomelrettentést a következő évszázad elején is védelme egyik tényezőjeként fogja számontartani. Rámutattak, hogy Oroszország és az Egyesült Államok védelmi szükségletei eltérnek egymástól, míg az Egyesült Államoknak voltaképpen nincs szüksége harcászati atomfegyverekre, addig Oroszország számára földrajzi helyzete ezeket a fegyvereket atomfegyvertárának lényeges összetevőivé avatja. Ezen túlmenően, míg Amerikának két (deklarált) atomhatalom szövetségese van, Oroszországnak egy sincs.

5 Pugwash Miting N 237, Pugwash Newsletter, November 1998.

Az ezredforduló előtti évtized ontotta a stratégiai fegyver-statisztikákat, amelyek a legkülönbözőbb hitelességi fokú forrásokra támaszkodtak.

A Washingtonban székelő CDI (Center for Defense Information) 1991. augusztus 30. keltezésű Fact Sheetjében még a szovjet atomfegyverekről azt közölte, hogy 8800 szárazföldi és légi, valamint 3400 tengeri bázisú eszköz sorolható hozzájuk. Ugyanez a kiadvány 12 000 szovjet harcászati atomfegyvert szerepeltetett.

Az Europäische Sicherheit 1/92 száma „Periszkóp” rovatában 17 505 atom robbanótöltetet tulajdonított Oroszországnak, 4356-ot Ukrajnának 1222-öt Fehéroroszországnak, 1690-et Kazahsztánnak. Ezek hadászati célba juttató eszközökhöz kapcsolódtak. Ebben az összeállításban 19 000 oroszországi harcászati atomfegyver szerepelt.

Felemás közlések éve volt 1998 is. Ellenőrizhetetlen amerikai források akkor azt szivárogtatták ki, hogy Oroszország harcászati atomfegyvereinek száma tízszer annyi, mint amennyivel az Egyesült Államok rendelkezik, de Moszkva megígérte, hogy 200-re az arányt 4:1-re, sőt 3:1-re módosítja.

William Cohen amerikai védelmi miniszter közel 10 000-ben nevezte meg az orosz harcászati (maximum 110–120 km hatótávolságú) atomfegyverek számát, Moszkva szerint viszont ez inkább az orosz hadászati és harcászati atomeszközök együttes számának felelt meg.

Nyugati sajtóorgánumok – pusztán ad hoc összevetés kedvéért említjük – ugyancsak 1998-ban azt sugallták, hogy Európában – a kontinentális atomhatalmon, Anglián s Franciaországon kívül – hét NATO-ország területén 520 atombomba van összesen 15–16 támaszponton. E támaszpontok közül 5 amerikai légitámaszpont, a többi az egyébként atomfegyverrel nem rendelkező NATO-országok fegyveres erőinek támaszpontja. Visszautaltak arra, hogy Moszkva állítólag 1991-ben vállalta harcászati atomfegyvereinek visszavonását az atomfegyverrel nem rendelkező országok területéről, és ezt végrehajtotta.

A NATO akkor a maga részéről – konkrét számadatok nélkül – azt közölte, hogy Európába telepített atomeszközeinek számát 80 százalékkal csökkentette.

A 2001-es állapotot tekintetbe vevő SIPRI Yearbook Oroszországnak 9096, az Egyesült Államoknak 8876, Kínának 410, Franciaországnak 348, Nagy-Britanniának 185 atom robbanótöltetet tulajdonított. Ezekből eltérően Izrael esetében 200-at, India esetében 30-at, Pakisztán esetében 30–50-et „becsült adatnak” minősített.

Az ezredforduló táján az atomfegyverek korlátozásával kapcsolatban sűrűsödtek az intrikák, a jóslatok és a spekulációk.

Évtizedünk és évezredünk elején orosz szakírók úgy fogalmaztak, hogy az amerikai atomfegyvertár mennyiségi csökkentése (3 800 azonnal bevethető robbanótöltetre 2007-ig, 1700–2200 töltetre 2012-ig) azon a szinten tartja az Egyesült Államok hadászati erőit, amely „egy Oroszország elleni atomháborúhoz szükséges”.

Amerikai elemzésekben 2002-ben utalások voltak arra, hogy míg az 1993-as START II. keretében Washington és Moszkva a mindkét oldalon körülbelül tízezerről 3000–3500-ra csökkenti hadászati atomfegyver-készletét, Bill Clinton és Borisz Jelcin azt helyezte kilátásba, hogy a START III. 2000–2500-ban maximálja a robbanótöltet-állományt. Mivel belföldi és nemzetközi civódások megghiúsították a START II. ratifikálását, a START III. előkészületi munkálatai is leálltak. Kilenc-tíz évvel a START II.

megszületése után az Egyesült Államok mintegy 7200, Oroszország közel 6000 töltettel rendelkezett. Az amerikai szárazföldi erők, a haditengerészet és a tengerészgyalogság raktáraiban 2002-ben valamivel több mint 1200 harcászati atomfegyver volt.

Az orosz harcászati atomfegyverek témakörében emlékeztetni kell arra az orosz–fehérorosz hadgyakorlatra, amely 2004. július 9–15. között zajlott le, képtelen a lengyel határtól az Uralig terjedő térségben. A „Szövetségi biztonság 2004” elnevezést nyert parancsnoki-törzsvezetési gyakorlat az orosz katonai sajtó szerint a legnagyobb volt a „posztszovjet” időszakban, amelyet az akkori orosz vezérkari főnök, Anatolij Kvasnyin hadseregtábornok vezetett.

A gyakorlat abból indult ki, hogy hagyományos erők és eszközök vonalán a NATO tízszeres fölényben van az orosz–fehérorosz erőkkel szemben, továbbá abból, hogy a nyugati térségben hatalmas területek kerültek „NATO-megszállás” alá és ezeket a területeket Oroszország csak atomfegyver alkalmazásával tudja felszabadítani. Az ismert orosz katonai szakíró, Vlagyimir Muhin „NATO-csapatok elfoglalták Minszket” cím alatt megjelent beszámolójában szerepelt olyan utalás, hogy a szovjet korszak óta „az országunkat fenyegető lehetséges katonai veszélyek értelmében kevés változás történt”, erősödött a bizonytalansági tényező, az orosz haderő zsugorodott. „Mindez azt sugallja, hogy ma is az atomfegyver a fő és viszonylag olcsó eszköze a fékentartásnak, különleges időszakban pedig a fő fegyvere az Oroszország és szövetségesei területi épségének biztosítását célzó hadműveleteknek” – állapította meg Vlagyimir Muhin írásában, amelynek alcíme szerint „az orosz–fehérorosz hadgyakorlat során kipróbálták a harcászati atomfegyver alkalmazását”.⁶

Három évvel ezelőtt érdekes vita robbant ki Washington és Moszkva között, amely az orosz harcászati atomfegyverek korlátozási-leszerelési problematikáját hozta felszínre. Az orosz fővárosban tartózkodó Stephen Rademaker amerikai külügyi államtitkár-helyettes 2004. október 6-án aggodalmát fejezte ki, amiért Oroszország nem teljesítette maradéktalanul az európai területen levő harcászati atomfegyverek csökkentésére vállalt kötelezettségeit. Az orosz külügyi szóvivő másnap cáfolta a vádat, de leszögezte: Moszkva nem tartozik elszámolni arról, hogy milyen konkrét fegyverfajták esetében hajtott végre leépítést.

Oroszország 1991–92-es felajánlása egyoldalú gesztus volt, és ezért végrehajtásáról nem tartozik elszámolni sem az Egyesült Államoknak, sem másnak – jegyezte meg a szóvivő, emlékeztetve arra, hogy számos atom robbanótöltet lekerült az orosz szárazföldi harcászati rakétákról, de a vízfelszíni hadihajókról és a tengeralattjárókról is. „Az amerikaiak dolga, hogy hisznek-e Moszkvának vagy sem” – tette hozzá Alekszandr Jakovenko, aki külön hangsúlyozta, hogy Oroszországnak minden harcászati atomfegyvere saját területén van.

Az amerikai külügyi tisztségviselő Moszkvában elmondta, hogy az idősebb George Bush elnök 1991-ben fogalmat tett az Európában levő amerikai harcászati atomfegyverek kivonására és leszerelésére. Ezeket a robbanótölteteket már évekkel ezelőtt kivonták, 2003-ban pedig az eszközök leszerelése is megtörtént – állította Rademaker.

6 Nyezaviszimoja Vojennoje Obozrenyje, 20054. N 26.

A Krasznaja Zvezda a vita kapcsán emlékeztetett arra, hogy a harcászati atomfegyverek csökkentését kilátásba helyező egyoldalú kezdeményezések nem utaltak „számszerű plafonokra”. Az orosz katonai lap megjegyezte, hogy „amit Borisz Jelcin ígért annak idején, az az ő jóakarátának tulajdonítható, és nem nemzetközi kötelezettségvállalás volt, amit jogilag rögzítettek volna”. Jelcin ígését teljesítette az orosz fél mind haditengerészeti, mind szárazföldi tűzérési vonalon. „Egészen véve Oroszország a harcászati atomfegyverek csökkentése vonalán többet tett, mint az Egyesült Államok”, – szögezte le az orosz védelmi minisztérium lapja.⁷

Szergej Ivanov orosz védelmi miniszter 2005. június 2-án abban a beszédében, amelyet a kazahsztáni Bajkonurban az űrrepülőtér 50. „születésnapja” alkalmából tartott, kitért a harcászati atomfegyverek témájára és elutasította e fegyverek bármilyen ellenőrzés alá vételét, „amíg egyes hatalmak a területükön kívül tartanak ilyen fegyvereket”. Ivanov Sam Nunn amerikai szenátornak arra a javaslatára reagált, hogy szülessen egy orosz–amerikai megállapodás, amely biztosítaná egymás harcászati atomfegyver-készletének „áttekinthető elszámoltathatóságát”, tekintettel az atomterrorizmusban megtestesülő veszélyekre.

Az elmúlt években egyébként nyugati elemzők egyre másra kifejtették, hogy Oroszország azért titkolja harcászati atomfegyvereinek számát, mert továbbra is ragaszkodik hozzájuk, ellensúlyozandó hagyományos fegyverek tekintetében fennálló lemaradását.

Valahányszor Oroszországba látogatott Sam Nunn, amerikai szenátor, következetesen az emberi jogok érvényesítésének helyzetéről, de még inkább a harcászati atomfegyverekről, azok számáról és raktározásuk helyéről érdeklődött. Nem titkolta, hogy ellenőrzésüket szorgalmazza, hiszen semmiféle korlátozó megállapodás nincs ebben a témakörben Washington és Moszkva között, ami „abnormális és veszélyes”.

A szenátor egyik NBC-interjújában az atomfegyvertárak teljes nyilvánosságra hozatalát előirányzó kétoldalú egyezményt sürgetve hangsúlyozta: „Végleges számadatra van szükségünk a harcászati atomfegyverekről. Ezek kisméretű, szállítható fegyverek „amelyeket el lehet lopni, el lehet adni. Nem tudjuk, mennyi van az oroszok birtokában”.

A témában nyilatkozó orosz illetékesek – mint láttuk – az utóbbi években kategorikusan kizárták a harcászati atomfegyverekre vonatkozó kétoldalú egyezmény lehetőségét. Elhangzott, hogy e fegyverek száma és összetétele a legszigorúbb állami titkok tárgya, talán az egyetlen orosz katonai titok, amely titok maradt... Leonyid Ivasov, vezérezredes, aki a védelmi minisztériumban a nemzetközi katonai kapcsolatokban volt illetékes, olyan megfogalmazást is megkockáztatott, hogy a harcászati atomfegyverek ellenőrzés alá vétele iránt az érdeklődhet, aki „agressziót tervez Oroszország ellen”.

Moszkvai illetékesek általában úgy nyilatkoztak, hogy az említett fegyverek „Oroszország területén” csak egy olyan nagyarányú külső agresszió esetén kerülnek alkalmazásra, amely létében veszélyeztetné az államot – ezt egyébként az orosz katonai doktrína is rögzíti.

⁷ Krasznaja Zvezda, 2004. október 2.

Amerikai becslések szerint az utóbbi évek átlagában 18–19 ezer orosz és körülbelül 3 ezer amerikai harcászati atomfegyverrel lehetett számolni. Az ezekre vonatkozó fegyverzetkorlátozási megállapodás moszkvai megítélés szerint „egyoldalú leszereelésre” kényszerítene Oroszországot, amely kénytelen lenne feltárni harcászati fegyvereinek telepítési és raktározási helyét, műszaki adatait, helyváltoztatásának és alkalmazásának módjait. Az amerikaiak „célba vennék” az elhelyezési körleteket, azonos számszerű keretekhez ragaszkodnának, csak a saját területükön levő fegyvertárakról adnának tájékoztatást, a külföldi támaszpontjaikon levőkről nem...

Ismeretes, hogy amikor az akkori orosz védelmi miniszter, Szergej Ivanov 2005. június 2-án a bajkonuri űrrepülőtérré látogatott, egyértelművé tette: „Készek vagyunk tárgyalásokat kezdeni a harcászati atomfegyverekről, de csak akkor, ha az ilyen fegyverekkel rendelkező valamennyi ország saját területén fogja tartani azokat”.

Az orosz katonai irodalom egyébként részletezi, milyen körülmények között válhatnak a harcászati atomfegyverek a hadászati atomelrettetés tényezőivé. Megfogalmazásra kerül, hogy „a globalizálódás korszakában, amikor a nyersanyagforrásokért folyik a harc, a háború célja nem az ellen fél megsemmisítése, vagy területszerzés, hanem a nyersanyagrégiók ellenőrzés alá vétele. És itt a harcászati atomfegyver megfoszthatja az agresszort mind a győzelemtől, mind a nyersanyagtól, ami vereséggel ér fel, a 'győztes' gazdasága esetleg nem élheti túl ezt az örömet”.⁹

Ezek után aligha van értelme az Uraltól az Atlanti-óceánig terjedő térség harcászati atomfegyverektől mentessé – belátható időn belüli, egyezményes mentességtételéről – elmélkedni.

Aki viszont még nem szabadult meg az atomfegyvermentes Európa közeli megvalósíthatóságának illúziójától, annak kíváncsot megismerkednie a moszkvai Hadtudományi Akadémia álláspontjával, az új, kimunkálás alatt álló orosz katonai doktrína problematikája kapcsán. Ez az álláspont vázlatosan a moszkvai „centrista elitlap”, a Nyezaviszimaja Gazeta 2007 január végi katonai mellékletéből válhatott ismertté.

Az első kiemelkedő mozzanat a 2000-es doktrína következő tételének változatlan helyeslése: „A jelenlegi körülmények között az Oroszországi Föderáció az atompotenciállal való rendelkezés szükségességéből indul ki... Ebben a vonatkozásban az Oroszországi Föderáció a fegyveres erőink birtokában levő atomfegyvert az agresszió visszarettenése tényezőjének, az Oroszországi Föderáció és szövetségesei katonai biztonságának biztosítása, a nemzetközi stabilitás és béke fenntartása tényezőjének tekinti.”

Varfolomej Korobusin vezérezredes, az orosz Hadtudományi Akadémia első elnökhelyettese az „Egyelőre nincs alternatíva” című elemzésben, amely alcímében előre bocsátja, hogy „a nukleáris fegyverzet helye és szerepe a nemzetbiztonság rendszerében változatlan marad”, emlékeztet arra, hogy az atomfegyver Oroszor-

8 A már többször idézett Lothar Rühl két évvel ezelőtt Oroszország 500 kilométeresnél nagyobbnak minősíthető hatótávolságú atomfegyvereinek „nyugaton pontosan nem ismert” számát 5–10 ezerre tette. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2005. június 8.

9 Nyezaviszimoje Vojennoje Obozrenyje, 2006. N 21.

szág számára a biztonság szavatolásának legradikálisabb és legolcsóbb eszköze marad. Állandó harckészültségben tartásához lényegesen kisebb személyzet kell, meglehetősen szilárd, műszakilag magas szintű tudományos bázisra támaszkodik. A nukleáris és rakétatechnológiát Oroszországban régen és jól elsajátították, nem kell újból létrehozni, csak a tökéletesítést kell folytatni.

„Amíg a hadászati nukleáris erőkre hárul az a feladat, hogy bármilyen körülmények között szavatoltan a meghatározott kárt kell okozni az agresszornak – hangoztatja Korobusin –, nem lehet szó éles csökkentésükről. Ugyanakkor vissza kell térni a tárgyalási folyamathoz az Oroszországi Föderáció és az Egyesült Államok között a hadászati rakéta-nukleáris fegyvertárak további fokozatos és egyenjogú csökkentéséről (1500 harci komplexumig), elkerülendő egy világméretű nukleáris katasztrófát. Ez elvezethet az atomfegyverek számának csökkentését célzó tárgyalásokhoz három más atomhatalommal, Nagy-Britanniával, Franciaországgal és Kínával.”

Oroszország jelenleg nem mondhat le egyoldalúan a hadászati nukleáris fékentartásról, egyebek között mivel az Egyesült Államokban folytatódik az atomfegyver minőségi tökéletesítése, csökkentették az atomkísérletek felújításához rendelt időt, felmondták a rakétavédelmet korlátozó szerződést, nem hajlandók tárgyalni a katonai rendeltetésű hasadóanyag-előállítás tilalmáról, gátolják a biológiai és a toxinfegyverekre vonatkozó 1972-es egyezmény végrehajtásának ellenőrzését és így tovább. És ami Európa vonatkozásában igen lényeges: nem hajlandók tárgyalni a külföldön raktározott amerikai harcászati atomfegyvereknek az Egyesült Államok „nemzeti területére” való visszatelepítéséről.

Az orosz Hadtudományi Akadémiának az a véleménye, hogy az új katonai doktrínában fenn kell tartani a hadászati elrettentésnek, mint a katonapolitikai helyzet ellenőrzés alatt tartása módszerének funkcióját, „mert fennmaradtak azok a feltételek, amelyek létrehozták”.

Egyébként – fűzik hozzá – az atomelrettentési potenciál biztosításáról való lemondás csökkentené Oroszországnak a világközösségbe való egyenjogú integrálódása lehetőségét, miközben a világközösségben „az erőtenyezők használata kezd lényegesebb szerepet játszani, mint azt korábban feltételezték”.

*A zárókövetkeztetés: az atomelrettentési eszköztár fenntartása a következő évtizedekben fontos katonai-katonapolitikai feladat marad, az atomfegyvernek nincs alternatívája, ha Oroszország meg akarja akadályozni egy nagyarányú háború kitörését...*¹⁰

10 Nyezaviszimoje Vojennoje Obozrenyje, 2007. N 4.

Molnár István

Korunk katonai fenyegetései és az észak-atlanti térség

A szerző a vonatkozó NATO és USA dokumentumok és a jelen eseményei alapján elemzi és értékeli a jelen kor katonai fenyegetéseit és sajátosságait, az elhárításukra tett legfontosabb intézkedéseket és szervezeti kezdeményezéseket. Megállapítja továbbá, hogy e fenyegetések közül a globális terrorizmus és a tömegpusztító fegyverek terjedése elsősorban a premodern és modern társadalmakból erednek és főleg az euroatlanti régió államait, de más posztmodern társadalmakat is érintik. Ugyanakkor a politikai, gazdasági és társadalmi bizonytalanságból eredő fenyegetések több régióban is jelen vannak, s így számos államra közvetlenül, az euroatlanti régióra pedig legalább is közvetetten hatnak, miután következményeikkel sérthetik értékrendjüket és érdekeiket.

A NATO a hidegháború terméke. Annak négy és fél évtizedes időszakában a Szövetség eredményesen látta el funkcióját: a kedvezőtlen jaltai egyezmény nyomán kialakult geopolitikai környezetben katonai védelmet nyújtott az észak-atlanti térség országait tömörítő koalíció számára. Akkor a katonai fenyegetést az időközben megerősödött, majd fokozatosan a gazdasági összeomlás szélére sodródott Szovjetunió és szövetségesei jelentették. Az elrettentésnek határozott célja és iránya volt. Világos volt, hogy kik kikkel állnak szemben, és milyen megfontolásokból? A kölcsönös fenyegetés forrásai és erővonalai tiszták és láthatóak voltak. E tartós időszak elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy időközben a szemben álló felek között, a fegyverkezési hajsza ellenére is, kialakuljon egyfajta katonai paritás, amely a nukleáris katasztrófa lehetőségének kölcsönös felismerése mellett jelentősen hozzájárult a hidegháborús fenyegetettség csökkenéséhez – alacsonyabb szinten. A szuperhatalmak és szövetségeseik tárgyalásokba bocsátkoztak a különböző stratégiai és kisebb hatótávolságú tömegpusztító- és a hagyományos fegyverzetek csökkentéséről, az atomháború megelőzéséről, kapcsolatba léptek egymással a különböző fegyveres konfliktusok értelmezése vagy megelőzése céljából, amelyek során kialakult közöttük egy hallgatólagos megegyezés a tömegpusztító fegyverek elsőként történő alkalmazásáról való lemondásról és a nyílt konfrontálódás elutasításáról. A globális geopolitikai térben egyfajta egyensúlyi állapot alakult ki.

A hidegháború megszűnésével párhuzamosan helyet kapott az a nézet – különösen a liberális eszmekörben –, hogy végre elérkeztünk a társadalmi fejlődésnek

egy olyan korszakába, amikor a háborúk alternatíváját a párbeszéd és az együttműködés fogja megtestesíteni. Mai szemmel azonban éppen azt láthatjuk: nemhogy csökkenne a fegyveres erőszak, hanem éppen ellenkezőleg: mintha elszabadult volna a pokol. Nem csak felborult a hidegháborús egyensúlyi állapot, de a mérleg egyik serpenyőjébe más súlyok is kerültek. Akik úgy gondolták, mint például *Francis Fukuyama*, hogy a legfőbb háborús motívumok már megszűntek, azok nem számoltak azzal, hogy az olyan, volt hidegháborús fenyegetések, mint a kommunista ideológia terjeszkedésének és a tömegpusztító fegyverek bevetésének veszélye, lényegüket tekintve mára sem változtak, legfeljebb modifikálódtak. Így a *kommunisztikus eszmékre épülő totalitárius hatalmi rendszert a fundamentalista iszlám értékrendjének köntösébe burkolózó frusztrált, állami hatalomhoz nem jutott, szélsőséges, együttműködésre semmilyen formában nem hajlandó nemzetközi (globalizálódó) háttérhatalmi hálózat váltotta fel, a dzsihád rémével riogatva más civilizációkat.*

Ezt a tendenciát erősíti először, hogy a 2020-as évek végéig a tömegek munkanélküliségével és a nyomában járó napi megélhetési- és egzisztenciális gondjaival mindig is, és a jövőben várhatóan még inkább küszködő, gyenge szociális állami hagyományokkal rendelkező iszlám térségben erőteljes demográfiai növekedést jósolnak. Másodszor, éppen az ebből a szegénységből fakadó kilátástalan egyéni sorsok miatt tovább nő a muzulmán vallású tömegek bevándorlási hajlama, s ezzel párhuzamosan a radikális fundamentalista eszmék óhatatlan beáramlása a gazdaságilag jóval stabilabb régiókba, mint például Európába, amely aztán egy idő múlva puszkaporos hordóvá változtathatja azt, különösen akkor, ha reménytelenül megoldatlan a bevándorló tömegek integrálódása, azonosulása a befogadók értékrendjével. E folyamatban persze „kettőn áll a vásár” – a befogadókon és a befogadottakon is. Harmadszor pedig a globalizációt említhetjük. Különösen az élenjáró ipari- és ezen belül a hadiipari technológiák elterjedésével és megismerhetőségével, a szenzációra melegében lecsapó, a világot behálózó medianyilvánosság hatásával, az Internet és a mobiltelefon korlátlan alkalmazhatóságával, a kultúrák spontán, megállíthatatlan áramlásával, és nem utolsósorban a nyersanyagoknak és az energiahordozóknak a gyarmati rendszer időszakát idéző már-már mértéktelen kiaknázásával erősödik az említett tendencia. E nagyságrendjét tekintve relatíve kicsi háttérhatalom a jóléti társadalom százmilliói vegzálásának eszközéül az emberiség erőszak történetének legembertelenebbjét, a nemzetközi terrorizmust választotta, amely elsősorban az alkalmazott módszerek és az áldozatok válogatás nélküli sérelmével, zéró-toleranciájával, Amerika- és zsidóellenességével tűnik ki. E fenyegetés szellemi forrásáról, központjáról, céljairól, képességeiről az idők folyamán ugyan egyre többet tudunk, ám koránt sem eleget ahhoz, hogy biztonsággal kezelhessük azokat. Hatástalan a még mindig a második világháború időszakát tükröző nemzetközi hadijog, sőt passzusai nem is érvényesek a jelenkori ellenségre. Nincs, de érthetően nem is akaródzik kivel tárgyalni valós vagy vélt sérelmekről. A konfliktus megoldása vagy kezelése tárgyalással, érdek alapú együttműködéssel, mint ahogyan az a hidegháború második felében történt, lehetetlennek látszik. Marad egyelőre a klasszikus, végső, katonai megoldás, minél távolabb a veszélyeztetett hazától vagy régiótól – természetesen összekapcsolva nemzeti és nemzetközi diplomáciai, gazdasági, pénzügyi, információs-hírszerzési és egyéb eszközök komplex alkalmazásával. Ezért, mindazon államok tömörüléséhez,

amelyek veszélyeztetve érzik magukat, erős, módszereiben és eljárásaiban is hatékony antiterrorista koalíció szükséges.

Ezért lépett az Egyesült Államok szemmel láthatóan túl a NATO hagyományos, hidegháborús koalícióján (ugyanakkor azt is megtartva), amikor meghirdette az afganisztáni és az iraki háborút, nem bevárva a Szövetségen belüli hosszas konszenzusos egyeztetést a tagállamokkal.

Ami pedig a tömegpusztító fegyverekkel való hidegháborús zsarolást illeti, mára ezeknek az eszközöknek a tendenciózus terjedése és az azzal való zsarolás kiterjedése tapasztalható (lásd Észak-Korea, Irán). Ahogy növekszik az atomfegyverrel és az azokat célba-juttató eszközökkel rendelkező államok száma, úgy növekszik a kockázata azok meggondolatlan alkalmazásának. Vele párhuzamosan egyre növekszik annak a veszélye is, hogy a tömegpusztító fegyverek alapanyagai, komponensei és célba-juttató eszközei ellenőrizetlenül kerülnek nem állami erőszakszervezetek birtokába és a nemzetközi terrorizmus erői előbb-utóbb ilyen eszközökhöz jutnak, amelyeket nem pusztán csak zsarolásra használnak majd, hanem a dzsihád beteljesítésére is. Nem véletlen, hogy a CIA komolyan aggódik, hogy a nemzetközi terrorista körök oly mohón igyekeznek tömegpusztító fegyverekhez jutni. A hidegháborús katonai fenyegetéseket felváltó előbb vázolt fenyegetések forrásai a globális világot ugyan elpusztítani nem képesek, de érzékeny csapást mérhetnek a jólét, a demokrácia, az emberi szabadság, a szabad piac és a tőke szabad mozgása értékrendjét magáénak valló civilizációra, s egyúttal jóvátehetetlen ökológiai károkat is okozhatnak egyes régiókban.

Ahogy a hidegháború végén, úgy napjainkban is jellemző helyi és szubregionális katonai fenyegetésként értékelhetjük a gazdasági, társadalmi és politikai instabilitásból eredő, etnikai és területi vitákból fakadó konfliktusforrásokat, amelyekből számos található, különösen a Közel-Keleten, Közép-Ázsiában, a Kaukázusban és Észak-Afrikában. E fenyegetések közvetlen fizikai veszélyt ugyan nem jelentenek a transz-atlanti koalícióra, de komolyan veszélyeztethetik a koalíció és a nemzetek érdekeit, akár politikai, akár gazdasági téren, de beavatkozásra készíthetik azt pusztán humanitárius-, netán érték- és erődemonstrációs céllal is, presztízből, amely során érdekellentétbe kerülhet más régiók vezető hatalmaival.

Katonai fenyegetést jelenthetnek a közeljövőben a regionális hatalmi törekvések, mint például Iráné, amely tömeghadseregének jelentős haditechnikai fejlesztésébe fogott, valószínűleg azzal a céllal, hogy a közeljövőben megszerzendő pozícióját katonai erővel is alátámassza és átrajzolja régiójának hatalmi erővonalait. Hasonló fegyverkezési trendet okozhat azonban a már most is vitathatatlan regionális vezető pozíció megőrzése vagy az ilyen hatalmak közötti rivalizálás is.

Napjaink kérdése az is, vajon a demokrácia és a piacgazdaság pályájára állt, gazdaságilag a kilábalás felé elindult és az érdekeit egyre inkább Ázsia és a Közel-Kelet irányába kivetítő, a nyugati demokráciák értékrendjét több esetben nem preferáló Oroszország visszakanyarodik-e hidegháborús gyakorlatához, legalábbis, ami a katonai potenciáljából adódó elrettentést és az egyre növekvő, korszerűsödő hadászati fegyverkezését illeti? Reméljük, hogy az erős, ma jobbra tekintélyuralmi állammal¹ és döntéshozatali mechanizmusával szemben a jogállamiság és a demokrácia fokozatos elmélyülése előbb-utóbb kellő garanciát nyújt majd arra, hogy Oroszországra, mint esetleges veszélyforrásra még a gyanú árnyéka se vetülhessen.

Az Egyesült Államok és a katonai fenyegetések

Az Egyesült Államok, mint globális szuperhatalom, a transz-atlanti régió legbefolyásosabb tényezője a hidegháborúból győztesen került ki, azonban annak befejezését követően magára maradt, annak minden következményével együtt. A közös értékek szerinti alapvető szövetséges továbbra is Európa maradt. Azáltal, hogy a világ leg-erősebb gazdaságával, technológiai kultúrájával, katonai erejével és páratlanul hatékony szellemi potenciállal rendelkezik, a NATO vezető tagállama is egyúttal. Külpolitikáját a kilencvenes években egyrészt az európai integráció előmozdítására és ezzel párhuzamosan a volt ellenség, Oroszország bizalmatlanságának tompítására, biztonságpolitikai és gazdasági együttműködői státuszának elősegítésére fordította, ezzel is segítve az európai stabilitást és biztonságot. Másrészt erőfeszítéseket tett a Közel-Kelet stabilizálására és ott befolyásának megtartására. Megleckéztette a Kuvaitot, lerohanó Szaddam-rezsimet, jelezve, hogy stratégiai szövetségeit nem hagyja cserben, ha segítségre van szükségük.

Kezdeményezésére, 1994-ben a NATO meghirdette a ma is nyitott PfP-programot, amelynek kettős célja volt. Mielőbb a Szövetségbe integrálni azon közép- és kelet-európai államokat, amelyek politikai stabilitásukkal, társadalmi berendezkedésükkel, a közös értékek melletti elkötelezettségükkel és felkészültségükkel rászolgáltak a tagállami státuszra, továbbá stratégiai partnerséget ajánlani azon államoknak, amelyek történelmi hagyományaik, geográfiai elhelyezkedésük miatt vagy más okokból nem akarnak, illetve nem tudnak a Szövetség tagjává válni. Befolyása a jelzett térségekben a korábbiakhoz képest jelentősen megnövekedett, amelynek következtében, a mi jelenlegi szempontunk szerint, eredményesebben avatkozhatott be – a NATO-val és a számos partnerországból álló koalícióval együtt – a balkáni válság kezelésébe, illetve az afgán tálibok és az Al-Kaida vezérkara elleni küzdelemben.

Jól körülhatárolható fenyegetést jelentett számára a tömegpusztító fegyverek ellenőrizhetetlen elterjedésének veszélye is, amely különösen azért vált aktuálissá, mert egyrészt a Szovjetunió felbomlása után függetlenné vált országokban, így például Ukrajnában, nagyszámú arzenál halmozódott fel, másrészt pedig a rezsimrendszabályok óhatatlan, időleges gyengülése miatt lehetővé vált az úgynevezett atomtitkokhoz- és technológiákhoz való könnyebb hozzáférés. Felerősödött egy újfajta fenyegetés is: a „világ csendőre” elleni Amerika-ellenes *terrorizmus*.

Az Egyesült Államok nemzetbiztonságának történetében, Pearl-Harbour után egy új szomorú fejezete nyílt meg a 2001. szeptember 11-ei terrortámadással, amely jelezte, hogy a globális szuperhatalom sem sebezhetetlen többé. Döbbenetéből vilámgyorsan felocsúdott, „hosszú hadjáratot” indított, keresni, majd üldözni kezdte az elkövetőket, amelyekről kiderült, hogy a támadás tervét évek óta szőtték, miközben gomba módra szaporodott szimpatizánsaik és hálózataik száma, elsősorban a

1 Lehet, hogy a mai orosz vezetés tud valamit, amit a közép- és kelet-európai, demokratikus útra lépett országok, köztük Magyarország nem ismert fel, nevezetesen azt, hogy a demokrácia társadalmi, gazdasági és politikai előnyei magától a formális és még fejletlen demokráciától nem hullnak az ölünkbe; annak nagyobb vargabetűk nélküli kifejlődéséhez és az új értékrend megszilárdításához, a nem kívánatos folyamatok visszaszorításához (legalább is kezdetben) erős állami kontroll szükséges?

fundamentalista iszlám kultúrából.² Az Egyesült Államok előbb támadást intézett az Afganisztánban tartózkodó terroristák és rejtegetők, a tálibok ellen, majd megtámadta az iraki Szaddam-rendszert, vélvén, hogy tömegpusztító eszközökkel folytat kísérleteket, illetve rendelkezik azokkal és kapcsolatot tart, támogatást nyújt a nemzetközi terrorista erőeknek. Mindkét katonai beavatkozáshoz ad-hoc koalíciót keresett és talált is. E koalícióknak egyaránt tagjai voltak – és azok ma is – NATO-tagállamok, nem-NATO partner államok és alkalmi partner országok. 2001 őszén és telén az afganisztáni felszabadító és az ottani Al-Kaida bázisokat szétromboló hadjáratban 11 állam vett részt harcoló alakulatokkal. A teljes koalíció pedig 136 államból állt.

Az USA nemzetbiztonsági stratégiái

A 2002-ben kiadott nemzetbiztonsági stratégia két ellenséget jelölt meg a nemzetközi terrorizmus elleni harcban: a globális terrorszervezeteket és az azokat támogató és tömegpusztító fegyverekkel rendelkező vagy az azokat kifejleszteni szándékozó úgynevezett lator államokat³. Egyúttal új határokat szabott az Egyesült Államokkal való stratégiai partnerség terén. Csak azon államokat tekinti ilyen partnereinek, barátainak, amelyek közösséget vállalnak a nemzetközi terrorizmus elleni harcban bármely régióban, és segítik őt ebben. Előtérbe került a megelőző csapás koncepciója, amely szerint már a beazonosított, potenciális fenyegető erő ellen is csapás mérhető, nem megvárva annak aktivizálódását. Ebben kiemelkedő szerepet kapott a CIA, a haderő, de fontos rendszabályokat vezettek be politikai, jogi és pénzügyi területeken is. E harcnak megfelelően átalakították a nemzetbiztonsági szervezeteket is. Az Egyesült Államok ilyen megelőző háborúnak minősítette a második iraki háborút, amelynek többek között, vizsgált szempontunkból, két hivatalos motivációja is volt: Iraknak a nemzetközi terrorizmust támogató szerepe, továbbá az, hogy vegyi- és biológiai fegyverekkel rendelkezik, illetve azokat fejleszt.

E stratégiában megjelölték a tömegpusztító fegyverek elterjedése megakadályozásának legfőbb területeit is. *Először*: a proaktív erőfeszítések során elrettentéssel és megfelelő védelemmel megakadályozni a tömegpusztító fegyverek elterjedését. Növelni szükséges e fegyverek beazonosításának képességét, az aktív (katonai) és passzív védelmet, valamint az USA és szövetségeseinek katonai képességét e fegyverek és az ezeket alkalmazni szándékozók megsemmisítésére, szétzúzására és az e fegyverek elleni védelemre. *Másodszor*: meg kell akadályozni a lator államokat abban, hogy hozzájussanak a tömegpusztító fegyverek előállításához szükséges nyersanyagokhoz, technológiához és szakértelemhez. E tevékenységet segítik a diplomáciai, fegyverzet-ellenőrzési, a többoldalú nemzetközi exportszabályozási és a fenyegetettséget jelző szolgáltatások ugyanúgy, mint azok a koalícióépítési erőfeszítések, amelyek közösségileg támogatják az ilyen fegyverekről lemondó államok politikai és

2 Az Egyesült Államok vezetése helyesen és tapintatosan ódzkodott attól, hogy civilizációs konfliktust láttasson a támadásban, lévén maga is multikulturális szövetségi állam, ahol elsősorban nem a vallási-kulturális hovatartozás, hanem a teljesítmény és a nemzeti biztonsághoz és jóléthez való hozzájárulás számít.

3 Ma lator államoknak minősülnek: Észak-Korea, Irán, Szíria és Líbia.

pénzügyi erőfeszítéseit. Egyúttal üdvözlí a G-8-ak 20 milliárd dolláros alapját egy ilyen globális koalíció megeremtésére. *Harmadszor*: e fegyverek alkalmazása vagy annak szándéka esetére hatékony védelmi képességek megeremtése szükséges mind a haderő, mind a lakosság, mind pedig a szövetségesek részére úgy, hogy a potenciális ellenség a kívánt célját ne érhesse el. Teljesen új momentum, hogy a lator államok által kezdeményezett vegyi- vagy biológiai támadás nukleáris válaszcsoapással kerül megorlása.

A 2006 márciusában kiadott nemzetbiztonsági stratégia az előzőnél már átfogóbb módon, egy olyan világ kialakításának elősegítését célozza meg – akár több generáción keresztül is –, amelyben egyre inkább többségbe kerülnek azok az államok, amelyek a demokráciát, az emberi szabadságot, a szabad piacot és a szabad kereskedelmet vallják alapvető értékeiknek. E demokratizálódási folyamat, amelyet az Egyesült Államok tevékenyen szorgalmaz és segít, egyúttal az amerikai nép és a demokratikus államok népeinek hosszú távú biztonságát és jólétét eredményezi majd. E küzdelem jelenének és közeljövőjének a fő fenyegetése „egy büszke vallás perverzioja”, amelynek eszközei az intolerancia, a gyilkolás, a terror és az elnyomás. A dokumentumban a nemzetközi terrorizmus erőinek modifikálódása, tovább szaporodása és az újabb helyzethez való alkalmazkodása is megfigyelhető (szétszórt, kisebb terrorista hálózatok kiépülése, azok globalizálódása, a hatékony propaganda, eredményesebb rejtőzködő képesség, a tömegpusztító fegyverhez jutás még mohóbb szándéka). A terrorizmus elleni harc legfontosabb területeinek és eszközeinek a stratégia a mérsékelt muzulmán országokkal való partneri együttműködést, demokratizálódásuk és fejlődésük elősegítését, regionális demokráciaközpontok kialakítását, nemzetközi demokrácia-alapok létrehozását, a terrorista hálózatok támadásának megelőzését, a lator államok és a terrorista csoportok visszaszorítását, valamint annak megakadályozását jelöli meg, hogy a nemzetközi terrorista erők bármely országban bázist és kiindulópontot alakíthassanak ki maguknak. A terrorizmus elleni harc frontvonalának Irakot és Afganisztánt jelöli meg.

A dokumentum megállapítja: „A nukleáris fegyverek elterjedése jelenti a legnagyobb fenyegetést nemzetbiztonságunkra. A nukleáris fegyverek egyedülálló képessége, hogy egy pillanat alatt életek tömegét oltsa ki. Ezért jelent vonzerőt a lator államok és a terroristák számára.”⁴ Hasonlóan vélekedik a vegyi- és a bakteriológiai fegyverek veszélyességéről is. Elterjedésük megakadályozására, nemzetközi összefogással, a tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozásáról szóló szerződés korszerűsítésével, el kell zárni azt a lehetőséget, hogy különböző rezsimek nukleáris fegyverek előállításához alapanyagokhoz jussanak civil nukleáris programjuk megvalósításának örve alatt. Továbbá erősíteni kell a globális fenyegetést csökkentő kezdeményezést (Global Threat Reduction Initiative – GTRI), elsősorban az ezen anyagok beazonosíthatóságának további fejlesztésével és a fontos vízi és légi kereskedelmi útvonalak ellenőrzésével. Nélkülözhetetlen eszközeinek tartja a stratégia a nukleáris triáddal való elrettentés képességének megőrzését és a nemzeti és a koalíciós önvédelem

4 The National Security Strategy of the United States of America. The White House, Washington. 2006. March p. 19.

képességének a kifejlesztését. Fontosnak tartja az ENSZ szerepének és hatékonyságának mielőbbi kiterjesztését a globális strabilitás és biztonság területén.

A *regionális konfliktusok* – ahogy a dokumentum rögzíti – direkt veszéllyel ugyan nem fenyegetik az Egyesült Államok biztonságát, de mivel humanitárius tragédiába és politikai, gazdasági és társadalmi anarchiába torkollhatnak, veszélyeztethetik nemzeti érdekeit (például a stratégiai nyersanyagokhoz való hozzáférést – M.I.) és irritálhatják vallott értékeivel kapcsolatos társadalmi érzületét. Az Egyesült Államok ezért aktívan hozzájárul az olyan különböző okokból, mint a rossz kormányzás, a külső és belső agresszió vagy az etnikai, törzsi és vallási gyűlölet következtében kialakult és kialakuló válságok megelőzésében, kezelésében és következményeinek felszámolásában.

Az utóbbi időben az Egyesült Államokat és a transz-atlanti térséget különösen aggasztják Irán nukleáris hatalmi törekvései és az a veszély, hogy az néhány éven belül tömegpusztító fegyverek gyártásába foghat. Minden lehetséges eszközt igyekszik megragadni ahhoz, hogy a folyamatot megállítsa. Ennek érdekében segítségül hívja az ENSZ-et, az EU-t, a G-8-at, Oroszországot és más regionális hatalmakat, egyelőre csekély eredménnyel. Megfontolás tárgyává tesz ugyanakkor egy megelőző katonai beavatkozást is. A közelmúltbeli észak-koreai kísérleti atomrobbantás is nyugtalanságot váltott ki, amelynek eredménye, hogy informális tapogatózás kezdődött a kísérletek leállításának feltételeiről.

Az amerikai hadászati rakétavédelmi rendszer egyik eleme Csehországba történő telepítésének szándéka éles reagálást váltott ki Oroszországból, mivel az fenyegetve érzi magát a telepítés után.

A NATO és a katonai fenyegetések

A Szövetség a hidegháborút követően gyökeresen átalakult, csakúgy, mint az a geopolitikai környezet, amelybe beágyazódik. A Washingtoni Szerződésben megfogalmazott eredeti funkcióját megtartotta, azaz továbbra is ellátja a tagállamok katonai védelmét. A kérdés az, hogy ki ellen? A tömör válasz: *mindenki ellen, aki veszélyezteti a koalíció létét, érdekeit és vallott értékeinek érvényesülését, különösen a demokráciát és a szabadságát*. Ma már a potenciális ellenség, amely jóval megfoghatatlanabb, mint két évtizeddel ezelőtt, nem a koalíció határán található, hanem egyrészt a felelősségi szféráján belül – beépülve, és azon kívül, az egyre szélesedő érdekszférájában, a *nemzetközi terrorizmus erőinek* képében, szétszóródva az ellenőrizhetetlen, nehezen megközelíthető és felfedhető legális és illegális világban. Ennek megfelelően a NATO, törvényszerűen, egyre inkább globális védelmi-katonai szervezetté alakul át, de napirenden van az is, hogy a katonai potenciálján túl eszköztárát más civil mechanizmusokkal is bővítse, különösen a válságmegelőzés-, kezelés- és a következmények felszámolása terén.

1994-ben a békepartnerség meghirdetésével a kilencvenes évek közepétől növelte az európai és hozzájárult a közép-ázsiai stabilitás és biztonság elősegítéséhez. Majd 1999-ben és 2003-ban a PfP folyamatból integrálta a legfelkészültebben átlépő új tagállamokat, amellyel kiterjesztette katonai és potenciálját és kompetenciáját. Az Egyesült Államok kezdeményezésére, más tagállamokkal összhangban, különleges státuszt biztosított Oroszországnak és Ukrajnának a vele való biztonsági- és kato-

nai kapcsolatok terén, sőt azon túl is, úgy, hogy eközben megőrizte döntési képességét is.

1995-ben és 1999-ben, az Egyesült Államok vezetésével, békekikényszerítő műveletekkel beavatkozott a koalíció határán kirobbant véres, a népirtást is magukba foglaló boszniai és a koszovói válságokba, amelyek kezelésére Európa egymaga nem lett volna képes. E műveletek során vizsgázott először a NATO – Boszniában az ENSZ égisze alatt, Koszovóban pedig anélkül – megmutatva, hogy kellően alkalmazkodott a hidegháború után bizonytalanná vált, megváltozott geopolitikai környezethez. De vizsgáztak a partnerországok is, amelyek nemzeti közreműködéssel, befogadó nemzeti- vagy egyéb logisztikai támogatással vagy éppen a tranzitálás biztosításával részt vettek és ma is részt vesznek e válságok kezelésében, megmutatva, hogy hasonló értékeket vallanak, mint a Szövetség tagállamai.

Amíg a transz-atlanti kapcsolatok 2001. szeptember 11-ig tartó időszakában az Egyesült Államok nyújtott katonai segítséget és vállalt szolidaritást Európa jobbik felével a közös ellenségekkel szemben, addig mára ez a trend megfordult: a nemzetközi terrorista erők ellen, stratégiai szövetségesként, Európa áll az Egyesült Államok mellé, ha több esetben nem is automatikusan, vitamentesen és zokszó nélkül, miközben egyes tagállamai (Spanyolország és Nagy-Britannia) már megtapasztalták a terrorizmus rémét. 2001. szeptember 12-én a NATO, történetében először nyilvánította ki az 5. cikkely szerinti segítségnyújtási szándékát egy megtámadott tagállam részére. Ezt demonstrálandó, a NATO csatlakozott az tálib rezsim és az Al-Kaida elleni afganisztáni háborúhoz, és ma, alapvető prioritásként – az Egyesült Államokat tehermentesítve – a helyi erőkkel együtt végzi a nemzeti újjáépítés napi feladatait.

A nemzetközi terrorizmus, az illegális migráció- és fegyverkereskedelem, embercsempészás, valamint a tömegpusztító fegyverek elterjedése megakadályozásának jegyében, 2001 decemberében a NATO megindította az *Active Endeavour* nevű első szövetségi, összhaderőnemi műveletét, amelyben a tagállamok, partnerországok és más államok kontingenseivel együtt azóta is ellenőrzi a Földközi-tenger és más nemzetközi vizek kereskedelmi utjait igénybevevő hajókat, s ha szükséges, azok rakományait is, továbbá információkat gyűjt a terrorizmus elleni harchoz.

A Szövetség a békepartnerség területén is újabb kezdeményezést tett. Meghirdette a partnerségi akciótervet a terrorizmus ellen, amelyben ösztönözte a partner országokat, hogy csatlakozzanak a nemzetközi terrorizmus elleni harchoz, különösen azok, amelyek ebben érintettek is.

A 2002 novemberi *prágai csúcson* a tagállamok vezetői jóváhagyták a terrorizmus elleni harc katonai koncepcióját, amely fenyegetés már megjelent az 1999-ben kiadott szövetségi stratégiai koncepcióban is. A prágai találkozón azt is megállapították, hogy e fenyegetés különösen akkor válhat kritikussá a védelmi koalíció népszerűsége, területe és hadereje számára, ha a különböző terrorista szervezetek *tömegpusztító fegyverekhez jutnak, ezért, azok elterjedésének megakadályozásában a szövetségnek is kiemelkedő erőfeszítéseket kell tenni.* Döntés született a fenyegetések és a válságkezelői funkció ellátáshoz szükséges képességek növelésére, témánk szempontjából különösen a csapatok védettsége és a tömegpusztító fegyverek elleni védelme terén.

A Szövetségen belüli hosszas vita után egyes tagállamok nem, mások pedig bekapcsolódtak a 2003 telén megkezdett iraki háborúba, majd az ezutáni válságkeze-

lésbe. Mára egyetértés van abban, hogy e válságot, különösen, hogy annak egyre inkább polgár- és vallásháborús színezete van, minél előbb megnyugtatóan rendezni kell, amelyben szerepe van a koalíciónak. A tagállamok közötti konszenzus minimuma alapján már a 2004 júniusi *isztambuli csúcson* elkötelezte magát a Szövetség, hogy segíti és irányítja a konszolidációhoz elengedhetetlenül szükséges iraki nemzeti erők és rendvédelmi szervek állományának kialakítását és felkészítését, s egyúttal további lépéseket tett az alapvető fenyegetések megakadályozás és a lator országok elleni fellépésre. Ezért kibővítette érdekeltségét a kaukázusi- és a közép-ázsiai térségben a békepartnerség intézményének erősítésével, valamint a Közép-Keleten és Észak-Afrikában a Mediterrán Dialógus felélénkítésével és az isztambuli együttműködési kezdeményezés elindításával.

A 2006 novemberi *rigai csúcson* a résztvevő tagállamok korunk fő kihívásait hasonlóan értékelték, mint az elmúlt két találkozón, élesen elítélték a nemzetközi terrorizmust, mint fő veszélyforrást. Döntöttek az Összevont Hírszerző Központ létrehozásáról. Kezdeményezték, hogy az antiterrorista erőfeszítések, hasonlóan az Active Endeavour művelethez, terjedjenek ki a Fekete-tenger térségére is, bevonva abba tagállamokat, partner- és nem-partner országokat egyaránt. Megindították továbbá a terrorista kezdeményezések elleni védelmi- és, a Közép-Kelet térségére vonatkozó, NATO kiképzési együttműködési kezdeményezést is.

Összegzés

A hidegháború befejezése óta a globális világ gyökeresen megváltozott. A demokrácia, az emberek, eszmék, értékek és a tőke szabad áramlása, a multinacionális gazdasági együttműködés, valamint a tudomány és az ipari technológia ugrásszerű fejlődése és az ezekből fakadt jólét, mozgási- és tevékenységi szabadság révén egyre nő a nyitott világ súlya és szerepe. A korábbi zárt világban lemaradtak, ugyanakkor, döbbenetesen konstatálják, hogy nincsenek adekvát válaszaik és megoldásaik a jelen kihívásaira. Sőt, térségeikben lábra kapott a politikai, gazdasági, társadalmi és jogbizonytalanság, a nemzeti-, etnikai- és vallási villongások, a régió vezető pozíciójáért vívott küzdelem, a gazdasági korrupció, a pénzmosás, az illegális fegyver-, hasadóanyag, ember- és droggereskedelem és az azokat irányító, belőlük hasznot húzó szervezett bűnözés. E két világ egyre inkább polarizálódik; nő a lemaradtak elégedetlensége és frusztráltsága. A realistábbak önállósodni akarnak; mindenkitől független, szuverén társadalmat, önálló gazdaságot – és békét, továbbá integrálódási lehetőséget keresnek a nyitott, posztmodern világ felé. A status-quo-ban érdekeltek pedig igyekeznek e folyamatot elnyomni – sokszor akár erőszakkal is. A kevésbé realistábbak a posztmodern társadalmak vívmányait is felhasználva, de értékrendjét nyíltan tagadva, legtöbbször szélsőséges, nem állami szereplők vezérletével és háttérhatalmuk segédletével ellenséget keresnek – és találnak maguknak: az előbbi társadalmak formájában, egy rivális szomszéd képében vagy mindkettőben. A fenyegetések súlya és a konfliktusok nagy száma tehát kézenfekvő, azokat kezelni kellene, de többnyire nincs kívül és, nincs mivel. Az elmúlt évtizedek tapasztalatai alapján az ENSZ maga, mint globális békeszervezet, illetve a regionális biztonsági szervezetek többnyire eszköztelenek, cselekvőképességük lassú, hatékonyságuk nem elégséges.

Az észak-atlanti térség az észak-amerikai és az európai posztmodern társadalmak érték- és érdekezésségén alapuló régiója, a NATO pedig annak biztonsági és védelmi-katonai koalíciója. A *nemzetközi terrorizmus és a tömegpusztító fegyverek terjedésének* fenyegetése e régiót sújtja elsősorban, de már más régiók is veszélyeztetve érzik magukat, élükön olyan, azonos vagy hasonló értékeket valló államokkal, mint Japán, Ausztrália, Dél-Korea, Új-Zéland vagy Oroszország. A politikai-, gazdasági- és társadalmi bizonytalanságból eredő veszélyek minden egyes válságócot közvetlenül érintenek, de közvetve kihathatnak az adott régió, sőt más régiók biztonságára is, így az észak-atlanti térségre is. Napjaink katonai fenyegetéseinek elhárítása a Szövetség és minden tagállamának alapvető funkciója, de nem csak a nemzeti- és a koalíciós haderőkéi, hanem az adekvát nemzeti és nemzetközi szervezetekéi is egyúttal. E funkció betöltése csak gondos, napi helyzetelemzés, időbeni és helyes döntések meghozatala, azonos cselekvési szemlélet és –egység, továbbá szoros nemzetközi összehangolás mellett valósítható meg. Ebben játszik kiemelkedő szerepet és vállal elvitathatatlan felelősséget az Egyesült Államok, mint a koalíció vezető hatalma, és a NATO, az észak-atlanti térség biztonságának garanciája.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- NATO kézikönyv. HM Stratégiai Kutató Hivatal, Budapest – NATO Információs és Sajtóiroda, Brüsszel, 2001.
- The National Security Strategy of the United States of America. The White House, Washington, 2006 March.
- The Alliances' Strategic Concept. www.nato.int
- NATO's Military Concept for Defence against Terrorism. www.nato.int
- Riga Summit Declaration. Riga, 29 November 2006. www.nato.int
- Partnership Action Plan against Terrorism. www.nato.int
- Operation Active Endeavour. www.nato.int
- Chemical, Biological, Radiological, and Nuclear Defence Battalion. www.nato.int
- NATO–Russia Council conference on terrorism. www.nato.int
- Asmus, Ronald D.: A NATO kapunyitása. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2003.
- Kőszegvári Tibor: A 21. század világképei és veszélyei. In: *Hadtudomány*, 2002, 4. szám. 15–24. o.
- Kőszegvári Tibor: A nemzetközi biztonságot fenyegető új kihívások és kockázatok. Egyetemi jegyzet. ZMNE, Budapest, 1999.
- Deák János: Nukleáris fegyver a 21. században. In: *Hadtudomány*, 2003, 1. szám. 29–40. o.
- Pirityi Sándor: NATO a Keleti-tengertől a Fekete-tengerig. In: *Hadtudomány*, 2002, 4. szám. 3–14. o.
- Pirityi Sándor: NATO-csúcs a Boszporuszánál. In: *Hadtudomány*, 2004. 3–4. szám. 16–28. o.
- Martinusz Zoltán: A NATO stratégiai megújulásának várható irányai a jelenleg folyó műveletek tükrében. In: *Hadtudomány*, 2006, 4. szám. 9–17. o.
- Dr. Nagy László: NATO és Oroszország együttműködése. A Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma, 2006.
- Varga Krisztián: A megelőző háború koncepciója az Amerikai Egyesült Államok Nemzetbiztonsági Stratégiájában. In: *Új Honvédségi Szemle*, 2005. december. 9–30. o.

Tüttő Szabolcs

A nemzetbiztonsági szolgálatok feladatrendszer az új kihívások tükrében

A szerző a tanulmányban felvázolja a terrorizmus elleni fellépés magyarországi szabályozása és strukturális kereteit a nemzetbiztonsági szolgálatok szempontjából. Bemutatja a modern magyar nemzetbiztonsági rendszer kialakulását jelentő szabályozási aktusokat. A tanulmány második részében összefoglaló áttekintést ad a nemzetbiztonsági szolgálatok feladatairól, hatáskörükről. Ennek során hangsúlyozza a terrorizmus elleni tevékenység hatékonyságát szolgáló intézkedések bevezetésének, többek között az ágazati stratégia kidolgozásának szükségességét.

A nemzetbiztonsági stratégia immáron tartós hiánya felveti annak kérdését, hogy szükség van-e egyáltalán a szóban forgó ágazati stratégiára, hiszen a rendszer anélkül is működőképes. A rendszer valóban működőképes, azonban tapasztalhatóak olyan funkcionális zavarok, melyek a hiányzó stratégiával, illetve egy abból kiinduló szervezeti átalakítással kezelhetőek lennének. Többek szerint Magyarországnak nincs szüksége öt nemzetbiztonsági szolgálatra, mások a szolgálatok tevékenységében látnak pazarló párhuzamosságokat. Az egyéb aggályok is főként a struktúra és a tevékenység oldaláról jelentkeznek. Tekintve a magyar nemzetbiztonsági szektor speciális jellegéből adódó jogi szabályozottságát a problémák az Nbtv. (nemzetbiztonsági törvény) módosításával lennének megoldhatóak. Egyidejűleg ez tenné lehetővé egy ténylegesen új stratégia kialakítását. A törvény módosításához viszont köztudottan kétharmados többségre van szükség, aminek megvalósulása a jelenlegi magyar belpolitikai helyzetben aligha elképzelhető.

Habár a magyar nemzetbiztonsági szektor ágazati stratégiájának kidolgozása és alkalmazása kétségtelenül szükséges, az aktuális körülmények ehhez nem kedveznek. Elsősorban a fent említett hektikus belpolitikai helyzet miatt úgy értékelem, hogy mind a dokumentum, mind az általa generált átalakítás a körülmények áldozatává válhatna, amennyiben abban a szakmai érveken túl politikai alkuk is tárgyiasulnának. Jelen viszonyok mellett ennek valószínűsége az átlagosnál nagyobb. Ugyancsak belpolitikai ok, hogy a kormány által meghirdetett ágazati reformok nem zökkenőmentes alakulása nagy energiákat köt le a koalíciós pártok részéről, akik így nagy

valószínűséggel kevésbé lennének hajlandók egy újabb „frontot” nyitni az ellenzékkel szemben.

A helyzetet a konvergencia program aspektusából nézve pedig akár a stratégiához, akár a strukturális reformhoz rendelő finanszírozási tételeket befolyásolná a kormánykoalíció politikai gondolkodását és cselekvését jelenleg olyannyira jellemző „megszorító logika”.

Ennek kapcsán felmerül a nemzetbiztonsági rendszer politikai függetlenségének kérdése is. A politikai függetlenséget elsősorban a szolgálatok vezetőinek mandátuma biztosíthatja. A jelenlegi gyakorlathoz képest a szolgálatok politikai függetlenségét jelentősen fokozhatná, amennyiben a magyar demokrácia négyéves ciklusváltásától függetlenül, törvényben meghatározott időpontban (pl. a kormányzati ciklus felénél, amire több külföldi példa van) történne a vezetők kinevezése. Ezen túl a meghatározott időre szóló kinevezések, amelyeknek nem feltétlenül kellene a négyéves ciklushoz igazodni (pl. öt vagy hatéves mandátumok, ami több külföldi országban szintén gyakorlatnak számít), tovább erősítenék a függetlenséget és egyidejűleg kiszámíthatóságot jelentenének a szolgálatok számára. Ezek megvalósulása esetén további feltétel, hogy a vezetők kiválasztásában a politikaiak helyett szakmai érvek érvényesüljenek. A magyar politikai kultúra jellegét tekintve az elképzelés legneuralgikusabb pontjának ez utóbbit tartom.

Mindezeket túl a szervezeti átalakítással kapcsolatban rivalizáló elképzelések egyéb kérdéseket is felvetnek. A civil elhárító és hírszerző, illetve a katonai elhárító és hírszerző szolgálatok összevonásának ötlete vetélkedik a civil és katonai hírszerző, valamint a civil és katonai elhárító szolgálatok összevonásának gondolatával. Az egyik vagy másik elképzelést támogató érvrendszerek versengésében sajnos az érintett tárcavezetők politikai súlya – ami nem szakmai érv – megjelenik.

A két verzió közötti különbségtételt nagyban elősegítheti, amennyiben a szervezeti kultúra oldaláról vizsgáljuk az alternatívákat. Figyelembe véve a katonai szervezeti kultúra jellegzetességeit és a civil kultúrától való jelentős eltérését, feltételezhető, hogy a katonai és a civil szolgálatok esetleges összevonása elhúzódó belső konfliktusokkal járna, ami tovább lassítaná az amúgy frissen átszervezett nemzetbiztonsági szolgálatok alkalmazkodását az új körülményekhez.

A finanszírozás oldaláról nézve bármelyik verzió akkor hozhatna érdemi eredményt, ha az szolgálatok nemzetbiztonsági értelemben funkcionális (művelési tevékenységben résztvevő) szervezeti egységeinek összevonása mellett az adminisztratív részlegek létszámát radikálisan csökkentenék.

A terrorizmus elleni fellépés logikája és rendszere Magyarországon

A védelempolitika megértéséhez a politika által a hatalomgyakorlás során szavatozandó biztonság fogalmából kell kiindulnunk. A mindenkori hatalom – demokratikus vagy nem-demokratikus jellegétől függetlenül – a társadalmi béke biztosításában érdekelt. Ezen tényező megléte nélkül aligha képzelhető el a kormány legitimitásának fennmaradása, hiszen az állampolgárok biztonságérzetének esetleges elhanyagolásával a politikai vezetés saját hitelességét kérdőjelezi meg. Korunk társadalmainak bizonytalanság-érzetét az új típusú biztonsági kihívások, illetve az általuk alig

befolyásolható politikai döntések adják, melyekre a közösségek önmagukban nem képesek reagálni.

A kevésbé vagy egyáltalán nem demokratikus rendszerek polgáraik szabadságát sok tekintetben korlátozzák és/vagy sértik, az egyéb létszükségleteket, mint pl. a biztonság alapvető igényét mégis hatékonyan kielégítik. Az elmúlt évtizedek történéseinek fényében nem véletlen tehát, hogy a szabadság és biztonság kérdése minden eddigénél nagyobb hangsúllyal bír. Az ezzel kapcsolatos alapvető kérdésfelvetés a szabadság és biztonság egymás rovására történő kiterjesztése vagy korlátozása. A gyakorlat igazolja, hogy az aránytalanul nagy mértékű szabadság a biztonság csökkenését, míg a biztonság túlzott előtérbe helyezése a szabadságjogok sérülését vonja maga után. Ebből adódóan a demokratikus kormányzatok a polgárokkal egyeztetve próbálják meg kialakítani ezek erőegyensúlyát. Az állam belső és külső biztonságáért felelős szervezetek ugyancsak ezen egyensúly viszonyában tevékenykednek. A terrorizmus elleni fellépés nemcsak az állami jogalkotás, a központi intézkedések, az egyedi döntések és az iránymutatások terén nyilvánul meg, hanem a végrehajtó tevékenység szervezeti kialakításában, a terrorelhárítás rendszere pénzügyi és technikai hátterének biztosításában is.

A külső biztonság letéteményese mindenkor a hadsereg, amely az adott állam szuverenitásának, nemzeti értékeinek, érdekeinek, területi integritásának, valamint lakossága biztonságának és szabadságának védelmezésére hivatott. A hadsereg terroristák elleni bevetésének kérdése felveti a terrorelhárítás eddigi egyik legfontosabb alapelveinek újragondolását is. Ezen alapelv lényege, hogy a terrorizmus jellegéből eredően a bűnözéshez hasonlatos, a bűnözés elleni fellépés pedig rendvédelmi tevékenység.¹ A jelenleg is zajló világpolitikai történések (Iraki, Afganisztán) egyértelműen bizonyítják, hogy a terrorizmus – annak aszimmetrikus jellegéből adódóan – katonai eszközökkel hatékonyan nem kezelhető.

Egy adott ország belső biztonságáért felelős rendvédelmi szervek száma, elnevezése, feladatrendszere és jogosítványai különbözőek. Magyarországon jelenleg a rendvédelmi szervek kategóriájába tartoznak: a rendőrség, a határőrség, a vám- és pénzügyőrség, a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok, az ügyészség, a büntetés-végrehajtás, valamint a BM tűzoltóság (az önkormányzati nem) és a katasztrófavédelem. Alapvető funkcióik ellátása mellett e szervek mind nagyobb hangsúlyt fektetnek a nemzetközi együttműködésre, mivel a globalizációs folyamatok a rendvédelem korábban nemzetinek számító komponenseit sem hagyták érintetlenül. Hazánk külpolitikai törekvéseire való tekintettel a nemzetközi együttműködés hatékonnyá tételéhez folyamatos fejlesztésekre, adott esetben egy-egy szerv feladatainak pontosítására van szükség. Mindezekben túl a jól működő rendvédelemhez nélkülözhetetlen a civil társadalom pozitív viszonyulása, ami leginkább kommunikációs kérdés.

A rendvédelem és terrorizmus összefüggéseit vizsgálva megállapítható, hogy a társadalmi válságjelenségeként jelentkező terrorizmussal szemben különösen a fiatal demokráciák – így Magyarország is – sérülékenyek. Az ok a rendvédelem átalakult

1 Bökönyi István: Gondolatok a terrorizmusról, A magyarországi terrorizmus jellemzői, a terrorizmus elleni állami, társadalmi fellépés egyes aktuális kérdései. Belügyi Szemle, 2002/6-7., 153 o.

rendszerében keresendő. Elsősorban a korábban szinte korlátlan hatalommal bíró állambiztonsági szervek mára demokratikus szabályok szerint működő hírszerző és elhárító szolgálatokká váltak. A rendszerváltások által jelentősen megnyirbált jogkörök számos szakértő véleménye szerint a fejlett demokráciák liberalizmusán is túlmutatnak, így az ilyen jellegű viszonyok kiegyensúlyozásáig hátráltathatják a hatékony fellépést. A beszűkült lehetőségek nehezíthetik továbbá a terrorizmus esetében az egyetlen járható út, a prevenció eszközének hatékony alkalmazását.

Hozzá kell tenni, hogy az 1990-es éveket jellemző nagy politikai változások során korábbi identitásukat szinte teljességgel elvesztő titkosszolgálatok találtak új legitimációt többek között a nemzetközi terrorizmus elleni harcban. Habár mostanra a rendvédelmi szervek mindegyikének feladatrendszerében valamilyen formában helyet kap a terrorizmus elleni fellépés, a tényleges megelőzés csak speciális módszerek és eszközök alkalmazásával valósítható meg. Magyarországon a terrorcselekmények vonatkozásában törvényi felhatalmazással jelenleg a rendőrség, valamint a nemzetbiztonsági szolgálatok rendelkeznek. Figyelembe véve azonban, hogy a rendőrség alapvetően közrend-, vagyon- és személyvédelmi feladatokat lát el, illetve nyomozati tevékenysége során gyakran nem megelőző jellegű, hanem utólagos feltáró intézkedéseket foganatosít, e téren a nemzetbiztonsági szervek illetékessége dominál. Az Nbtv. nemzetbiztonsági szolgálatként nevezi meg a Nemzetbiztonsági Hivatalt, az Információs Hivatalt, a Katonai Biztonsági Hivatalt, a Katonai Felderítő Hivatalt, illetve a Nemzetbiztonsági Szakszolgálatot. Ezek közül a legutóbbit leszámítva mindegyik feladat- és hatáskörébe főleg állam- és közrend elleni bűncselekmények tartoznak.²

A nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenységének preventív jellegére utal továbbá a CXXV. törvény szóhasználatában, amikor a megjelölt bűncselekményeket a négy szolgálat által felderíteni és elhárítani rendeli. Itt jegyzem meg, hogy a terrorizmus elleni harc annak jellegéből adódóan olyan preventív, ún. operatív/műveleti intézkedéseket követel meg, melyek megtételében – a tapasztalatok szerint – a fenti hivatalok a rendőrségnél nagyobb gyakorlattal rendelkeznek. Nem szabad megfeleledezni továbbá a nemzetbiztonsági szervek nemzetközi együttműködés területén meglévő széleskörű kapcsolatrendszeréről, ami szintén alátámasztja a szolgálatok elsőbbségét a terrorizmus elleni küzdelemben. Vitathatatlan azonban, hogy mivel a nemzetbiztonsági szolgálatok nem jogosultak a személyi szabadságot korlátozó intézkedések foganatosítására, az ország területén esetlegesen terrorcselekményt előkészítő, megkísérlo, vagy elkövető személyek elfogása kivitelezhetetlen a rendőrség speciálisan ilyen feladatokra kiképzett egységeinek bevonása nélkül.

A magyar nemzetbiztonsági szolgálatok feladatrendszere

A kétpólusú világrend megszűnése óta a demokratikus világ nemzetbiztonsági szolgálatai jelentősen átalakultak. A hosszú évtizedekig változatlan és szilárd ellenségkép eltűnése az érintett szolgálatok költségvetése, állományuk és jogosítványaik

2 Az 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről, a közrend elleni bűncselekmények fejezetének (XVI.) 261. paragrafusa a terrorcselekmény is.

megnyirbálásához, struktúrájuk, valamint fenntarthatóságuk megkérdőjelezéséhez vezetett. Olyan új működési területekre volt szükségük, amelyek az adott állam társadalma irányába is kellő módon igazolták létük és fenntartásuk szükségességét. A szolgálatok – nemzetközi szinten kisebb nagyobb eltéréssel, de mindenképpen – fáziskéséssel reagáltak. A részben már korábban is létező, azonban akkor még nem a stratégiai kategóriába tartozó kockázati tényezők (terrorizmus, fegyverkereskedelem) újraértelmezésével és a ténylegesen új típusú kihívások (szervezett bűnözés, tömeges migráció, szélsőséges vallási és politikai ideológiák terjedése, proliferáció, energetikai biztonság, környezetvédelem) felismerésével, definiálásával, majd stratégiai szintre történő emelésével önigazolási válságukon sikeresen túljutottak. Az új típusú kihívások rendszerén belüli folyamatos hangsúly-átrendeződések napjainkban azt a kérdést vetik fel, hogy *a hírszerző és elhárító szolgálatok milyen mértékben alkalmasak a rugalmas célpont-áthelyezésre.*

Az új kihívások sokasága és a válsághelyzetek változatossága miatt nincsenek, és nem is lesznek olyan állandó célpontok, mint amilyenek a hidegháború idején voltak.³ Az ellen-oldalon mind jellegében, mind hatékonyságában megdöbbentően új eszköz jelent meg: a frusztrált és fanatikus ember, aki saját életének feláldozására is hajlandó.⁴ Ez végképp arra kényszerítette a valamikor szinte kizárólag stratégiai célpontokra koncentráló nemzetbiztonsági szolgálatokat, hogy a taktikai területre ugyanakkora figyelmet fordítsanak. Ez korábban elképzelhetetlen rugalmasságot igényel. A stratégiai célpontok is megváltoztak, hiszen az új terrorista taktikákat többnyire nehezen kiszámítható és lokalizálható szervezetek alkalmazzák.⁵

A terrorizmus elleni küzdelemnek a fentiekén túl számos más vonatkozása is van. A terror-ellenes tevékenységgel kapcsolatos részfeladatok az egyes állami szervek feladatrendszerében megjelennek. A terrorizmus elleni fellépés területén a nemzetbiztonsági tevékenység, azaz a szolgálatoknak a rendőrséggel koordinált működése kiemelt fontossággal bír, mivel a terrorcselekmények elhárítására jellegükből adódóan (szigorú konspiráció mellett működő szélsőséges csoportok, jól szervezett infrastrukturális és anyagi háttér, leplezett előkészítés stb.) más állami szervek eszközrendszere az esetek döntő többségében nem elégséges. A nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenysége nem korlátozódik pusztán a titkosszolgálati eszközök és módszerek alkalmazására. A titkos eszközök és módszerek mellett fontos a nyílt információk feldolgozása is. A terrorista akciók felderítése és elhárítása azonban a cselekmény jelentette rendkívül súlyos kockázat miatt általában titkos eszközökkel, leplezetten történik. A terrorfenyegetettség magas foka sem mentesítheti azonban a szolgálatokat a nemzetbiztonsági munka alapelveinek – úgymint törvényesség, engedélyezettség, szükségesség, célszerűség, arányosság, dokumentáltság, titkosság – következetes betartása alól.

3 Izsa Jenő: A titkosszolgálati/nemzetbiztonsági ágazati stratégiáról. Hadtudomány, 2006. december

4 Boglár Judit – Szternák Nóra – Szternák György: A terrorizmussal kapcsolatos kutatás legújabb eredményei, ZMNE publikáció, 2005, 10–12. o.

5 Kárpáti György: A nemzetbiztonsági szolgálatok szervezeteinek racionalizálása. Hadtudomány, 2006. dec.

A szolgálatok által alkalmazott titkos eszközöket és módszereket az Nbtv. értelmében az alábbi két csoportra lehet osztani: a külső engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés eszközei és módszerei; és az alapjogokat jelentősen korlátozó külső, bírói vagy igazságügy-miniszteri engedélyhez kötöttek. Fontos hangsúlyozni azt a jogállamiság szempontjából lényeges körülményt, miszerint a nemzetbiztonsági szolgálatok nyomozóhatósági jogkört nem gyakorolhatnak. Ez egy esetleges terrorcselekmény felderítésénél annyit jelent, hogy amennyiben a szolgálatok a büntetőeljárás megindításához elegendő információt gyűjtöttek össze a felderítési szakaszban, feljelentést tesznek a rendőrségnél, amely jogosult a nyílt nyomozati intézkedések (őrizetbe vétel, kihallgatás, nyilvános házkutatás, stb.) megtételére.

A magyar szolgálatok jelenleg érvényes terror-elhárítási feladatait átfogó módon az Nbtv. (nemzetbiztonsági törvény) szabályozza. A szolgálatok számára egységes feladatként fogalmazódik meg a törvény 3. §-ában a Magyar Köztársaság nemzetbiztonsági érdekeinek érvényesítése. A nemzetbiztonsági érdekeket felsoroló 74. § a) bekezdés pedig már konkrétan említést tesz a terrorcselekmények felderítéséről és megakadályozásáról. Itt fontos megjegyezni, hogy a Btk. 261. §-a a terrorcselekményt a közrend elleni bűncselekményekhez sorolja. A jogi meghatározás szerint az ez év május 04-én a fővárosban a Moszkva téren történt bankrablás elkövetője tettével terrorcselekményt valósított meg.⁶

Az Nbtv. által megnevezett öt nemzetbiztonsági szolgálat közül az operatív akciókhoz technikai szolgáltatásokat végző Nemzetbiztonsági Szakszolgálat (NBSZ) kivételével valamennyi szolgálat számára megfogalmaz terrorista cselekmények felderítésével, megelőzésével vagy megakadályozásával kapcsolatos feladatokat. Ezzel együtt megállapítható, hogy a terrorelhárítás feladatok elsősorban a Nemzetbiztonsági Hivatal (NBH), katonai vonatkozások felmerülése esetén pedig a Katonai Biztonsági Hivatal (KBH) kompetenciájába tartozik. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy mind a polgári, mint a katonai hírszerzésnek haladéktalanul továbbítania kell az NBH, illetőleg a KBH felé minden olyan megszerzett információt, mely az ország, illetve a honvédelem terror-veszélyeztetettségével összefüggésbe hozható.⁷ *A szolgálatok feladat- és hatásköre az alábbiak szerint különül el:*

Információs Hivatal (IH)

A Nbtv. szerint „az Információs Hivatal elsődleges feladata, hogy megszerezze, elemezze, értékelje és továbbítsa a kormányzati döntésekhez szükséges, külföldre vonatkozó, illetőleg külföldi eredetű, a nemzet biztonsága érdekében hasznosítható információkat, továbbá, hogy a Magyar Köztársaság érdekeinek érvényesítését szolgáló tevékenységet folytasson.” A 4. § c) pontja a terrorszervezetekről történő információgyűjtés feladatát szabja meg az IH számára. Mivel az ilyen jellegű merényletek külföldről indulnak ki, azok tervezése és előkészítése külföldön zajlik. Ebből adó-

6 1978. évi IV. Törvény a Büntető Törvénykönyvről.

7 Dezső Lajos – Hajas Gábor: A nemzetbiztonsági tevékenységre vonatkozó jogszabályok, HVG-ORAC, Bp., 1998, 43. o.

dóan a hírszerzés alapvetően e fázis felderítésére koncentrálja erőinek és eszközeinek nagy részét. A törvény kettős feladatot határoz meg a Hivatal számára, mely egyrésztől információszerzés és a belföldi társszervek tájékoztatása, másrésztől pedig operatív eszközökkel beavatkozhat a terrorcselekmény elhárítása érdekében. Az ilyen terrorszervezetekben a klasszikus hírszerzői tevékenység alacsony fokon alkalmazható, hatalmas a dekonspiráció veszélye, mivel ezek igen zárt etnikumú közösséget alkotnak. Míg egy diplomáciai fedésben dolgozó hírszerző tevékenysége „csak” büntetőjogi következményekkel járhat, addig egy terrorszervezetben informátorként alkalmazott személy élete is veszélyben van. A Hivatal további, terrorizmussal kapcsolatos feladatai közé tartozik a külföldi magyar kormányzati tevékenység szempontjából fontos létesítmények védelme is.

A hírszerzés feladata tehát a terrortevékenységet támogató országok feltérképezése és ezzel kapcsolatban a társszolgálatokkal való folyamatos és kölcsönös információcsere, melynek a jövőben további bővítésére lehet számítani a megnövekedett kihívások és a sikeres fellépés érdekében.⁸

Nemzetbiztonsági Hivatal (NBH)

A Magyar Köztársaság belföldi illetékességű kémelhárító és alkotmányvédelmi feladatokat ellátó biztonsági szolgálata, mely a Nbtv. 5. § c) pontjának megfogalmazásában „felderíti és elhárítja a külföldi hatalmak, szervezetek vagy személyek terrorcselekmény elkövetésére irányuló törekvéseit. A terrorelhárítás felelőssége elsősorban a belföldi elhárító szolgálat vállán nyugszik, ugyanakkor a hírszerzés értékes információkkal segíti a megelőzést. Feladatai közé tartozik a terrorista szervezetek tagjainak, illetve kapcsolataik ellenőrzése, az esetleges terrorcselekmények lehetséges magyarországi célszemélyeinek és célobjektumainak a nemzetbiztonsági védelme, melyet a szolgálatok szoros együttműködésben látják el a kiemelt objektumok védelmét ellátó Köztársasági Őrezreddel, valamint a rendőrséggel. A terror-elhárítás jogi szabályozása nyomán látszólagos párhuzamosság alakult az NBH és a rendőrség között a terrorcselekmények felderítése területén. Egy adott operatív akció határfokát esetlegesen rontó párhuzamosság elkerülésének egyetlen módja a rendszeres koordináció a rendőrség terror-elhárítási részlege és az NBH illetékes műveleti igazgatósága között. Gyakorlati szempontból viszont még mindig előnyösebbnek számít az esetleges párhuzamosság, mint egy felderítetlen és így kivitelezésre kerülő terrorakció.

Az Nbtv. által megfogalmazott, a légi közlekedés biztonságával összefüggő nemzetbiztonsági feladatok is az NBH-hoz tartoznak, mely a 2001. szeptember 11-én bekövetkezett amerikai terrortámadás után még inkább előtérbe kerültek. Az NBH számára kiemelt feladatként jelenik meg a Ferihegyi Nemzetközi Repülőtér termináljai, illetőleg a polgári légi közlekedés biztonságának védelme, amely feladat ellátására a szolgál-

8 A terrorizmus ellenes nemzetközi együttműködésre jó példát szolgált a rendőrségi vonalon az Európai Rendőrségi Hivatal (Europol) szervezete, melynek egyik alapfeladata a határokon átnyúló terrorizmus megelőzése terén a tagállamok nemzeti egységei között állandó, bizalmas és intenzív információcsere biztosítása. Ennek érdekében hozták létre azt a közös információs rendszert (SIS), melybe minden állam beadhatja az általa megszerzett terrorizmussal (is) kapcsolatos információit.

lat önálló repülőtéri kirendeltséget működtet. Az NBH ezen feladatát is szoros együttműködésben látja el az ORFK Repülőtéri Biztonsági Főigazgatóságával.

Az NBH terror-elhárítási feladataival szoros összefüggésben emlithető a bevándorlók, menekült státuszért és állampolgárságért folyamodók, valamint a vízumkérelmet benyújtó személyek ellenőrzése és az ezzel kapcsolatos feladatok.^{9,10} A menedékkérelmet kérők esetében az NBH a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatallal működik együtt. Az NBH feladatai közé tartozik a hazánk ellen tervezett terrorcselekmények felderítésén kívül azon szervezetek figyelemmel kísérése is, amelyek Magyarországot nem célpontként, hanem átutazásra, megbúvársra, bázisépítésre, infrastrukturális háttérük létrehozására kívánják felhasználni, esetleg itt készítik elő más államok ellen irányuló akcióikat.

Katonai Felderítő Hivatal (KFH)

A Magyar Köztársaság katonai felderítő szervezete békeidőben a kormányzati igényeket és a Honvéd Vezérkar hadászati munkájához szükséges információkat szerez be. Hasonlóan az IH-hoz alapvetően az ország határain kívül, külföldi irányultsággal folytatja tevékenységét, de szükségesség esetén hazai területen is működhet, információkat gyűjthet a fegyveres erők biztonságát veszélyeztető terror-szervezetekről.¹¹

Mivel a terror-szervezetek sem élesen polgárra és katonaira szétválasztható célpontok ellen hajtanak végre merényleteket, a felderítése érdekében végzett hírszerző tevékenység is összerosóódik.¹² A párhuzamosan megjelenő terror-elhárítási teendők csakis szoros együttműködéssel és koordinációval oldhatók meg eredményesen. A KFH-nak is azonnal továbbítani kell minden olyan információt a Katonai Biztonsági Hivatal (KBH) felé, mely összefüggésbe hozható a Honvédelmi Minisztérium, illetve a Magyar Honvédség szerveinek terrorveszélyeztetettségével.

Új feladatokat hozott a katonai hírszerzés számára Magyarország NATO-tagsága.¹³ Ennek okán a KFH is nagyobb támogatottsággal dolgozhat. A szövetségen belül az egész felderítő részleg egységes szakmai irányítás alatt áll. A magyar nemzetbiztonság szempontjából feltétlenül fontos tényező, hogy a NATO-tagsággal párhuzamosan Magyarország egy olyan információs rendszerhez kapcsolódhatott,

9 2000-ben az NBH 17.702 vízum-, 11.056 bevándorlási, 5.333 menedékkjoggal kapcsolatos és 11.186 állampolgársági kérelmet vizsgált meg az esetlegesen felmerülő nemzetbiztonsági kockázatokkal kapcsolatban. NBH Évkönyv 2000, Bp., 2001, 29. o.

10 Nbtv. 5. § g) pont: Az NBH e tevékenysége szorosan összefügg az 1998. március elsejével hatályba lépett, a menedékkjogról szóló 1997. évi CXXXIX. Törvénnyel, amely több ponton módosította a külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és a bevándorlásról szóló 1993. évi LXXXVI. Törvényt.

11 Nbtv. a 6. § d) pont.

12 Példaként emlithető a szeptember 11-i amerikai célpontok ellen végrehajtott terrortámadás, melynél a terror-szervezet akciótervében egyaránt szerepelt polgári (World Trade Center) és katonai (Pentagon) objektum.

13 Botz László: A Katonai Felderítő Hivatal feladatai a NATO-csatlakozás után. Külpolitika 2000/1–2. 28. o.; Urbán Attila: A Magyar Köztársaság NATO-tagságából fakadó nemzetbiztonsági kihívások. Hadtudomány, 2006. december

melybe az információkat a jelentős technikai, személyi, anyagi feltételekkel rendelkező amerikai, brit, francia és német hírszerző szervezetek szolgáltatják.

Katonai Biztonsági Hivatal (KBH)

A KBH a Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Honvédség szervezeteinél felderíti és elhárítja a külföldi hatalmak, személyek vagy szervezetek terrorcselekmény elkövetésére irányuló törekvéseit.¹⁴ A KBH minden olyan ügyben jogosult eljárni, ami kapcsolatba hozható a Honvédelmi Minisztériummal és a Magyar Honvédséggel, illetve, ami saját működési területén jelentkezik. Ha például bármely rendvédelmi szerv, vagy a többi nemzetbiztonsági szolgálat katonai vonatkozású terrorcselekményről szerez tudomást, azonnal köteles továbbítani az információt a KBH felé. Ez különösen indokolt, amennyiben egy terrorszervezet a Magyar Honvédség szervezetén belül próbál meg kapcsolatot létesíteni. Fontos feladata a katonai objektumok biztosítása is. Feladatainak összetettsége miatt nem csak a KBH és az érintett katonai parancsnokok között tesz szükségessé szoros és szabályozott együttműködést, de a katonai és a polgári elhárítás között is.

A katonai szolgálatok esetében említést érdemelnek még a különböző NATO-missziókban való részvételből eredő feladatok. Az objektumok, az eszközök és az állomány operatív védelmén túl a szövetségi rendszer központosított vezetési rendszerében feldolgozásra kerülnek a magyar kontingensektől származó hírszerzési információk is. A missziók által érintett térségeknek az európaiaktól eltérő kulturális közegében (különösen Irak és Afganisztán) katonáink rendkívül hasznos ismereteket és tapasztalatokat szereznek, illetve értékes kapcsolatokat építhetnek ki. Ezek hozadéka hazatérésüket követően is kamatoztatható a terrorizmus elleni tevékenység során.

Nemzetbiztonsági Kabinet

„A nemzetbiztonsággal kapcsolatos feladatok összehangolására, a közbiztonság védelmével összefüggő döntések előkészítésére, valamint e tárgykörökben kormányzati intézkedést igénylő aktuális kérdések megvitatására a Kormány Nemzetbiztonsági Kabinetet létesített.”¹⁵ A Nemzetbiztonsági Kabinet vezetője a honvédelmi miniszter, tagjai pedig a belügyminiszter, az igazságügy miniszter, a külügyminiszter, a Miniszterelnöki Hivatalt vezető miniszter, és állandó meghívott a MEH nemzetbiztonsági ügyekben illetékes politikai államtitkára (ez a poszt ma már nem létezik). Ez a kabinet hivatott arra, hogy a Magyar Köztársaság biztonságpolitikája terén meghatározza a közvetlen feladatokat, illetve felügyelje azok végrehajtását.¹⁶ Az utóbbi öt és fél évben négyszer hívták össze a nemzetbiztonsági kabinet rendkívüli ülését. Először 2001. szeptember 11-én hívta össze Orbán Viktor akkori kor-

14 Nbtv. 7. § c) pont.

15 www.feek.pte.hu/feek/feek/download/doks/segedanyagok/2005-6_2/bpolea2.doc (letöltés ideje: 2007. május 05. 20'36")

16 www.nemzetbiztonsag.hu (letöltés ideje: 2007. május 05. 21'40")

mányfő a testület rendkívüli ülését, a New York-i terrortámadás miatt. A kormányfő meg is szakította akkori külföldi útját, hogy itthonról irányíthassa a fokozottabb biztonsági intézkedések bevezetését. A madridi terrortámadás után, 2004. március 14-én szintén összehívták a kabinet rendkívüli ülését. Ezután 2004. október 6-ára ült össze a testületet, azután, hogy az al-Kaida Magyarországot is terrortámadással fenyegette meg. Némileg kilóg a sorból a kabinet 2005 októberében összehívott rendkívüli ülése, ahol Mucuska-üggyel (a magyar sajtóban így híresült el) foglalkozott a testület.

Terrorellenes Koordináló Bizottság (TKB)

A Kormány Nemzetbiztonsági Kabinetjének döntése alapján 2003-ban megkezdte működését a Terrorellenes Koordináló Bizottság, mely a Nemzetbiztonsági Hivatal bázisán működik.^{17, 18} Vezetője az NBH főigazgató-helyettese. A TKB a terrorellenes küzdelem megelőző és beavatkozó fázisait a legfelsőbb szinten fogja össze. Tagjai a Nemzetbiztonsági Hivatal, az Információs Hivatal, a Katonai Biztonsági Hivatal, a Katonai Felderítő Hivatal, a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, az Országos Rendőr-főkapitányság, valamint a BM Határőrség vezető beosztású küldöttei. A Bizottság heti rendszerességgel ül össze.¹⁹ A testület folyamatosan figyelemmel kíséri és értékeli az ország biztonsági helyzetével összefüggő aktuális információkat, majd azok alapján konkrét titkosszolgálati, vagy nyílt rendőri intézkedésekre tesz javaslatot, illetve előkészíti a Nemzetbiztonsági Kabinet soros üléseit. A TKB létrehozásával a Kormány azt kívánta elősegíteni, hogy a titkos információgyűjtésre jogosult nemzetbiztonsági szolgálatok és rendvédelmi szervek által szerzett, vagy tudomásukra jutott, valamint a nemzetközi partnerektől érkező valamennyi releváns információ haladéktalanul feldolgozásra, elemzésre, értékelésre kerüljön, és az összegzett adatok késedelem nélkül jussanak el a döntéshozókhoz. Felállítása óta a TKB keretében együttműködő szervezetek tevékenysége hatékonyabbá vált. A kialakult koordinációs munkarend garantálja, hogy a jelenlegi helyzetben, illetve rendkívüli események bekövetkezése esetén azonnal megtegyék a szükséges lépéseket.

A terrorfenyegetettség alakulása

Egy adott térségnek, vagy országnak a terrorizmus általi fenyegetettsége nem elemezhető egyetlen tényezővel. A 2004. március 11-i madridi és a 2005. július 7-i londoni robbantásokat követően jogosan merült fel a kérdés, hogy az európai országok iraki szerepvállalása mennyiben játszott szerepet a terrorcselekmények bekövetkezésében. Az

17 A Kormány a 2239/2005. (X. 28.) Határozattal rendelkezett a Terrorellenes Koordinációs Bizottság létrehozásáról, amely jogutódja a 2003. év során a Nemzetbiztonsági Kabinet jóváhagyásával létrehozott Terrorellenes Koordinációs Bizottságnak.

18 NBH Évkönyv 2003, 29–30. o.

19 Zán Krisztina – Horpácsi Ferenc: Terrorizmus és a Határőrség. ZMNE publikáció, 2004, 166. o. <http://www.zmne.hu/dokisk/hadtud/Horpacsy.pdf>; Tarján István: A terrorelhárítás időszzerű kérdései, ZMNE publikáció, 2004, 43–45. o., <http://zrinyi.zmne.hu/dokisk/hadtud/Tarjan.pdf> (letöltés ideje: 2007. május 08. 15'49'')

al-Qaida típusú szervezetek büntetésként értelmezik a merényleteket az adott ország koalíciós részvételéért. Egyre több biztonságpolitikai szakértő vélekedik arról, hogy a második Öböl-háborúban és az iraki stabilizációban részvevő államokat fokozottabb veszély fenyegeti.²⁰ A média által is befolyásoltatva elemzők egy része jelentősnek tartja az USA és Nyugat-Európa az iszlám terrorizmus általi terrorfenyegetettségét. Ennek ellenére a 2001 szeptembere és a 2007 januárja közötti időszakban a madridi, a londoni és a svédországi merényleteken kívül csupán Theo Van Gogh hollandiai meggyilkolása, valamint a 2005. december 15-i, magát Jihad szervezetnek nevező stockholmi iraki szavazók elleni merényletkísérlet során derült ki egyértelmű iszlám kapcsolat.²¹ Vagyis két olyan országban volt terrortámadás, amely határozottan elkötelezte magát az Egyesült Államok politikája mellett és egy harmadikban, olyan államok képviselői ellen, akik szintén ezt tették. Ezek alapján kijelenthető, hogy az elmúlt években Európában történt terrorakciók elsősorban politikai indíttatásúak voltak.

A kelet-közép-európai térség országai 2002 és 2003 fordulóján határozottan Washington iraki politikája mellett tették le voksukat.²² A cseh elnök, a magyar és a lengyel miniszterelnök 2003. január 30-án aláírásukkal, valamint Albánia, Bulgária, Horvátország, Észtország, Lettország, Litvánia, Macedónia, Románia, Szlovákia, és Szlovénia külügyminiszterei 2003. február 5-i nyilatkozatukkal biztosították támogatásukról a formálódó Irak-ellenes koalíciót.²³ Ezen kívül Magyarország 2002. december 12-én ellenzéki irakiak kiképzése céljára felajánlotta a taszári bázist, a lengyel kormány pedig 200 fős katonai akciókban is résztvevő alakulat kiküldetéséről döntött. A jelentősebb harci műveletek 2003 májusi lezárását követően a 13 közép-kelet-európai ország úgy döntött, hogy alakulataik a nemzetközi stabilizációs kötelékben is részt vesznek.²⁴ Az USA és Nagy-Britannia után Lengyelország állította ki a legnagyobb, 2300 főt számláló alakulatát, mellyel önálló stabilizációs körzet vezetője is lett. Ezek alapján térségünkben leginkább Lengyelország, Ukrajna, Románia és Bulgária, mint jelentősebb kontingenssel résztvevő államok tekinthetők a terrorizmus logikus veszélyeztetettjeinek. Statisztikai adatokkal bizonyítható, hogy térségünk 2001 és 2007 között semmilyen szempontból nem tartozott a világ terrorcselekmények által lényegesen fenyegetett területei közé.

Jelenleg csekély a valószínűsége annak, hogy Magyarország terrorakciók célpontjává válik. A megítélés azonban könnyen megváltozhat, ugyanis a közelmúlt-

20 Robert Fisk: The Reality of this Barbaric Bombing. The Independent 2005. július 8.
<http://news.independent.co.uk/world/fisk/article297623.ece> (letöltés ideje: 2007. május 08. 10'03")

21 Forrás: Memorial Institute for the Prevention of Terrorism,
<http://www.tkb.org/Incident.jsp?incID=26797> (letöltés ideje: 2007. május 08. 10'22")

22 Lásd erről Andor László – Tóth Péter – Valki László: Irak – háborúra ítélve.
 Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004. 213–275. o.

23 Tóth Péter: Az „új Európa” és a nemzetközi Irak-vita. Védelmi Tanulmányok 59., Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Stratégiai Védelmi Kutatóközpont, Budapest, 2004. 100 o.; Urbán Attila: A Magyar Köztársaság NATO-tagságából fakadó nemzetbiztonsági kihívások, Hadtudomány, 2006. december

24 <http://www.whitehouse.gov/infocus/iraq/news/20030327-10.html>;
<http://www.theglobalist.com/DBWeb/StoryId.aspx?StoryId=3592>
 (letöltés ideje: 2007. május 09. 13'52")

ban megjelent sajtóértesülések egy része Magyarországot is összefüggésbe hozta az állítólagos CIA-börtönök („black sites”) ügyével.²⁵ A hírt az arab média is felkapta, a cáfolatok ugyanakkor már nem kaptak kellő hangsúlyt. A kialakult helyzet látnis nemzetbiztonsági kockázatot jelent, ugyanis Magyarország „hírbe hozása” kiválthatja a terroristák ellenszenvét, amit akár tettek is követhetnek.²⁶

A munkámban leírtak alapján az alábbi megállapításokat tartom megalapozottnak:

- A terrorizmus mint kockázati tényező a magyar biztonságpolitikai gondolkodás és cselekvés kereteit meghatározó dokumentumokban és jogszabályokban kiemelt helyet kap.
- Az elmúlt évtizedben Magyarország nemzetközi rendszerben betöltött szerepében végbement változások miatt hazánk terrorfenyegetettsége a mindenkori világpolitikai folyamatok függvényévé vált, így annak mértéke nem tekinthető tartósan állandónak.
- A terrorfenyegetettség folyamatos figyelemmel kísérése elengedhetetlen a nemzeti biztonság szavatolásához. A súlyos terrorcselekmények elmaradása által generált biztonságérzet mind a politikai döntéshozók, mind a védelmi rendszer elemeinek reakcióképességét csökkenti.
- A védelmi komponens hatékonyságának megőrzése érdekében a politikai függetlensége nélkülözhetetlen.
- A biztonság átfogó értelmezése keretében a kockázati tényezők rangsorolása szükséges. A fenyegetettség mértékéből – és a belpolitikai realitásból – kiindulva a Magyar Köztársaság számára a terrorizmus jelenleg nem számít elsődleges rizikófaktornak. A folyamatosan változó biztonsági környezetből eredően a prioritások átrendeződésére bármikor számítani lehet, így az ahhoz való rugalmas alkalmazkodás képességének fenntartása nélkülözhetetlen.
- A terrorizmus elleni tevékenységet a megelőzés elvén kell szervezni.
- Gyakorlati szempontból a terrorizmus elleni hatékony fellépéshez meg kell őrizni az elhárítási és a hírszerzési funkciók elkülönülését.
- A terrorizmus elleni fellépés elsődleges letéteményesei Magyarországon a nemzetbiztonsági szolgálatok. Ezek mindegyikének feladat- és hatáskörét meghatározó szabályozásban megjelenik a terrorizmus elleni tevékenység, ami a gyakorlat oldaláról magában hordozza az átfedések és párhuzamosságok lehetőségét. Ennek kiküszöbölése érdekében hatékonyabbá kell tenni a szolgálatok közötti együttműködést.
- Hazánknek rendelkeznie kell(ene) egy, a már meglévő felsőbb szintű dokumentumokból kiinduló és azokhoz illeszkedő nemzetbiztonsági stratégiával.
- A nemzetbiztonsági stratégiában megfogalmazottakhoz igazodva szükség lenne a jelenlegi szervezeti struktúra átalakítására a terrorellenes munka hatékonyságának fokozása és a gazdaságosság jegyében.

Összességében úgy ítélem meg, hogy a magyar nemzetbiztonsági stratégia hiányának pótlása szükségszerű, azonban objektív okokból jelenleg nem időszzerű. A nemzetbiztonsági szolgál-

25 Kemény János: A terroristák kiadatása és a terrorizmusellenes háború, Hadtudomány, 2006. szeptember

26 NBH Évkönyv 2005.

latoknak az új stratégiából kiinduló szervezeti átalakítása szintén megvalósításra vár, azonban a stratégiához hasonló okból késik. E két tényező egymással szorosan összefügg, hiszen bármilyen szervezeti átalakításnak a magyar nemzetbiztonsági szervezetek struktúrájában logikusan egy átfogó stratégia által meghatározott gondolatmenet és keretek között kellene megtörténnie. Az átalakítás előfeltétele tehát a stratégia, ami a folyamatosan változó biztonsági kihívásoknak megfelelni képes nemzetbiztonsági rendszer szempontjából elsődleges.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Könyvek, publikációk:

- Andor László – Tóth Péter – Valki László: Irak – háborúra ítélve, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004
- Bedő Csaba: A terrorizmus ellen Magyarországon és az Európai Unióban, Belügyi Szemle, 1999
- Boglár Judit – Szternák Nóra – Szternák György: A terrorizmussal kapcsolatos kutatás legújabb eredményei, ZMNE publikáció, 2005
- Botz László: A Katonai Felderítő Hivatal feladatai a NATO-csatlakozás után. Külpolitika, 2000/1–2. sz.
- Bökönyi István: Gondolatok a terrorizmusról, A magyarországi terrorizmus jellemzői, a terrorizmus elleni állami, társadalmi fellépés egyes aktuális kérdései, Belügyi Szemle, 2002/6–7. sz.
- Dezső Lajos – Hajas Gábor: A nemzetbiztonsági tevékenységre vonatkozó jogszabályok. HVG-ORAC, Bp., 1998
- Izsa Jenő: A titkosszolgálati/nemzetbiztonsági ágazati stratégiáról, Hadtudomány, 2006. december
- Kárpáti György: A nemzetbiztonsági szolgálatok szervezeteinek racionalizálása, Hadtudomány, 2006. december
- Szenes Zoltán: Válaszúton a magyar biztonságpolitika, www.honvedelem.hu
- Tóth Péter: A terrorizmus anatómiája: Tanulmányok, Budapest, Zrínyi, 2006
- Tarján István: A terrorelhárítás időszerű kérdései, ZMNE publikáció, 2004, 43–45. o., <http://zrinyi.zmne.hu/dokisk/hadtud/Tarjan.pdf>
- Tóth Csaba – Török Gábor: Politika és kommunikáció. A magyar politikai napirend témái a 2002-es választások előtt. Századvég, 2002
- Urbán Attila: A Magyar Köztársaság NATO-tagságából fakadó nemzetbiztonsági kihívások, Hadtudomány, 2006. december

Jogszabályok:

1978. évi IV. Törvény a Büntető Törvénykönyvről
1995. évi CXXV. Törvény a nemzetbiztonsági szolgálatokról
- 94/1998. (XII. 29.) OGY Határozat a Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikájának alapelveiről
- 2144/2002. (V. 6.) Korm. Határozatot a Magyar Köztársaság új nemzeti biztonsági stratégiájáról
- 2073/2004. (III. 31.) Korm. Határozat a Magyar Köztársaság új nemzeti biztonsági stratégiájáról (módosítás)

Internet:

- http://www.feek.pte.hu/feek/feek/download/doks/segedanyagok/2005-6_2/bpolea2.doc
- http://www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Biztonsagpolitika/Nemzeti_biztonsagi_strategia
- <http://www.nemzetbiztonsag.hu>
- <http://www.theglobalist.com/DBWeb/StoryId.aspx?StoryId=3592>
- <http://www.tkb.org>
- <http://www.whitehouse.gov/infocus/iraq/news/20030327-10.html>

Haig Zsolt

Az információs társadalmat fenyegető információalapú veszélyforrások¹

A szerző e tanulmányban bemutatja az információs társadalom információtechnológiai függőségét, a fenyegetés új dimenzióit és a társadalom kritikus információs infrastruktúrákon keresztüli sebezhetőségét. Kategorizálja az információs támadás formáit, valamint bemutatja legjellemzőbb eszközeit és módszereit, majd végül javaslatokat fogalmaz meg a társadalom információbiztonságának erősítése érdekében.

Az információs társadalom nagyon fejlett, nagyon hatékony, ugyanakkor meglehetősen sebezhető társadalmi és gazdasági rendszer. E társadalom alapvető éltető eleme az információ, melynek mennyisége és minősége létfontosságú a felhasználók számára. Éppen ezért kíméletlen harc folyik az információ gyors megszerzéséért, biztonságos tárolásáért és mind hatékonyabb felhasználásáért. Az optimális mennyiségű és minőségű információ birtoklása jelentős mértékben járulhat hozzá a gazdasági haszon növeléséhez, az esetlegesen bekövetkező károk elhárításához, valamint két fél közötti verseny- esetleg konfliktushelyzetben a másik féllel szembeni fölény kialakításához. Mindezek alapján kijelenthető, hogy az információs társadalomban az egyének, gazdálkodó szervezetek, illetve a kormányzati szervek jelentős információfüggőségben szenvednek. Ez az információfüggőség egyúttal az információs technológiától való függőséget is jelenti, vagyis erősen függenek az információs környezet felett, ám erősen korlátozható vagy sebezhető integrált információs infrastruktúráitól, mint például a távközlési hálózatoktól és a számítógép-hálózatoktól.

Az információtól és az információtechnológiától való függőség azt is jelenti, hogy amennyiben az információhoz való hozzáférhetőség, illetve a technológia használata valamilyen fenyegetés következtében korlátozottá válik, az kihatással van a különböző működési folyamatokra. Ezek a hatások mikro- és makroszinten egyaránt érvényesülnek, vagyis az egyének, kisebb szervezetek, intézetek szintjén éppúgy, mint össztársadalmi méretekben. Jelen írás az információs társadalom egészét érintő támadásokra, veszélyforrásokra koncentrál.

1 A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

Az információs fenyegetések megjelenése

A hálózatok által átszőtt globális világ sosem volt olyan sebezhető, mint manapság. Ez a sebezhetőség a nyitottságból, a bonyolult technikai rendszerekből, az infokommunikációs rendszerektől való növekvő függésből, illetve az összefonódó és egymással összekapcsolt létfontosságú infrastruktúrákból eredeztethető. Egy olyan bonyolult, infokommunikációs rendszerekkel behálózott társadalomban és gazdaságban, ahol közel minden ügyünket a hálózaton keresztül intézzük, saját fejlettségünk csapdájába eshetünk. Ezt az ártó szándékú egyének, csoportok, terroristák is jól tudják, és mindent elkövetnek annak érdekében, hogy az információs társadalom működését és fejlődését csökkentsék, korlátozzák, vagy átmenetileg bénítsák. Egy hálózatilag fejlett ország vezetése, gazdasági rendszere, közlekedési- és szállítótálózata, energiahordozó és -ellátó rendszerei, stb. megbénulhatnak, vagy működésük erősen korlátozottá válhat. Az egészségügyi ellátás akadózhat, a közbiztonság megszűnhet, és az addigi szervezett rendet káosz válthatja fel. [1]

Az információs társadalom nem hagyományos fenyegetésekkel szembeni kiszolgáltatottságát jól példázza a 2001. szeptember 11-i terrortámadás és annak hatása. E támadás hatását az ipari társadalom – ahol a világ gazdasági-, pénzügyi- és tőzsdei rendszere kevésbé függött az infokommunikációs hálózatoktól – kevésbé érezte volna meg, a lélektani megrázkódtatástól eltekintve a fizikai és gazdasági hatás korlátozott lett volna. Ezzel szemben korunk hálózatokkal átszőtt világában a World Trade Center összeomlása a teljes globális gazdasági rendszert sokkolta. [2]

Az új típusú társadalom számos pozitív tulajdonságai mellett tehát újfajta kihívásokat, veszélyforrásokat is tartogat számunkra, melyeket folyamatosan szem előtt kell tartanunk. Mint ahogy azt a Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági stratégiája is kiemeli: „Az informatikai infrastruktúra technikai és szellemi feltételeinek biztosítása mellett ügyelni kell e rendszerek védelmére és a megfelelő tartalékok képzésére is. Az informatika számtalan lehetőséget teremtett a társadalom számára, de fokozta annak veszélyeztetettségét is. A számítógépes hálózatok és rendszerek sebezhetősége, túlterhelése, az információlopás, a vírusterjesztés és a dezinformáció kockázati tényezőt jelent az ország számára.” [3] Ezzel kapcsolatban mindenképpen meg kell jegyezni, hogy e veszélyeztetés nem csupán az informatika területén jelentkezik, hanem minden fajta integrált infokommunikációs rendszer (távközlési hálózatok, számítógép-hálózatok, távirányító-, távérzékelő-, távvezérlő rendszerek stb.) ki van téve az információs dimenzióból érkező fenyegetéseknek.

Természetesen akkor, amikor fenyegetésről, illetve fenyegetettségéről beszélünk, meg kell határoznunk a fenyegetés szintjét, mértékét, esetlegesen komplexitását. E tekintetben különbséget kell tennünk a tekintetben, hogy e fenyegetések a társadalom egészének működését érintik-e, vagy csak a társadalom egyes szereplői (egyének, vállalatok, intézmények stb.) az elszenvedői eme veszélyeknek. Tisztában vagyunk azzal, hogy pl. egy vállalkozást érintő esetleges támadás milyen hatással lehet az adott gazdálkodó szervezet működésére, piaci helyzetére. Ugyanakkor ezt nem lehet egy szintre emelni azokkal a veszélyekkel, amelyek össztársadalmi szinten jelentkeznek, vagyis mindenki számára érezhető hatással bírnak. Ezek a veszélyek sokkal nagyobb horderejűek annál, minthogy pl. egy vállalat egy információs táma-

dás következtében esetleg jelentős gazdasági haszontól esik el, vagy elveszíti piaci pozícióját.

Hiszen gondoljunk bele, hogy mi történne, ha valamilyen ártó szándékú csoport, esetleg terror szervezet fizikai, vagy elektronikai támadást (esetleg támadás sorozatot) intézne az információs társadalom egy vagy több fontos infrastruktúrája ellen. A hálózatilag összekapcsolt infrastruktúrákat ért információs fenyegetéseken keresztül egy információs technológiailag fejlett ország társadalmi, politikai, gazdasági és védelmi képessége erősen befolyásolhatóvá, fejlődése jelentősen korlátozható válna. Ez még inkább felerősödne, ha e támadások egymással összehangoltan, komplex információs támadások formájában, a célpontok körültekintő kiválasztásával kerülnének végrehajtásra.

A korszerű katonai műveletekben már megjelent egy teljesen újfajta elmélet, melyet *hatásalapú műveleteknek* neveznek. Ezen elv szerint a tervezők figyelembe veszik azt a láncreakcióhoz hasonló elvet, miszerint a kezdeti közvetlen hatással (első csapással) törvényszerűen további közvetett károsító, korlátozó hatásokat lehet elérni, amely a teljes rendszerre különböző mértékű negatív hatást fejt ki. Az *előidézett hatások, vagyis az összh hatás eredményének elemzése és értékelése képezi a hatásalapú műveletek lényegét*. Ez az új felfogás holisztikus elvű szemlélet alkalmazását igényli, amelynek lényege, hogy egy rendszeren belül az alkotó elemek kölcsönösen hatnak egymásra. [1] Ez még inkább így van az információs társadalomban, ahol a már említett információs hálózatoknak köszönhetően a különböző létfontosságú infrastruktúrák, rendszerek egymással szoros kapcsolatban állnak, az egyik rendszer működése alapvetően függ egy másiktól (lásd pl. a távközlési- vagy az informatikai hálózatok és a villamos energia hálózat viszonyát).

A hatásalapú műveletek analógiáján tehát megállapíthatjuk, hogy amennyiben a támadó fél az információs társadalom elleni információs támadások megtervezésekor figyelembe veszi az információs rendszerek közötti igen szoros kapcsolódásokat, akkor a közvetlen első támadással elért hatás mind a konkrétan megtámadott rendszeren belül, mind pedig a rendszerek közötti kapcsolatokban másod, harmad és n-edik típusú és erősségű hatásokat vált ki. [1] Ennek felismerése azért is fontos, mivel ez rámutat arra a tényre, miszerint ezt az elvet felhasználva, a hálózatilag összekapcsolt társadalom rendkívüli mértékben sebezhetővé válik. Az információs társadalom és annak védelmi rendszere olyan számítógép–hálózatokkal átszőtt hálózatos rendszerek komplexuma, amelyben e rendszerek biztonságos működése kölcsönösen függ a többi rendszer működésétől. Ennek következtében a rendszer bármelyik súlyponti elemének információs támadása, vagy védelme nemzetbiztonsági kérdés, amely védelmi síkon kihat az egész társadalomra. Elegendő egy kiválasztott – pl. a társadalom gazdasági élete, vagy közlekedése szempontjából fontos – infrastruktúrát információs támadással működésképtelenné tenni vagy működésében korlátozni, az éppen a hálózatoknak köszönhetően negatívan befolyásolja más hasonló fontossággal bíró elemek működőképességét is.

Napjaink egyik korszerű információalapú támadó és védelmi elmélete az *információs hadviselés* is ezt az elvet követi. Az információs hadviselés – illetve annak a NATO és tagországai katonai doktrínáiban elfogadott formája az információs műveletek – mindazon összehangolt, koordinált információs tevékenységeket jelentik,

amelyek arra irányulnak, hogy a szemben álló fél információs rendszerei működésének korlátozásával befolyásolják a társadalom egészének vagy egyes területeinek működési folyamatait, illetve másik oldalról, hogy megteremtsék azokat a feltételeket, amelyek mentén a saját hasonló képességek fenntarthatók.

Az információs hadviselésnek és az információs műveleteknek napjainkra teljes mértékben kialakult az elmélete, többnyire letisztult az eszköz- és eljárásrendszere. Az információs hadviselés keretén belüli és az információs társadalom egésze ellen irányuló komplex információs támadás megvalósulhat *totális formában* polgári és katonai célpontok ellen egyaránt, *összpontosított módon* kiemelt célcsoportok ellen vagy *szelektív formában* egyes kritikusan fontos létesítmények ellen. A fenyegetések motiváló tényezői különböző politikai, gazdasági, pénzügyi, katonai, szociális, kulturális, ipari, etnikai, vallási, regionális vagy egyéni célok elérése lehet. Az információs rendszerek elleni fenyegetések, a konfliktus helyzetek-, a technikai lehetőségek-, és a motivációk szerint változhatnak. [4]

Egy ilyen támadás során az információs társadalom elleni veszélyek három területen jelentkeznek, úgymint: a tudati, a fizikai és az információs dimenzióban [1]

A tudati dimenzióban elsősorban a *humán típusú veszélyek* jellemzőek, míg a fizikai és az információs dimenzióban jelentkező veszélyek alapvetően *technikai, technológiai jellegűek*. Emellett persze meg kell említenünk az egyéb jellegű veszélyeket is, amelyek szintén a fizikai dimenzióban jelentkeznek, úgymint: *természeti és ipari katasztrófák* illetve *műszaki zavarokból* adódó veszélyek, amelyek szintén jelentősen befolyásolhatják a rendszerek és infrastruktúrák működését, és ezáltal kihatnak az össztársadalmi folyamatokra is.

A humán jellegű veszélyekkel mind az információs társadalom kialakulása, mind pedig a működése során találkozhatunk. Ezek közé olyan jellegű veszélyforrások sorolhatók, mint pl.:

- a digitális írástudatlanság;
- az információs szakadék;
- az információs technológia vívmányaihoz való hozzáférés hiánya;
- az innoválható tudás hiánya;
- a rejtett tudás kihasználatlansága;
- az információs túlterheltség hatásai;
- negatív hozzáállás, ártó szándékú tevékenység;
- az információs technológia eszközeinek használatával összefüggő pszichikai, fiziológiai és egészségügyi jellegű veszélyek;
- az információs technológiákkal szembeni idegenkedés, bizalmatlanság, iszony;
- az esetileg megjelenő prognosztizálható, vagy váratlan negatív jelenségek. [4]

Jelen tanulmányban a humán jellegű veszélyforrások bővebb kifejtésétől eltekintünk.² A felsoroltakon kívül ide tartoznak azon veszélyek is, amelyek az egyének – köztük a különböző szintű vezetők – gondolkodását, tudati viselkedését, érzelmi állapotát próbálják meg befolyásolni. E befolyásoló tevékenység nem más, mint a *pszichológiai hadviselés*. A pszichológiai hadviselés keretében különböző audiovizuális

2 Bővebben lásd a hivatkozott irodalmat.

berendezések (kihangosítók, hangosbeszélők) röplapok, és manapság egyre gyakrabban az Internet, az e-mail az SMS és MMS alkalmazhatók a tudati állapot befolyásolására. Az Internet ilyen célú felhasználását jól példázzák azok az egyre inkább terjedő web-lapok, amelyeken különböző terror szervezetek, csoportok próbálnak félelmet kelteni az olvasókban. A terrorizmus lélektani kapcsolódása egyértelmű, hiszen a különböző robbantásos, öngyilkos merényletek elkövetésével nemcsak a pusztítás a cél, hanem a lakosság megfélemlítése, folyamatos rettegésben tartása is. Számos módja van az Interneten keresztüli pszichológiai hadviselésnek, mint pl.: félretájékoztatások, fenyegetések kézbesítése, félelem elültetése képek, videó felvételek bemutatásával stb. illetve a cyber-terrorizmus lehetőségének bemutatása, a virtuális térben való támadás valószínűsítése, vagyis a „cyber-félelem” elterjesztése.

Egy másfajta megközelítésben a veszélyforrásokat osztályozhatjuk aszerint is, hogy a veszélyeztetés honnan eredeztethető, illetve, hogy a veszélyeztetők (fenyegetők, támadók) tevékenységüket mennyire szervezett keretek között hajtják végre. E szerint eredetüket tekintve beszélhetünk külső és belső forrásból származó veszélyekről, strukturáltságukat tekintve, pedig magas szinten szervezett és alacsonyban szervezett fenyegetésekről.

A *belső veszélyeket* elsősorban a saját alkalmazottak, munkatársak okozzák, akik a biztonsági rendszabályok be nem tartásával, képzetlenségükkel, hanyagságukkal, illetve vélt vagy valós sérelmeik megtorlásaként veszélyeztetik az adott szervezet, intézmény, vállalat stb. infokommunikációs rendszereit. Ezek a veszélyek, amennyiben felfedésükre és elhárításukra nem helyeznek hangsúlyt, komoly biztonsági problémák forrásai is lehetnek.

A *külső veszélyek* közé mindazon fenyegetések tartoznak, amelyek valamilyen külső forrásból származnak, és a támadás célja anyagi- politikai-, gazdasági- vagy katonai előnyszerzés. E támadásokat általában az információs technológiához kíváloán értők hajtják végre. E támadók köre az infokommunikációs rendszerek elterjedésével és fejlődésével egyenes arányban napról-napra növekszik és bővül. Napjainkban ezek közé sorolhatjuk: a hackereket, crackereket, számítógépes bűnözőket, hacktivistákat, ipari kémeket, terroristákat, valamint a hírszerző szolgálatok-, illetve katonai és félkatonai szervezetek alkalmazottait.³ [1; 5]

Magasan szervezett fenyegetéseket az előzőekben felsoroltak közül olyan szervezett csoportok, terror szervezetek, hírszerző szolgálatok, katonai és félkatonai szervezetek hajtják végre, akik képesek megszervezni akár egyszerre több fontos létesítmény elleni többirányú összehangolt támadást is. E támadások célja szinte minden esetben több mint anyagi haszonszerzés. Elsősorban gazdasági, politikai illetve katonai célok elérését szolgálják.

Ezzel szemben az *alacsony szervezettségű támadásokat* azon egyének, jogosulatlan felhasználók (hackerek, crackerek stb.) hajtják végre, akiket elsősorban anyagi haszonszerzés vagy a saját képességeik megmutatása motivál. Ebből adódóan látható, hogy a magasan szervezett fenyegetések nagyságrendekkel komolyabb biztonsági problémát jelentenek, mint az alacsonyban szervezettek. Ezek közül is külön

3 Bővebb kifejtésük a hivatkozott irodalmakban megtalálható

kiemelendő a terrrorszervezetek ilyen irányú képességei és lehetőségei, amelyeket napjainkban egyre komolyabban kell vennünk. Az információs terrorizmus sokkal veszélyesebb, mint az egyszerű hacker vagy cracker támadás, mivel minden esetben politikai tartalommal rendelkezik.

A potenciális információs veszélyforrások a különböző szereplők (versenytársak, ellenfelek, ellenségek) rossz szándéka, agresszív érdekérvényesítése, az üzleti és ipari kémkedés, a politikai és gazdasági befolyásolás, valamint a kialakított információs támadó képesség kombinációiból alakulhatnak ki. A fenyegetések sikeres realizálása esetén komoly veszteségek és/vagy károk érhetik az információs környezetet, benne az államot, a vállalatokat, a vállalkozókat és az egyéneket, összességében az információs társadalmat.

A továbbiakban e tanulmány keretei között a technikai jellegű veszélyforrásokat, fenyegetéseket és azok célpontjait vizsgáljuk.

Az információs fenyegetések célpontjai – kritikus információs infrastruktúrák

Az előzőekben már több esetben is említésre kerültek azok a létfontosságú létesítmények, infrastruktúrák, amelyek információs veszélyeztetése jelentős hatással lehet a gazdaság, és a társadalom működésére. Az információs társadalomban mind az egyének, mind pedig a társadalom biztonsága jelentős mértékben függ a különböző, egymással szorosan összekapcsolódó infrastruktúráktól. Ezeket a különösen fontos infrastruktúrákat *kritikus infrastruktúráknak* nevezzük. A továbbiakban az információs fenyegetések oldaláról megvizsgáljuk ezeket az infrastruktúrákat.

A kritikus infrastruktúra meghatározásakor célszerű megvizsgálni, hogy a biztonság terén élenjáró Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió milyen fogalmi meghatározásokat alkalmaz.

Az USA meghatározása szerint: „a kritikus infrastruktúrák azok a valós és virtuális rendszerek, eszközök, amelyek alapvető fontosságúak az Egyesült Államok számára, és e rendszerek illetve eszközök működésképtelensége vagy megsemmisülése csökkentené a biztonságot, a nemzetgazdaság biztonságát, a nemzeti közegészséget és annak biztonságát vagy mindezek kombinációját.” [6]

Az Európai Unió dokumentuma szerint: „a kritikus infrastruktúrákhoz azok a fizikai erőforrások, szolgáltatások és információtechnológiai létesítmények, hálózatok, és infrastrukturális berendezések tartoznak, melyek összeomlása vagy megsemmisülése komoly következményekkel járna a polgárok egészségére, biztonságára, védelmére vagy gazdasági jólétére, illetve a kormányok hatékony működésére.” [7]

A fogalmi meghatározás alapján az Európai Unió illetékes bizottsága a *kritikus infrastruktúrák közé az alábbiakat sorolja*:

- energiatermelés és hálózat (áramszolgáltatás, olaj és gáztermelés, energiatárolók és finomítók, energiaátadó és elosztó rendszerek);
- kommunikációs és információs technológia (távközlés, műsorszórórendszerek, szoftver, hardver és hálózatok, beleértve az Internetet);
- pénzügy (bankügyletek, kötvények és befektetések);
- egészségügy (kórházak, egészségügyi és vérellátó intézmények, laboratóriumok és gyógyszerárak, kutató és mentőszolgálatok, mentők);

- élelmiszerellátás (élelmiszerbiztonság, termelés, nagykereskedelem és élelmiszeripar);
- vízellátás (gátak, víztározók, víztisztítás és vízhálózat);
- közlekedés (pl.: repterek, kikötők, vasúti és tömegközlekedési hálózatok, közlekedésirányító rendszerek);
- veszélyes áruk termelése, tárolása és szállítása (kémiai, biológiai, radiológiai és nukleáris anyagok);
- kormányzat (kritikus szolgáltatások, létesítmények, információs hálózatok, eszközök és jelentős nemzeti emlékhelyek műemlékek). [8]

Magyarország vonatkozásában kormányzati szinten deklarált kritikus infrastruktúra fogalommal jelenleg nem lehet találkozni. A terrorizmus elleni küzdelem aktuális feladatairól szóló 2112/2004. (V.7.) kormány határozat is csak abban a tekintetben foglalkozik e kérdéssel, hogy a kritikus infrastruktúra biztonságának erősítése mely területeken érvényesül. E szerint a következő területek sorolandók a kritikus infrastruktúrák közé: az energiaellátás; a közművesítés; a közlekedés és szállítás; a távközlés, elektronikus adatforgalom és informatikai hálózat; a bankrendszer; a szolgáltatások; a média; az ivóvíz és élelmiszer alapellátás, valamint az egészségügyi biztosítás. [9]

Mint látható, e kategorizálás részben megegyezik az USA és EU felsorolással, azonban egyes területeket, mint pl. a kormányzati-, és a védelmi szektort (honvédség, rendőrség, határőrség, katasztrófavédelem, vám- és pénzügyőrség) nem tartalmazza. E területek infrastrukturális elemei ugyanakkor elengedhetetlen részei egy ország kritikus infrastruktúráinak, hisz az állami- és közigazgatás, illetve az ország védelme kiemelt fontosságú. E létfontosságú szerepet betöltő infrastruktúrák működése és működtetése nemzetgazdasági, nemzetbiztonsági, közbiztonsági és honvédelmi fontosságuknál fogva az ország biztonságát közvetlenül érintik.

A kritikus infrastruktúrák működésük során három alapvető funkciót látnak el. Egyrészt lehetővé teszik a nélkülözhetetlen javak előállítását, szállítását és a létfontosságú szolgáltatások folyamatos elérhetőségét. Így pl. az élelmiszer- és vízellátás, a közegészségügy, a mentő- és tűzoltószolgálatok biztosítják az ország túléléséhez nélkülözhetetlen javak és szolgáltatások igénybevételét. A gazdasági élet folyamatoságát olyan kritikus infrastruktúrák teszik lehetővé, mint az elektromos energiaellátás, az áru- és személyszállítás, vagy a bank- és pénzügyi rendszerek.

Másrészt biztosítják az összeköttetést és az együttműködés képességét. A kommunikációs és számítógép-hálózatok kötik össze, és azokon keresztül irányítják a társadalom és a gazdaság többi infrastruktúráját. Ebben az összefüggésben e rendszerek kritikus információs infrastruktúráknak is minősülnek.

Harmadrészt pedig hozzájárulnak a közbiztonság és az ország külső biztonságának megteremtéséhez. Egy ország azon képessége, hogy figyelemmel kísérje, időben felismerje a fenyegető veszélyeket, és hogy azokra megfelelőképpen reagálhasson, szintén a kritikus infrastruktúrák szolgáltatásain alapul. [10] Egyértelmű tehát, hogy e kritikus infrastruktúrák védelme és működésének fenntartása nemzetbiztonsági szempontból minden kormányzat alapvető és létfontosságú feladata.

Az elmúlt időszakban a különböző infrastruktúrák mindig is jó célpontjai voltak a különböző szintű és típusú támadásoknak. Amíg e támadások csak a fizikai dimenzióban realizálódtak, addig az országhatárok bizonyos védelmet jelentettek szá-

mukra. Az *információs dimenzió* megjelenése és egyre fokozódó előretörése, az infokommunikációs rendszerek globálissá válása azonban e viszonylagos letisztult helyzetet gyökeresen megváltoztatta. Napjainkban korlátozott erőforrások is elegendőek az infokommunikációs rendszerekre alapozott kritikus infrastruktúráink elleni támadások megtervezésére és kivitelezésére. A különböző egyéni aktivisták, jogosulatlan felhasználók és terroristák aszimmetrikus fenyegetései részben kibővítették, részben pedig felváltották a jól ismert háborús fenyegetettségeket. [11] E tekintetben kijelenthetjük, hogy a katonai és polgári természetű fenyegetések közötti hagyományos határvonal egyre inkább elmosódik.

Az információbiztonság szempontjából – mint ahogy fentebb már utaltunk rá – értelmeznünk kell a *kritikus információs infrastruktúrákat* is. Az információs társadalomban a kritikus infrastruktúrák nem egyeznek meg a kritikus információs infrastruktúrákkal. A kritikus infrastruktúrák védelmére vonatkozó európai programról szóló zöld könyv szerint: „Kritikus információs infrastruktúrák közé azok sorolandók, melyek önmaguk is kritikus infrastruktúráknak minősülnek, vagy az infrastruktúrák működése szempontjából fontosak (pl.: távközlés, számítógép hardver/szoftver, Internet, műholdak stb.)”. [7] Mint a megfogalmazásból látszik, a dokumentum is különbséget tesz e két fajta infrastruktúra kategória között. Korábban egy ország kritikus infrastruktúrái fizikailag és logikailag is önállóak voltak, egymástól csekély mértékben függtek. Az információtechnológia fejlődése következtében azonban napjainkban e rendszerek már egyre inkább automatizáltak és egymással szoros kapcsolatban állnak. [12] Szinte minden fajta kritikus infrastruktúrát különböző szintű és rendeltetésű infokommunikációs rendszerek vezérelnek, irányítanak és ellenőriznek. Így tehát egy ország információtechnológiára alapozott infrastruktúrája joggal nevezhető a társadalom idegrendszerének, és ennek következtében az információs infrastruktúrák, illetve azok részei is a kritikus infrastruktúrák közé sorolandók. E megállapítás szerint, pl. egy ország nyilvános mobil távközlő hálózatai, mint önmagukban is kritikus infrastruktúrák, egyben kritikus információs infrastruktúráknak is minősülnek, illetve pl. az energiaellátó rendszert irányító, vezérlő számítógép-hálózat is ez utóbbiak közé sorolandó.

Itt kell megjegyezni, hogy vállalati és gazdálkodó szervezeti szinteken is található olyan létfontosságú infrastruktúrák és szolgáltatások, amelyek védelméről kiemelt módon kell gondoskodni. Sok esetben ezek a vállalati- és állami kritikus információs erőforrások egybe eshetnek, és így védelmük is közös feladat. Az információbiztonság szempontjából azonban mindenképpen meg kell különböztetni a gazdálkodó szervezetek információs rendszereit egy ország kritikus információs infrastruktúráitól, mert amíg ez utóbbiak veszélyeztetése esetén többnyire csak saját biztonságuk kerül veszélybe, addig az előbbiek nem megfelelő működése sokkal szélesebb körben érvényesül, az egész nemzet gazdasága és biztonsága kerülhet veszélybe.

Bár az információs társadalom zavartalan működésének megbontására irányuló támadások tényleges célpontjai a kritikus infrastruktúrák – hiszen ezek adják működésének alapját –, azonban az ellenük irányuló információalapú támadások és fenyegetések a különböző szintű és fontosságú infokommunikációs rendszereket érintik. Ezek a rendszerek mára a fenyegetések stratégiai célpontjaivá váltak, mivel a támadó fél kis erő- és eszközbefektetéssel igen jelentős károkat tud előidézni. Az infokommunikációs

rendszerek globális jellegéből adódóan e rendszerek bárhol, bármikor elérhetők, és az információtechnológia vívmányait ellenük fordítva támadhatók. Miközben az informatikai és kommunikációs technológia konvergenciájából adódó közös platformok és alkalmazások lehetővé teszik az átjárhatóságot és a felhasználóbarát elterjedést, egyúttal jelentős mértékben növelhetik a kockázatokat is. Egyértelműen kijelenthető, hogy a kritikus információs infrastruktúrák közötti szoros kapcsolat jelentősen növeli az információs társadalom sebezhetőségét. Minél nagyobb e rendszerek integráltsága, komplexitása, minél kiterjedtebb a köztük lévő kapcsolatrendszer, annál nagyobb mértékben vannak kitéve az új típusú fenyegetéseknek, és ennél fogva annál erősebb a kényszer a védelem és biztonság megvalósítására.

Napjaink két legjelentősebb információtechnológiai vívmánya a távközlés és az informatika (hálózatok), amelyek a köztük lévő konvergencia következtében globálissá váltak. A globális hozzáférhetőség lehetővé teszi, hogy bárki bárhol kommunikálni tudjon. A különböző távközlési hálózatok (vezetékes, mobil, műholdas stb.) – az átjáróknak köszönhetően – teljes körűen integrálódtak egymásba, így minden további nélkül kapcsolat létesíthető analóg, digitális, vezetékes, mobil, vagy műholdas rendszereken keresztül. Ez mára – a konvergenciának köszönhetően – kiterjeszthető az informatikai hálózatokra is, különösen az Internetre.

A globalitás hatalmas előnyt jelent a felhasználóknak, ugyanakkor jelentős mértékben növeli az egyes rendszerek sebezhetőségét is. Az Internet korunk egyik legfőbb információforrása, így nem lehet csodálkozni azon, hogy a támadások zöme e globális infokommunikációs hálózaton keresztül történik. Az IP⁴ alapú szolgáltatások rohamos terjedése pedig csak növeli e technológia támadhatóságát. Az Európai Bizottság közleménye is kihangsúlyozza, hogy a mobil eszközök (3G-s mobiltelefonok, laptopok, PDA-k⁵ stb.) terjedése és a mobilalapú hálózati szolgáltatások egyre növekvő száma új kihívásokat teremt az IP alapú szolgáltatások számára is. A különböző kommunikációs platformok és az informatikai alkalmazások minden új formája elkerülhetetlenül új lehetőségeket nyit meg a rosszindulatú támadások előtt. [13]

Az információs támadás eszközei és módszerei

Tekintettel napjaink információs fenyegetettségi tendenciáira, egyértelműen kijelenthetjük, hogy a támadások a célpontokat illetően két csoportra oszthatók, úgymint: a számítógép-hálózatok elleni fenyegetések illetve más infokommunikációs rendszerek elleni veszélyek. Célszerűnek látszana tehát a fenyegetéseket e szerint csoportosítani, azonban ez nem elég egzakt kategorizálás, hiszen a célpontok a legtöbb esetben komplexek, átfedik egymást, azaz egy-egy rendszer többféle komponenst is takarhat. Ez az átfedés alapvetően az információtechnológiai eszközök konvergenciájából fakad.

Egy másik csoportosítási elv szerint a fenyegetés módszerei szerinti célszerű kategorizálni az információs támadásokat. Eszerint az alábbi támadási módszerek-

4 Internet Protokoll

5 Personal Digital Assistant

ről beszélhetünk: Számítógép-hálózati támadás, elektronikai felderítés, elektronikai támadás, fizikai támadás.

Számítógép-hálózati támadás

A számítógép-hálózati támadások alapvetően kettős célt szolgálnak. Egyrészt a hálózatok *felderítését*, az adatokhoz való *hozzáférést*, másrészt pedig az adatok, információk *befolyásolását*, *tönkretételét*, a hálózatok működésének tényleges *akadályozását*, *megbontását*.

A hálózat felderítése tulajdonképpen olyan behatolást jelent a számítógépes rendszerekbe, hálózatokba, amely lehetővé teszi az adatbázisokban tárolt adatokhoz, információkhoz való hozzáférést, és azok saját célú felhasználását. A felderítés során lehetőség nyílik: a számítógépes hálózatok struktúrájának feltérképezésére; a forgalmi jellemzőik alapján hierarchikus és működési sajátosságainak feltárására; a hálózaton folytatott adatáramlás tartalmának regisztrálására, illetve az adatbázisban tárolt adatok megszerzésére, azok saját célú felhasználására.

E tevékenység során a rendszer nem sérül, és a benne tárolt adatok sem módosulnak, vagy törlődnek, viszont azok illetéktelen kezekbe kerülése jelentős veszteséget okozhat a támadást elszenvedőnek. Tehát e támadás során a rendszerben tárolt *adatok bizalmassága sérül*. Ezenkívül, ha figyelembe vesszük, hogy a megszerzett adatok birtokában a rendszer könnyebben támadhatóvá válik, akkor láthatjuk, hogy e tevékenység éppen olyan komoly veszélyforrás, mint a tényleges kárt okozó támadás.

A tényleges és egyértelműen észlelhető *kárt okozó támadás* olyan behatolást jelent a másik fél számítógépes rendszereibe, illetve hálózataiba, amelynek eredményeképpen tönkretelhetők, módosíthatók, manipulálhatók, vagy hozzáférhetetlenné tehetők az adatbázisban tárolt *adatok, információk*, illetve a támadás következtében maga a *rendszer vagy hálózat sérül*. E tevékenység a hálózatokban folyó megtévesztő, zavaró tevékenységet illetve a célobjektumok program-, és adattartalmának megváltoztatását, megsemmisítését jelenti. Ennek következtében a rendszerben tárolt *adatok sérülékenysége nő*, a *szolgáltatások elérhetősége pedig csökken*.

Az ismertetett kettős célú (1. felderítés, hozzáférés illetve 2. befolyásolás, tönkretétel, akadályozás, megbontás) számítógép-hálózati támadások az információs dimenzióban közvetlen és közvetett formában valósulhatnak meg. A *közvetlen támadás* során a támadó fél egyrészt a különböző információbiztonsági rendszabályokat kikerülve bejut a számítógép-hálózatokba, hozzáfér különböző adatbázisokhoz, és ezáltal számára hasznosítható információkhoz jut. Másrészt megtévesztő információkkal, rosszindulatú szoftverek bejuttatásával tönkreteszi, módosítja, törli stb. a másik fél számára fontos információkat. A *közvetett támadás* során a támadó fél hozzáférhetővé teszi a másik fél számára a saját félrevezető információit, vagy megtévesztő hálózati tevékenységet folytat, és ezáltal félrevezeti és befolyásolja a helyzetértékelést, illetve hamis adatokkal túlterheli a rendszert, aminek következtében a hálózati hozzáférést akadályozza (táblázat). [14]

A számítógép-hálózati támadás eszközei közé tartoznak a különböző kártékony, rosszindulatú programok, melyeket Malware-eknek nevezünk. A Malware azon szoftverek gyűjtőneve, melyek közös jellemzője, hogy anélkül jutnak a rendszerbe,

Számítógép-hálózati támadás [14]

Cél:	FELDERÍTÉS	BEFOLYÁSOLÁS, TÖNKRETÉTEL					
Biztonsági jellemző:	Bizalmasság sérül	Adatok sérülékenysége nő Szolgáltatások elérhetősége csökken					
Forma:	Közvetett	Közvetlen	Közvetett	Közvetlen			
Támadó tevékenység: Támadási szint:	Információ források felderítése	Meg- tévesztés	Zavarás	Tönkretétel	Meg- tévesztés	Zavarás	Tönkre- tétel
Információs dimenzió	Hálózati topológia kívülről való feltérképezése Titkosítás megfejtés, dekódolás	Számítógép hálózatok adataihoz való rejtett hozzáférés Trójai programok alkalmazása Jelszó-lopók telepítése	Megtévesztő e-mail üzenet továbbítása Megtévesztő hálózati tevékenységek folytatása	Hálózatok adatokkal való mesterséges túlterhelése (Flood Attack), ezáltal a hálózati hozzáférés akadályozása	Trójai programok bejuttatása megtévesztő tevékenység útján Működő programokkal (virulens ágensek) adatok módosítása	Rosszindulatú szoftverekkel, programokkal (férgek, vírusok stb.) hálózati szolgáltatásokhoz való hozzáférés megakadályozása, adatok, adatbázisok tönkretétele	

hogy arra a felhasználó engedélyt adott volna. Minden olyan szoftver rosszindulatúnak minősíthető, amely nem a számítógépes rendszer vagy hálózat rendeltetésszerű működését biztosítja.

A Malware kifejezés számos rosszindulatú szoftvert takar. Napjainkban e szoftverek típusai és fajtái folyamatosan gyarapodnak, ezért egyértelmű kategorizálásuk szinte lehetetlen. A legismertebb ilyen programok: a vírusok, a programférgek, a trójai programok, a rootkitek, a böngésző eltérítők, a hátsó ajtó (backdoor) programok, a keyloggerek, a spam proxyk, a spyware és az adware programok, és a sort még folytathatnánk. Nem program típusú Malware-ek közé taroznak többek között a spam-ek, hoax-ok, és a phishing, amelyek szöveges információk formájában hordoznak veszélyt a rendszerre és felhasználójára.

Mindegyik Malware-nek megvan a maga speciális funkciója, ami a rendszer működésének megzavarástól az adatlopásig vagy a rendszer feletti vezérlés átvételéig terjedhet. Látható, tehát, hogy az előzőekben ismertetett számítógép-hálózati támadások minden típusánál (közvetlen és közvetett támadás, valamint felderítés és tönkretétel) alkalmazhatók a Malware-ek. A rosszindulatú szoftverek módosíthatják a programokat, erőforrásokat foglalhatnak le, adatokat módosíthatnak, hardverhibát eredményezhetnek, eltávolításuk pedig megfelelő eszközöket, időt és energiát, egyes esetekben pedig különleges szakértelmet igényelhet.

Alkalmazásuk az alábbi legjellemzőbb tevékenységeket indíthatják el a számítógépekben és a hálózatokban: automatikus tárcsázás; távoli bejelentkezés másik gépre; adatgyűjtés; adatok törlése, módosítása; adatokhoz való hozzáférés megtagadása; programfutási hibák; kéretlen reklámok megjelenítése; billentyűleütés figyelése; vezérlés-átvétel, titkolt műveletek stb.

A támadás különböző módszerei ötvözve az eszközökkel lehetővé teszik a hálózatba való behatolást, működésének akadályozását, megbontását, illetve az adatokhoz való hozzáférést. A támadó egy távoli számítógéphez és annak adataihoz egy egyszerű, egylépéses folyamattal a legritkább esetben fér hozzá. Jellemzőbb, hogy a támadóknak számos támadási módszert és eszközt kell kombinálniuk, hogy kikerüljék mindazokat a védelmi eljárásokat, melyeket a hálózatok biztonsága érdekében alkalmaznak. A hálózatok támadására nagyon sokféle módszer létezik, így a támadóknak csak a megfelelő szakértelemre van szükségük, hogy a támadás eszközeit a megfelelő eljárásokkal kombinálják. *Íme a sokrétű támadási formák közül néhány legismertebb:*

- Sniffing;
- Spoofing;
- Session Hijacking;
- Spamming;
- Man-in-the-Middle Attack;
- Denial-of-Service (DoS) Attack, stb.

E tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé és nem is célja, hogy minden támadási módszert részletesen ismertessünk. Ezért a számos támadási módszer közül egy hálózati felderítésre és egy konkrét támadásra alkalmas eljárást mutatunk be röviden.

A *sniffing* (szimatolás) nem más, mint a hálózaton zajló információáramlás folyamatos nyomon követése, vagyis a hálózat felderítése. Az e célra alkalmas szoftver és hardver eszközökkel meg lehet figyelni az adatátvitel fő jellemzőit, mint pl., hogy honnan hová, milyen típusú és tartalmú adatok kerülnek továbbításra. Ezen túlmenően bizonyos típusú adatok kiszűrhetők a nagy adathalmazból, vagy e módszer alkalmazásával jelszavakhoz is hozzá lehet jutni. Az egyik ilyen ismert és vitatott működésű hálózatlehallgató eszköz volt a Canivore elnevezésű megfigyelőszoftver, amelyet az FBI leginkább e-mailek szűrésére használt. A Carnivore-val szembeni nagyfokú ellenállás miatt, a szövetségi nyomozóiroda e célra már kereskedelmi forgalomban is hozzáférhető szoftvereket használ.

A lehallgató (sniffer) egy olyan program, amelyet üzenetszórásos hálózatokban alkalmazhatnak az áramló információ illetéktelen megfigyelésére, kinyerésére. A sniffer program a hálózati kártyák meghajtóját megfelelő, ún. promiscuous módba (válogatás nélküli csomagelkapás) állítva képes az adott médian folyó minden forgalmat megfigyelni, elemezni. Ismertebb lehallgató programok, pl. az Ethereal, vagy a tcpdump, amelyek segítségével a támadó a hálózaton átküldött jelszavakat, vagy egyéb bizalmas információkat ismerhet meg. [15]

A *Denial of Service (DoS) támadások* – ami magyarul szolgáltatás-megtagadással járó támadást jelent – kiemelt jelentőséggel bírnak az Internet biztonsági problémái között. A DoS támadások során a támadó célja, hogy megakadályozza a hálózat megfelelő, üzemszerű működését. Ezt úgy éri el, hogy a válaszadó rendszert hamis kérésekkel megbénítja, így az a más forrásból érkező valós kéréseket már nem tudja kiszolgálni. Ezek a támadások nehezen megelőzhetőek, és nehezen akadályozhatóak meg, mivel igen nehéz annak eldöntése, hogy melyik kérés valós, és melyik nem. Ezzel szemben megvalósításuk nem túl bonyolult, mivel a támadónak csupán megfelelő mennyiségű automatizált rendszerre van szüksége, ami elégséges a cél megbénításához. [16] A DoS

támadások többnyire ún. elosztott támadások (Distributed DoS – DDoS), ahol több támadó együttesen kívánja előidézni a rendszer összeomlását.

A DoS támadásoknak két nagy típusa ismeretes: a protokolltámadások és az ún. elárasztásos (flooding) támadások. Az első csoportba azok tartoznak, amelyek az adott alkalmazás vagy protokoll hiányosságait használják ki. A második esetben pedig igen sok kliens egyszerre küld nagy adatmennyiségeket a szerver felé, aminek következtében annak hálózati kapcsolatai és erőforrásai már nem bírják kiszolgálni a felhasználókat.

A DDoS támadásoknál igen gyakran olyan gépeket is igénybe vesznek, amelyek nem is tudnak arról, hogy egy ilyen típusú támadás aktív részei. Ebben az esetben egy automatizált alkalmazás felderíti az Interneten lévő sebezhető számítógépeket. Ezt követően automatikusan vagy elektronikus levelekben küldött, esetleg egyes honlapok látogatásakor „összeszedett” vírusokkal és trójaiakkal feltelepítenek rá egy rejtett támadóprogramot. Ezzel a kiszemelt gépet „zombivá” teszik. Ez annyit jelent, hogy azokat egy „mester-gép” távolról vezérli, utasítja a kiválasztott honlap elleni támadás megkezdésére. A zombik egyenként ugyan kevés adattal dolgoznak, de együttes fellépésük hatalmas – bénító erejű – adatáramlást eredményez.

Napjainkban számos DDoS támadással találkozhatunk. Szinte naponta kapjuk a híreket, hogy különböző ismert és nagy forgalmú weboldalak DDoS támadás áldozatává váltak. A legutóbbi ilyen eset volt az orosz–észti cyber-háborúnak kikiáltott eset, amely a világsajtóban is nagy hírverést keltett.

Mint ismeretes, 2007. április 27-én zavargások törtek ki a tallinni szovjet hősi emlékmű eltávolítása miatt, az igen fejlett informatikai kultúrával rendelkező Észtországban. Az első túlterheléses (DDoS) támadások jelei néhány nappal az első tünetek után jelentkeztek a parlament, kormányhivatalok, minisztériumok, bankok, telefontársaságok és médiacégek szerverei ellen. A célpontok kiválasztása, a támadások összehangoltsága, precíz kivitelezése és hatékonysága arra mutatott, hogy a támadások hátterében szervezett erők állnak. Néhány esetben szakértők megállapították, hogy a támadások orosz szerverektől indultak, amit természetesen az orosz hatóságok tagadtak. Ugyanakkor a megtámadott szerverek jellegéből adódóan nyilvánvaló, hogy a támadások célja egyértelműen a balti állam kritikus információs infrastruktúrájának bénítása volt. Az ország on-line adatforgalmát irányító kulcsfontosságú szerverek naponta omlottak össze, sok állami intézmény hálózatát kénytelenek voltak ideiglenesen leválasztani az Internetről. Az elektronikus banki forgalom és kereskedelem részint megszűnt, részint erősen akadozott. Egyes szakértők szerint a cyber-támadás sokkal súlyosabb gazdasági károkat okozott Észtországnak, mint amit azok a kereskedelmi szankciók okoztak volna, amikkel Oroszország a krízis első heteiben fenyegetőzött. [17]

Az Észtország ellen végrehajtott DDoS támadás is bizonyítja, hogy az információs támadások hatalmas kockázatot jelentenek az egyes országok kritikus információs infrastruktúráira, és azokon keresztül a nemzetek biztonságára.

Az információs rendszerek védelme gyakran olyan mértékű, hogy technikai eszközökkel nem vagy csak nagyon kis hatékonysággal lehet róluk megfelelő információhoz jutni. E probléma kiküszöbölésére terjedt el egy igen hatékony információszerezési forma, melyet a magyarra igen nehezen lefordítható Social Engineering-nek

neveznek. A *Social Engineering* az emberek természetes, bizalomra való hajlamát használja ki a számítógép-hálózatokba való bejutáshoz. E tevékenység keretében a hálózat gyenge pontjaira vonatkozó adatokat, a legfontosabb jelszavakat, stb. attól a személytől szerzik meg félrevezetés, zsarolás, csalás, esetleg fenyegetés útján, aki azokat kezeli, vagy aki azokhoz hozzáfér. E tevékenység igen nagy szerepet játszik abban, hogy a támadó megkerülhesse a különböző biztonsági megoldásokat, mint pl. tűzfalakat vagy behatolás detektáló rendszereket.

Itt kell megemlíteni napjaink egyik leginkább fenyegető információs veszélyforrását a *cyber-terrorizmust*, vagy annak még tágabb értelmezését az *információs terrorizmust*. Természetesen itt nem egy újfajta eszközrendszerrel vagy módszerrel van szó, hanem az információs támadásoknak egy olyan szervezett keretek között végrehajtott formájáról, mely sokkal veszélyesebb, mint néhány hacker, vagy elszigetelt csoport számítógép-hálózatok ellen megnyilvánuló támadása. Jelentőségét az adja, hogy e támadások szinte kivétel nélkül politikai tartalommal bírnak, és céljaik elérése érdekében a fejlett országok információtechnológiai fejlettségét használják ki.

Megvizsgálva az információs terrorizmus jelenlegi helyzetét, megállapíthatjuk, hogy a különböző terrorszervezetek az információtechnológiát – azon belül is elsősorban az Internetet – szinte kizárólag propaganda célokra használják, és egyelőre kevésbé foglalkoznak annak támadó jellegű felhasználásával. Az elmúlt években a terrorista csoportok és más szélsőséges szervezetek egyre erőteljesebben, felkészültebben és nyíltabban használják az Internetet eszméik hirdetésére, kiképzési célokra, kapcsolattartásra, toborzásra és nem utolsósorban pszichológiai hadviselésre.

A terrorszervezetek manapság egyre több számítógépes szakértővel rendelkeznek, ám ezeknek még hiányzik egyrészt a műszaki háttérük, másrészt a kellő motivációjuk ahhoz, hogy pl. egy ország ellen átfogó információs támadást intézzenek. Arról azonban nem szabad megfeledkeznünk, hogy a támadás lehetősége fennáll. Amint felismerik e támadásban rejlő politikai hasznot, és egy bombamerénnyellett egyenértékűnek értékelnek pl. egy banki információs rendszerbe való behatolást, vagy egy energiaellátó rendszer ellen indított információs támadást, várhatóan nagy erőfeszítéseket tesznek e fenyegetések konkrét megvalósítása irányába.

Az információs dimenzióban folytatott terrorizmus által okozott kár pontosan mérhető, és egyre inkább egyenértékűvé válik a nehezebben kivitelezhető, több és körülményesebb szervezést igénylő fegyveres támadásokkal. A nemzetközi szervezetek szerint növekszik az információs terrortámadások által elérhető célpontok száma is, mivel az Internet használata egyre szélesebb körű a világon. Tehát belátható időn belül számolnunk kell azzal, hogy a terrorizmus a céljai elérése érdekében kihasználja az információs dimenzióban megvalósítható támadási módszereket és eszközöket, és az információs hadviselés teljes repertoárját alkalmazni fogja.

□ Az elektronikai felderítés, mint információszerző tevékenység általában kettős céllal kerülhet végrehajtásra. Egyrészt az infokommunikációs rendszerekben tárolt és továbbított adatokhoz való hozzáférés és azok felhasználása céljából. Másrészt a hatékony támadás kivitelezéséhez szükséges célinformációk megszerzése céljából. A kritikus információs infrastruktúrák elleni támadások hatékonysága nagymértékben függ attól, hogy a támadást elkövető tudja-e, hogy az adott objektum (rendszer) fizikailag

hol helyezkedik el, milyen a strukturális összetétele, milyen hardver és szoftver elemekből áll, milyen célú és mennyiségű adatforgalom zajlik rajta keresztül, vannak-e gyenge pontjai, és ha igen hol, illetve kik az adott információs rendszer vagy hálózat üzemeltetői, és felhasználói. [4] Napjainkban e célra a legkülönbözőbb módszerek és technikai eszközök alkalmazhatók, melyek jelentősen megnövelik, megsokszorozzák az emberi érzékelés határait. A felderítés céljára alkalmazott technikai eszközök képesek a teljes frekvenciaspektrumban adatokat gyűjteni, azokat akár automatikusan is a fúziós technológián alapuló adatfeldolgozó központokba továbbítani, ahol értékes felderítési információkat lehet nyerni belőlük. [18]

A mai korszerű infokommunikációs eszközöket alapul véve kijelenthető, hogy az elektronikus úton végzett felderítő tevékenység jelentősen képes hozzájárulni a célpontul kiszemelt objektumok és rendszerek mindenoldalú feltérképezéséhez. E tanulmány keretiben nem vállalhatjuk fel az elektronikai felderítés teljes spektrumának bemutatását, így csak a legjellemzőbb rendszerekről teszünk említést.

A korszerű *rádióelektronikai felderítő eszközök* a teljes rádiófrekvenciás sávban lehetővé teszik a különböző aktív kisugárzás elvén működő elektronikai berendezések (rádiórendszerek, radarok stb.) felfedését, lehallgatását, helymeghatározását és technikai jellemzőik kiértékelését. Napjaink korszerű, kis valószínűséggel felderíthető elektronikai eszközei (pl. frekvenciaugratásos illetve szórt spektrumú rendszerek) sem jelentenek akadályt e rendszerek számára, mivel az új generációs felderítő vevők képesek detektálni e kisugárzásokat, és meghatározni a sugárforrás helyét, ami az esetleges fizikai vagy elektronikai támadás végrehajtásához szükséges.

Az elektronikai felderítés céljára felhasználható eszközök jelentős része kereskedelmi forgalomban szabadon hozzáférhető és megvásárolható. Ezekkel a berendezésekkel mindazon információs rendszerről beszerezhetőek a legfontosabb adatok, amelyek valamilyen elektromágneses kisugárzó eszközt alkalmaznak működésük során.

Azon infokommunikációs rendszerek esetében, amelyek nem vagy csak nagyon kis számban alkalmaznak elektromágneses kisugárzó eszközöket, vagy a védelmi szintjük igen magas fokú, az információk megszerzése természetesen más forrásokra támaszkodik. Ilyen lehet pl. a különböző vezetékeken zajló adat vagy kommunikációs forgalom technikai eszközökkel való felderítése. Ezek az eszközök, amelyek a vezetékeken folyó elektromos jelek által keltett mágneses mezőt felhasználva indukciós módszerrel nyerik ki az információkat, szintén beszerezhetőek kereskedelmi forgalomban is. [4]

A korszerű elektronikai felderítésben egyre inkább jellemzővé válik, hogy az adatokat olyan eszközökkel szerzik meg, melyek az élőerőt nem veszélyeztetik. Ezek lehetnek egyrészt különböző hordozóeszközökön kijuttatott eszközök, mint pl. a pilóta nélküli repülőeszközön elhelyezett szenzorok, illetve a felderítendő objektum körzetébe letelepített úgynevezett *felügyelet nélküli földi szenzorok*. Ez utóbbiak olyan mini-, mikro- és nanoméretű érzékelő- és mérőműszerek, amelyek a környezeti méret- és állapotváltozásokat, torzulásokat, ingadozásokat stb. képesek érzékelni, mérni, és automatikus úton jelenteni. E szenzorok olyan állapotváltozásokat mérnek, mint pl.: hőváltozások, mechanikai változások, akusztikus változások, vegyi állapotváltozások, mágneses változások, elektrooptikai változások, vagy esetleg biológiai változások.

A felügyelet nélküli szenzorok számos előnyös tulajdonsággal bírnak, mint pl. hogy a telepítés után a nagyon kis méretüknek köszönhetően alig felderíthetők, illetve hogy nagyon kis áramfelvételük miatt a saját akkumulátoraikról igen hosszú ideig képesek működni. [18]

□ *Elektronikai támadás:* Az elektromágneses környezetben működő elektronikai eszközök párosulva bizonyos természeti jelenségekkel (hullámterjedési sajátosságokkal) gyakran forrásai különböző káros, (szándékos és nem szándékos) elektromágneses kisugárzásoknak. Ezeket ún. *elektromágneses környezeti hatásoknak* nevezzük.

Az elektromágneses környezeti hatások közé a következők sorolhatók:

- elektrosztatikus kisülések, melyek különböző elektromos potenciálú testek közötti elektrosztatikus töltés átvitelt jelent;
- nagy energiájú elektromágneses impulzusok, melyek általában földfelszín feletti nukleáris robbantások során keletkeznek;
- irányított energiájú eszközök által keltett pusztító, rongáló hatások;
- szándékos elektronikai zavarok;
- nem szándékos interferenciák.

Mint a felsorolásból is kitűnik az elektromágneses környezeti hatások egy része szándékos tevékenységek következménye, amelyeket az elektronikai támadás eszközeivel és módszereivel lehet elérni. Az elektronikai támadás minden olyan technikát, módszert és eszközt felhasznál, ami az elektromágneses és más irányított energiák felhasználásával képes lerontani az ellenség infokommunikációs rendszereinek hatékonyságát, csökkenteni vezetési és irányítási lehetőségeit, működésképtelenné tenni fontosabb technikai eszközeit és megteveszteni információs rendszereit.

Ezek az eszközök minden esetben valamilyen energiát sugároznak ki, sugároznak vissza, vagy vernek vissza a célobjektum működésének akadályozása, korlátozása vagy rongálása érdekében. E tevékenység az elektronikai hadviselés egyik alapvető összetevője, melynek körébe az elektronikai zavarást, elektronikai megtevesztést és az elektronikai pusztítást soroljuk.

Az *elektronikai zavarás* az elektromágneses energia szándékos kisugárzását, visszasugárzását vagy visszaverését jelenti abból a célból, hogy a különböző fajtájú infokommunikációs rendszerek rendeltetésszerű működését megakadályozzuk, korlátozzuk, vagy túlterheljük. Az elektronikai zavarás mind aktív (zavarójelet kisugárzó, vagy visszasugárzó), mind passzív (elektromágneses hullámokat visszaverő) eszközökkel megvalósítható.

Az elektronikai zavarok olyan elektromágneses sugárzások, melyek a berendezések vevőegységére hatva torzítják a megfigyelt és a végberendezés által rögzített jeleket, információkat, megnehezítik, illetve kizárják a rádióforgalmazás lehetőségét, az adatátvitelt, a cél felderítését, csökkentik a felderítő eszközök megkívánt hatótávolságát és az automatizált vezetési rendszerek pontosságát, megtevesztik a kezelőket.

Az elektronikai zavaráshoz erre a célra tervezett és szerkesztett berendezésekre, úgynevezett zavaróállomásokra, speciális sugárzókra vagy visszaverő eszközökre van szükség. Az esetek túlnyomó többségében ezek bonyolult, és drága berendezések, amelyek rendszerint az egyes országok elektronikai hadviselési erőinek kötelékében találhatók meg. Számolni kell ugyanakkor azzal is, hogy hozzáértő szakembe-

rek képesek előállítani egyszerűbb kivitelű, korlátozott képességekkel rendelkező eszközöket, amelyek pl. nem reguláris erők, vagy akár terroristák kezében az ismeretett zavarási feladatokra hatékonyan felhasználhatók. [4]

Az *elektronikai megtévesztés* hamis jelek szándékos kisugárzását, visszasugárzását vagy visszaverődését jelenti, amely megtéveszti, félrevezeti, az elektronikai rendszerben működő humán, vagy gépi döntéshozatali folyamat működését. E tevékenység során a cél, hogy az adott rendszerbe bejuttatott jelek, információk szintaktikailag és szemantikailag is egyaránt helytállóak legyenek, megfeleljenek a helyzetnek, ugyanakkor hamis voltak miatt hibát okozzanak, helytelen döntéseket eredményezzenek a megtámadott rendszerben. Mindemellett olyan veszélyek is kialakulhatnak, mint például egy repülőtér közelében elhelyezett és ott működésbe hozott hamis jeladó, amely a valóságostól eltérő adataival látja el a körzetében repülő repülőgépeket. [4]

Az elektronikai megtévesztés során alkalmazható eszközök és eljárások az alábbiak lehetnek:

- infracsapdák, válaszadók, hamiscél generátorok, melyek megtévesztő kisugárzásokat hoznak létre;
- különböző imitációs technikai eszközök, melyek helyettesítik a rádiólokátor-, navigációs- és kommunikációs kisugárzásokat;
- dipólok és egyéb visszaverő eszközök, amelyek álcáznak, vagy hamis célokat hoznak létre;
- rádióhullámokat elnyelő anyagok, védő festékek és bevonatok, melyek csökkentik a hatásos visszaverő felületet;
- hőenergiát elnyelő vagy szétszóró anyagok, védő festékek és bevonatok, melyek csökkentik az infravörös kisugárzásokat.

A hatékony elektronikai megtévesztés feltétele egyrészt, hogy a másik félnek érzékelnie kell a megtévesztő jeleket, másrészt pedig e tevékenységeknek – hogy a félrevezetést ne lehessen felfedezni – valóságosnak kell látszaniuk. Ennek érdekében az elektronikai megtévesztés részletes és alapos tervezést, koordinációt és végrehajtást igényel.

Az *elektronikai pusztítás, rongálás* az elektromágneses és egyéb irányított energiák, alkalmazását jelenti abból a célból, hogy a megtámadott elektronikai eszközökben tartósan, vagy ideiglenesen kárt okozzanak.

Az elektronikai eszközökben, számítógépekben használt mikroprocesszorok miniaturizálása következtében a vezetőrétegek vastagsága rendkívüli mértékben lecsökkent. Ez a nagymértékű csökkenés azt eredményezheti, hogy megfelelő nagyságú sztatikus – külső vagy belső forrásból származó – túlfeszültség hatására villamos áttűtés jöhet létre a rétegek között, amely roncsolja, és így javíthatatlanná teszi az alkatrészeket. [4]

Az elektromágneses impulzus (EMP) elvén működő fegyverek tulajdonképpen ezt használják ki. Képesek megfelelő nagyságú elektromágneses tér létrehozására, és mindezt irányítottan, célzottan a mikroprocesszorokat, illetve mikroelektronikai áramköröket tartalmazó eszközök közelébe juttatni. Ezek az eszközök alkalmazhatók bombaként (E-bomba) amely egy bizonyos magasságban berobbantva, közel kör alakú területen működő összes elektronikai berendezést tönkre teszi. Másik alkalma-

zási mód, amikor az eszköz, pl. a nagy energiájú rádiófrekvenciás fegyver (HERF) az adott célpont felé irányítva nagy energiájú impulzusokkal rongálja a berendezéseket. Ez utóbbi előnye, hogy míg az E-bomba csak egyszer alkalmazható, addig a HERF eszköz többször is bevethető.

Napjainkban a nagy veszély abban áll, hogy az elektromágneses impulzus hatás elvén működő eszköz könnyen hozzáférhető elemekből alig 1000 dollárért, házilag is összebarkácsolható. Ezek teljesítménye természetesen ebben az esetben korlátozott, de ahhoz pontosan elegendők, hogy egy-egy jól megválasztott helyre elhelyezve, kulcsfontosságú információs rendszereket részlegesen, vagy teljesen megbénítson. [4] Ezt természetesen jól tudják a fejlett információs rendszerekkel rendelkező államok is. Talán éppen ezért Bush amerikai elnök nem sokkal az ikertornyok elleni támadást követően elrendelte a kritikus információs infrastruktúrák elleni esetleges támadásokkal szembeni védekezés stratégijának kidolgozását.

□ *A fizikai támadás* a fizikai dimenzióban fejt ki hatását, mégpedig a védő fél fizikai lehetőségeinek és képességeinek (katonai ereje, kritikus infrastruktúrái, stb.) támadásával. A fizikai erő alkalmazása a legalapvetőbb és a legrégebbi módja a támadásoknak, illetve a háborúknak. Amennyiben a korunkra jellemző aszimmetrikus hadviselés elméletét vesszük alapul, kijelenthetjük, hogy a kritikus infrastruktúrák fizikai támadása jelenleg a leginkább alkalmazott módszer, különösen a terrorista csoportok részéről.

Sajnálatos módon az információs rendszerek rendkívül gyors fejlődésével és elterjedésével nem tartott lépést e rendszerek védelmét szolgáló fizikai biztonsági megoldások fejlesztése illetve kiépítése. Rendkívül sok információs infrastruktúra (köztük jó néhány kritikus információs infrastruktúra), vagy az infrastruktúra egyes elemeinek fizikai védelme gyenge, hatástalan, esetleg primitíven kivitelezett. [4] Ez pedig rendkívüli mértékben megnöveli a fizikai sebezhetőségüket.

A pusztító, romboló, rongáló hatású fizikai támadások a földről, levegőből vízfelszínről és víz alól végrehajtott közvetlen és közvetett pusztító csapásokat, valamint a különböző speciális erők alkalmazását jelentik a kritikus információs infrastruktúra elemeivel szemben. A szembenálló fél információs rendszerei objektumainak egy adott ideig tartó vagy folyamatos pusztítása, rombolása vagy rongálása jelentősen hozzájárul a vezetési, irányítási képességek csökkentéséhez. A fizikai megsemmisítés alkalmazása az egyik legsúlyosabb veszélyforrás, az információs hadviselés ún. „Hard Kill” típusú módszere, melyet kizárólag terrorcselekmények illetve katonai műveletek során alkalmaznak.

A kritikus információs infrastruktúrák rombolására alkalmazott pusztító erők és eszközök fajtája és típusa minden esetben az adott helyzettől függ. A cél elérése érdekében alkalmazhatók irányított rakéták, robotrepülőgépek, harci repülőgépek, harci helikopterek, pilóta nélküli harci repülőgépek, hagyományos tűzérségi fegyverek, robbanószerkezetek stb., illetve kritikus információs infrastruktúrák ellen speciálisan felkészített különleges egységek, romboló csoportok.

A fizikai támadásnak azonban lehetnek finomabb formái is, mint pl. olyan nem pusztító, romboló eszközök alkalmazása, melyek az infrastruktúra vagy annak egyes elemei működését ideiglenesen bénítják. Ilyen lehet pl. az elektromos távvezetékek

ben rövidzárlatot okozó grafitbomba. Ezek a bombák ugyanúgy kerülnek alkalmazásra, mint hagyományos társaik, csak a robbanás következtében nem a kinetikus energia fejt ki a hatását, hanem a szétszóródó grafitcsálak telepednek rá a távvezetékek lezáró ellenállásaira. Ennek következtében azok vezetővé válnak, és a földön keresztül rövidzárlat okoznak a távvezeték hálózatban. Alkalmazásukra jó példa volt a balkáni konfliktus, amikor is e bombák az akkori Jugoszlávia területén összesen hét nagyobb központban okoztak súlyos energiaellátási zavarokat.

Összegzés

Információs társadalom a nagyfokú hálózatosítás következtében rendkívül sebezhető társadalom. Az eddig ismert hagyományos veszélyeken túl e társadalomban más típusú fenyegetésekkel is kell számolnunk.

E fenyegetések a társadalom működését lehetővé tevő kritikus információs infrastruktúrákon keresztül jelentkeznek. Ezért ezek meghatározása, egymás közötti kapcsolataik bemutatása, sebezhető pontjaik feltárása, és az ellenük alkalmazható támadás eszközeinek és módszereinek ismerete rendkívül fontos az átfogó biztonság megteremtése érdekében.

Amennyiben – a kritikus információs infrastruktúrákon keresztül – az egész társadalom ellen átfogó és összehangolt információs támadást intéznek, az várhatóan az információs hadviselés elméletének megfelelően kerül végrehajtásra. Egy ilyen támadás hatására – az információtechnológiától rendkívüli mértékben függő társadalomban – megtörténhet a *teljes infokommunikációs rendszer összeomlása*, amit a médiában „Digitális Pearl Harbor” effektusnak neveznek. Ennek eredményeként megszűnhet az energiaellátás, az élelmiszer- és vízellátás, megbénulhat a közlekedés és szállítás, leállhat a bankrendszer és a piacgazdaságot működtető pénzügyi és árutőzsde működése, akadózhat az egészségügyi ellátás, és az ország biztonságát szavatoló védelmi szervek (honvédség, rendőrség, katasztrófavédelem stb.) működése. Bekövetkezhet a politikai, gazdasági, biztonsági összeomlás, vagyis a *teljes káosz állapota*.

Bár az ilyen típusú összehangolt információs támadásokra eddig még nem volt példa – egyelőre – a veszély ott leselkedik, a támadás lehetősége fennáll. Ezért az ilyen típusú veszélyekre, a fenyegetés eme újszerű formáira fel kell készülni. Ennek érdekében:

- ki kell dolgozni az ország – nemzetközi szinten is koordinált – *információbiztonsági stratégiáját*;
- az információs társadalom biztonságának fenntartásához szükséges új szervezetek, eljárások és speciális módszerek, alkalmazási kérdéseit *jogszabályi keretek között kell szabályozni*, és meg kell teremteni a jogharmonizációt a már meglévő hazai, nemzetközi és Európai Unió jogszabályokkal;
- a biztonságot szavatoló szervezetek állományát *fel kell készíteni* az információs dimenzióból érkező veszélyekre, az általuk potenciálisan okozható károokra, a fenyegetések elhárítására illetve a támadás következményeinek felszámolására. A felkészítés érdekében, meghatározott időközönként *információbiztonsági szimulációs gyakorlatokat* célszerű levezetni;

- biztonsági szempontból *felül kell vizsgálni* az információs társadalom működését biztosító kritikus infrastruktúrák, szervezetek nyilvánosan hozzáférhető adatait, és ha szükséges azok nyilvános publicitását meg kell szüntetni;
- az információs társadalom tagjai körében pedig széleskörű és tudatos *tájékoztatást* kell folytatni az esetlegesen bekövetkező információs fenyegetésekkel kapcsolatosan, meg kell *ismertetni* velük az új típusú veszélyeket, és *fel kell készíteni* őket a védelem alapvető technikai eljárásaira és rendszabályira.

Végző összegzésként kijelenthetjük, hogy egy jól megszervezett, és összehangolt – az információs hadviselés eszközeit és módszereit alkalmazó – információs támadással egy információtechnológiától nagymértékben függő országnak igen komoly, rendkívül nehezen helyreállítható károkat lehet okozni. Ezért a biztonság eme új dimenziója az *információbiztonság* kiemelt szerepet kell, hogy kapjon biztonságpolitikai gondolkodásunkban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Haig Zsolt – Várhegyi István: Hadviselés az információs hadszíntéren. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005. ISBN 963 327 391 9
2. A hálózati társadalom sérülékenysége. <http://www.nato.int/docu/review/2002/issue2/hungarian/features2.html> (2007. 05. 20.)
3. A Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági stratégiája. http://www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Biztonsagpolitika/Nemzeti_biztonsagi_strategia.htm (2007. 05. 20.)
4. Dr. Haig, Zsolt–Kovács, László–Dr. Makkay, Imre–Dr. Seebauer, Imre–Dr. Vass, Sándor–Ványa, László: Az információs társadalom veszélyforrásai. A kormányzat szerepe a védelem és ellentevékenység műszaki és szervezeti megoldásaiban. Tanulmány. MEH Informatikai Kormánybiztosság, 2002
5. Kovács László: Az információs terrorizmus eszköztára. Robothadviselés 6. Tudományos szakmai konferencia, Hadmérnök különszám. 2006. ISSN 1788–1919
6. Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism (USA Patriot Act) Act of 2001. Public Law 107–56–oct. 26, 2001.
7. Green Paper on a European Programme for Critical Infrastructure Protection. Brussels, 17.11.2005. COM(2005) 576 final.
8. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Critical Infrastructure Protection in the Fight Against Terrorism. Brussels, 20.10. 2004 COM(2004) 702 final.
9. 2112/2004. (V. 7.) Kormány határozat a terrorizmus elleni küzdelem aktuális feladatairól
10. The National Strategy for the Physical Protection of Critical Infrastructures and Key Assets. http://www.whitehouse.gov/pcipb/physical_strategy.pdf (2007. 06. 25.)
11. Gerencsér András: Rövid összefoglalás kritikus információs infrastruktúrák védelméről. http://www.isaca.hu/addons/news_1626_CIIP_GerencserAndras.pdf (2007. 06. 18.)
12. Dr. Munk Sándor Információs színtér, információs környezet, információs infrastruktúra. Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények 2002. 2. sz. ZMNE, Budapest, 133–154. p. ISSN 1417–7323
13. A strategy for a Secure Information Society – „Dialogue, Partnership and Empowerment”. Brussels, 31.5.2006. COM(2006) 251 final
14. Waltz, Edward: Information Warfare Principles and Operations. Artech House, Inc. Boston, London. 1998. ISBN: 0-89006-511-X.
15. Az informatikai hálózati infrastruktúra biztonsági kockázatai és kontrolljai. MTA SZTAKI, 2004.
16. Előházi János: Internetbiztonság. Robothadviselés 5. Tudományos szakmai konferencia, Bolyai Szemle 2006. 1. sz. ZMNE, Budapest, 160–178. p. ISSN 1416–1443
17. Magyar Narancs. <http://www.manacs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=14820> (2007. 06. 25.)
18. Ványa, László: Az elektronikai hadviselés eszközeinek, rendszereinek és vezetésének korszerűsítése az új kihívások tükrében, különös tekintettel az elektronikai ellentevékenységre. Doktori PhD értekezés. ZMNE, Budapest. 2002.

Kovács Tibor

A NATO műszaki támogatásának aktuális kérdései

A szerző e cikkben azokat a tényeket, megállapításokat kívánja közreadni, amelyeket a NATO-tagállamok műszaki csapatainak egyik legmagasabb szintű konferenciáján szerzett, tapasztalt. Írásában – a konferencia metódusát követve – bemutatja azokat a legfontosabb, a NATO műszaki támogatását érintő kérdéseket, amelyek kihatással vannak (lehetnek) a Magyar Honvédség műszaki támogatási elveire, gyakorlatára. Természetesen a NATO változó feladatrendszerét figyelembe véve a bemutatott tények, a levont következtetések nemcsak a műszaki szakemberek számára nyújthatnak új vagy érdekes információkat.

Előzmények

Abban a szerencsében volt részem, hogy az előző évi „Euro-Atlantic Partnership Work Plan”¹-ben betervezett „NATO Joint Engineer Conference”² ezen belül pedig az „NATO Engineer School Commanders Conference”³ rendezvényein vehettem részt 2006. szeptember 10–15. között Garmisch-Partenkirchen-ben. E konferenciák jogelődje a – hasonló tartalommal, évente megrendezett – „Constant Makefast” volt. E konferenciák jellemzője, hogy alkalmanként egy-két, a NATO műszaki támogatását leginkább érintő, aktuális téma kerül górcső alá. A témák vizsgálatát minden esetben plenáris előadásokkal alapozzák meg, majd ezt követően az előzetesen kialakított szekciók önállóan dolgoznak. Munkájuk eredményeit szintén plenáris ülésen mutatják be, ahol – az alapelőadásoktól eltérően – vitára van lehetőség (mellyel a résztvevők általában élnek is). A konferencia zárásaként a résztvevők meghatározzák azokat a kérdéseket, mellyel a következő tanácskozáson foglalkozni kívánnak, kiadják azokat a feladatokat, melyeket a NJEC tagjainak addig ki kell dolgozni, valamint megállapodnak a soron következő rendező félben.⁴

1 Euro-Atlantic Partnership Work Plan – EAPSWP – Euroatlanti partnerségi munkaterv.

2 NATO Joint Engineer Conference – NJEC – NATO Egyesített műszaki konferencia.

3 NATO Engineer School Commanders Conference – NESCC – NATO Műszaki Iskolák parancsnokainak konferenciája.

4 A konferencia megrendezése a NJEC munkájában résztvevő tagországok valamelyikének önkéntes ajánlásán alapszik, így minden évben más-más országban kerül megtartásra.

Bár írásomban bővebben a 2006. évi konferenciáról – melynek házigazdája az Amerikai Egyesült Államok szárazföldi haderejének műszaki szolgálata volt⁵ – kívánok szólni, a téma teljesebbé tétele érdekében nem kerülhettem meg az előző konferenciákon feldolgozott, aktuális témákat sem.

Force Protection

A „Constant Makefast–2004” értekezlet egyik fő témája a „Force Protection”⁶ műszaki támogatási kérdéseinek feldolgozása volt. Mint azt már ismert, „az FP mindazon rendszabályok és eljárások összessége, amelyek végrehajtásának célja, hogy csökkentsék a saját személyi állomány, a létesítmények, a felszerelések, a hadműveletek és a vezetés-irányítási és informatikai rendszerek sérülékenységet bármilyen ellenséggel és fenyegetéssel szemben, minden helyzetben, ezzel megőrizve a saját cselekvési szabadságot és a saját haderők műveleti hatékonyságát.”⁷

Mintahogyan az a Force Protection fogalmából egyértelműen kiderül, az FP-feladatok végrehajtásának célja, hogy csökkenjen a személyi állomány, a technikai eszközök, a létesítmények és a vezetés-irányítási és informatikai rendszerek sérülékenysége, minden időszakban, bármely ellenséggel és fenyegetéssel szemben, és ezzel megőrizhető legyen a saját csapatok cselekvési szabadsága és műveleti hatékonysága.

Feladatai az alábbiak lehetnek:

- folyamatos felderítés végrehajtása;
- terrorellenes intézkedések foganatosítása;
- ellenséges felderítés elleni intézkedések bevezetése;
- a katonai elhárító tevékenység erősítése;
- a nem-kormányzati szervekkel való kapcsolattartás erősítése;
- a befogadó nemzeti támogatás feladatainak pontosítása;
- a több nemzetiségű kapcsolattartás fenntartása;
- a légtérrend fenntartása, hatékony légvédelem;
- a CIMIC-feladatok fokozása;
- a fő közlekedési és ellátási útvonalak védelme;
- a közelbiztosítás feladatainak a végrehajtása;
- a híradó és informatikai biztonság fenntartása;
- a jogi biztonság ellenőrzése;
- információs műveletek rejtése;
- közúti balesetek megelőzése;
- műszaki támogatási feladatok végrehajtása;
- vegyi- és tűzvédelmi feladatok végrehajtása;

5 A rendezvény – azért, hogy a résztvevőknek ne kelljen az Egyesült Államokba utaznia – a Garmisch-Partenkirchen-i Edelweiss Konferencia Központban került lebonyolításra, mely az USA hadseregének tulajdonában van.

6 Force Protection – FP – erők védelme.

7 MC 400/2 „A túlélési képesség és a Force Protection” című szabályzat alapján.

- a törvényesség kikényszerítése;
- egészségvédelmi rendszabályok bevezetése;
- környezetvédelmi előírások betartása;
- létesítménybiztonság fenntartása;
- személyi biztonság fenntartása;
- meteorológiai biztosítás.

Természetesen a felsorolt feladatok időszakonként, és vezetési szintenként változhatnak, csökkenhetnek, vagy kiegészülhetnek. Konkrét meghatározásuk az adott szintű parancsnok feladata és felelőssége. NATO-kötelékben végrehajtott tevékenység során ezek tartalmának és szintjének mindig alkalmazkodni kell az együttműködő NATO-alakulatok által bevezetett rendszabályokhoz.

Mivel az FP elmélete és gyakorlata még NATO-szinten sem került egységesítésre, ezért a konferencia célul tűzte ki, hogy annak műszaki támogatási vonzatát vizsgálja, valamint a NATO illetékes parancsnokságainak javaslatot tesz a konferencián elfogadott eljárások bevezetésére. Ennek ellenére – megítélésem szerint – igen kevés konkrétum került megfogalmazásra, a konferencia megállapításai túl általánosak.

Természetesen az alapvető kérdés az volt, hogy mit foglal magába az „erők műszaki védelme”. Ennek kapcsán – a nemzeti és a többnemzetiségű tapasztalatok felhasználásával⁸ – a munkacsoportok azt vizsgálták, hogy miket kell e feladat végrehajtása során „alapvető eljárásnak” tekinteni, milyen elvek, koncepciók érvényesüljenek a tervezési folyamat során. A kérdések kibontásához a résztvevőknek mindenek előtt tisztázniuk kellett, hogy milyen tapasztalati- és információs források állnak rendelkezésre az FP feladatok műszaki támogatása tervezése, szervezése és végrehajtása során.

Megállapították, hogy az FP-vel kapcsolatban jelenleg a nemzeti struktúrákon belül szétszórott szaktudással rendelkezünk, ezért elsősorban egy olyan adatbázis összeállítása szükséges, mely a felhalmozódott tapasztalatokat tartalmazza. Javaslatot tettek „az erők műszaki védelme” definíciójára is, mely értelmében „az erők műszaki védelme magában foglalja az olyan műszaki tanácsadást, tervezést és tevékenységet, amelyet a személyi állomány, objektumok és felszerelések védelme, valamint a műveletek támogatása érdekében végeznek mindenféle fenyegetéssel szemben, mindenféle helyzetben, továbbá a cselekvési szabadság és az erők műveleti hatékonyságának megőrzése érdekében”. E fogalmi meghatározás alapján szükségesnek vélték egy „egyesített NATO-képesség” összeállítását is, amellyel az ilyen jellegű feladat végrehajtása az összes parancsnoki struktúrán keresztül érvényesíthetővé válna.

Ahhoz, hogy egy „egyesített NATO-képesség” szövetségi szinten kiadásra kerüljön, természetesen egy sor más feladatot is végre kell hajtani, melyeket a következőkben foglaltak össze. Szükség van egy közös referencia kiadványra, mely a tevékenységek különböző fázisaihoz kapcsoltnak tartalmazná a végrehajtandó feladatokat. Ennek alapján ki kell dolgozni a „Minimális katonai követelmények és tervezési opciók” dokumentumát. Mivel ezek a kidolgozásokat, fejlesztéseket és eredményeket csak a NATO-n belüli együttműködéssel lehet megvalósítani, illetve elérni, szükség van

8 Az alapelőadásokon elhangzott referátumok alapján.

egy „szakértői központ” létrehozására. Elképzelésük szerint ennek a központnak a NATO parancsnoki struktúrájában kell elhelyezkednie annak az érdekében, hogy az itt elért eredmények a szövetség bármely tagja számára hozzáférhetővé váljon.

Természetesen az előzőekben felvázolt főbb kérdések mellett még más, talán nem kevésbé fontos javaslatok is megfogalmazódtak a témával kapcsolatban. Ezek bemutatását – a cikk terjedelmi korlátaiból adódóan – most itt csak tézisszerűen sorolom fel. Ezek az alábbiak voltak:

- szükséges vált egy, az erők védelmére vonatkozó NATO-doktrína kidolgozása;
- a már meglévő doktrínákba (szabályzatokba) be kell illeszteni az erők műszaki védelmére vonatkozó megállapításokat;
- az előző feladat végrehajtása megfelelő alapot nyújtana a „Minimális Katonai Követelmények” kidolgozásához;
- minden egyes misszió védelmi szintjét központilag kell meghatározni annak érdekében, hogy a NATO-parancsnokságok befolyásolhassák a nemzeti szinten meghatározott védelmi eljárásokat;
- a NATO-parancsnokságokat az erők műszaki védelmével foglalkozó személyi állománnyal kell feltölteni annak érdekében, hogy az erők műszaki védelme kiegyensúlyozottabban jelenjen meg a műveleti tervezésben;
- egyértelműen szükség van egy vezető nemzetre (törzsre vagy tudásközponttra), amely koordinálja az erők műszaki védelme tervezési, szervezési, irányítási és fenntartási feladatait;
- meg kell keresni az FP-vel foglalkozó nemzeti szakértőket, és be kell őket vonni a doktrínális⁹ kidolgozó munkába;
- hivatalosan fel kell kérni a Szövetséges Átalakítási Parancsnokságot az erők műszaki védelmére vonatkozó kutatás-fejlesztés közös alapról történő finanszírozására.

A konferencia megállapításait, ajánlásait áttekintve a következő főbb következtetések vonhatóak le. Mindenek előtt le kell szögezni, hogy az erők műszaki védelmének irányítása szorosan összefügg a NATO átalakításával, azon belül is az erők markáns védelmével. Éppen ezért az azzal összefüggő feladatokat szövetségi szinten egységesíteni kell. Ehhez pedig, az erők védelmével kapcsolatos műszaki támogatási feladatoknak a NATO-műveleti tervezés összes vezetési szintjén meg kell jelennie. Természetesen a javaslatok megvalósulásának feltétele az, hogy azokkal a NATO illetékes vezető szervei egyetértsenek.

9 „A doktrína a hadviselés elveinek olyan gyűjteménye, amely iránymutatást ad a harc, a hadműveletek megvívásához. Alapelv a csapatok állományának, kiképzésének, felszerelésének, vezetőképzésének a kialakításához. Olyan elméletek gyűjteménye, amely lehetővé teszi azt, hogy a katonai erő egységes szervezetként harcoljon”. Az Egyesült Államok küldöttének megfogalmazása a Tiranában, 1996. november 5–8 között, a „NATO-doktrína adaptációja a nemzeti doktrínákba” tartott konferencián. Nagy Sándor–Zakariás Győző: „Katonai doktrínák kidolgozásának helyzetéről”, Új Honvédségi Szemle, 1999. 3–4. szám, 46. oldal.

Szövetséges Műszaki Doktrína (AJP–3.12)

A „Constant Makefast” értekezlet másik fő témája a *Joint Engineering AJP–3.12 – Szövetséges műszaki doktrína* – korszerűsítésével, átdolgozásával kapcsolatos feladatok áttekintése volt. Mint azt tudjuk, a szakirodalom alapján „szövetséges kiadványnak” nevezzük azt a hivatalos szabványosítási dokumentumot, amelynek közös végrehajtási előírásként történő alkalmazásával néhány, vagy mindegyik NATO-ország egyetért, és amelyeket az alárendelt felhasználók szintjéig osztanak le.

A „szövetséges összhaderőnemi kiadvány” a NATO-vezetésű erők irányítására alkalmazható doktrinális dokumentum, melyet akkor alkalmaznak, mikor a hadművelet végrehajtásába egynél több haderőnemet vonnak be. Ezeket a dokumentumokat a szövetséges összhaderőnemi erők parancsnokai, illetve a nekik alárendelt parancsnokok és törzsek használják. A fenti kritériumok alapján elkészített és elfogadott dokumentumok AJP-s (Allied Joint Publication) megjelölést kapnak, melyek közül a 3.12 a szövetséges műszakiak alapvető dokumentuma.

Az AJP–3.12-vel kapcsolatban a konferencia résztvevői egyetértettek abban, hogy az általában véve egy hasznos és érthető dokumentum, amely azonban részeiben átdolgozásra és kiegészítésre szorul. Az átdolgozásra vonatkozó javaslatokat az alábbiak szerint fogalmazták meg:

- a 4. fejezet részeiből (mely az (AJP–3-ban megtalálhatóak) hiányoznak (pl. a szállítási útvonalak védelme, az erők kitelepítésének műszaki támogatása) az erők védelmével¹⁰ kapcsolatos műszaki feladatok, stb.;
- a műszaki feladatok végrehajtását az egyesített műveletek minden fázisára kidolgozva a 4. fejezetben részletesebben kell szabályozni;
- a szabályzatba be kell tenni az „Egyesített Erők Parancsnokságának” műszaki állománytábláját;
- a műszaki törzseket ki kell egészíteni egy „egyesített tűzszerész koordinációs részleggel”;
- a szabályzatban meghatározott „műszaki képességek” részt át kell dolgozni, hiszen annak mindig „missziófüggőnek” kell lennie.

Annak érdekében, hogy az előzőekben felvázolt javaslatok konkretizálhatóak legyenek, a munkacsoportok kidolgozták a hadtest, hadosztály műszaki törzseinek perspektivikus állománytábláit, működési rendjüket, az AJP–3.12-be kiemelésre javasolt „minimális képességsablont”, megfogalmazták a műszaki törzsekben dolgozókkal kapcsolatos követelményrendszert is. Stratégiai irányelveket fogalmaztak meg a tűzszerész feladatok végrehajtásához, a humanitárius segítségnyújtáshoz, a környezetvédelemhez, az infrastrukturális műszaki feladatok végrehajtásához, az erők védelméhez, valamint a műszaki interoperabilitással, egységesítéssel és együttműködéssel kapcsolatban. A fentiek alapján kidolgozták az „Egyesített Erők Parancsnoksága műszaki részlegének” főbb feladatait is.

Összességében a konferencia megállapította, hogy – a tűzszerész feladatok előtérbe kerülésével – az AJP–3.12 átdolgozása mellett szükség van a tűzszerész szabály-

10 Lásd Force Protection.

zat (STANAG¹¹ 2143) felülvizsgálatára is. Ahhoz, hogy a változtatások végrehajthatóak, a műszaki feladatok tervezhetőbbek legyenek, az egységesítésre való törekvést a rugalmasságnak kell felváltania. Ehhez egy jobb műszaki doktrínára, annak folyamatos korszerűsítésére, kevesebb munkaerőre, jobb információcserére, hatékonyabb gazdálkodásra és jobb kiképzésre van szükség.

A műszaki csapatok feladata és szervezeti felépítésük a többnemzetiségű válságreagáló műveletekben

A XX. század utolsó két évtizedében olyan történelmi jelentőségű változások mentek végbe a világban, hazánk szűkebb környezetében és hazánkon belül is, amelyek a biztonságpolitika, a hadtudomány és a hadügy gyakorlata számára gyökeresen új kihívásokat jelentenek. Felbomlott a korábbi kétpólusú világrend, megszűnt a Varsói Szerződés, tagállamaira oszlott a korábbi világhatalom a Szovjetunió. Európa keleti felében új országok sora jött létre. Megváltozott a Magyar Köztársaság geopolitikai és geostratégiai környezete. Időszakonkénti változó intenzitással, de lassan kialakulóban vannak az új világméretű biztonsági rendszer körvonalai. Európában eddig többé-kevésbé jól működő biztonsági rendszer alakult ki (EBESZ¹²), melynek hatására végbe ment a fegyveres erők jelentős arányú csökkentése a CFE¹³-szerződések kapcsán.

Ezek a nagy formátumú átalakulások a NATO-t is korábbi stratégiájának felülvizsgálatára készítették, hiszen az előző korszak világméretű katonai szembenállása a maga totalitásában megszűnt, a várható konfliktusok pedig az erők-eszközök alacsonyabb szintjén bontakozhatnak ki. Nem csökkent azonban, sőt jelentősen megnőtt a helyi és regionális katonai konfliktusok kialakulásának veszélye, az új államok kialakulásával járó esetleges polgárháborúk, etnikai feszültségek, valamint a háborús küszöb alatti, illetve a nemzetközi terrorizmussal és bűnözéssel kapcsolatos nem kívánatos válsághelyzetek. Ennek megfelelően a NATO új stratégiai koncepciójában – a kollektív védelem változatlan elsődlegessége mellett – felértékelődött a válságkezelés és a béke megőrzésének nemzetközi katonai erővel történő megoldási lehetősége. Az előzőekből adódóan, a Szövetség átalakítására való törekvésekkel összhangban a műszaki konferenciák több esetben áttekintették a műszaki csapatok helyét, szerepét a válságreagáló műveletek vonatkozásában. A vizsgálatok alapvetően három kérdés köré csoportosítva kerültek végrehajtásra, nevezetesen:

- a műszaki csapatok csoportosítása;
- a műszaki támogatás végrehajtása;
- az infrastrukturális műszaki feladatok által támasztott követelmények.

□ A műszaki csapatok csoportosításával kapcsolatban új elvek kerültek megfogalmazásra. A konferencia résztvevői a válságreagáló műveletekre vonatkozó NATO-elvek figyelembe vételével a műszaki csapatokat „háttér műszakiakra” és „hadszíntéri műsza-

11 STANAG – Standardization NATO Agreement – NATO Szabványosítási Egyezmény.

12 EBESZ – Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet.

13 CFE – Conventional Armed Forces in Europe.

kiakra” bontva vizsgálták. A felosztásnál abból indultak ki, hogy csak a művelet fázisának megfelelő képességeket kell a műveleti területre kiszállítani. A későbbi fázisokhoz szükséges, vagy tartalék (műszaki) képességet a háttérben kell hagyni. Ebből kiindulva kijelenthetjük, hogy „háttér műszaki szervezeteknek nevezzük azokat a műszaki csapatokat, melyek egy adott válságreagáló művelet során kijelölésre, felkészítésre, készenlétbe tartásra kerülnek, de a műveleti területre nem, vagy csak a művelet meghatározott szakaszában kerülnek kiszállításra. Feladatuk a tartalékképzés, a térben és időben behatárolható műszaki feladatok végrehajtása, valamint kidolgozó és tanácsadói feladatok ellátása”.¹⁴

Az így csoportosított műszaki erő a válságreagáló műveletek végrehajtása során az alábbi előnyöket biztosítja:

- csökken a kitelepült vezetési pont mérete;
- gyorsabban végrehajthatóvá válik a kitelepülés;
- könnyebben megvalósíthatóvá válik az erők védelme;
- a „háttérerők” arányában csökken a művelet költsége.

Természetesen a műszaki csapatok ilyen módon történő felosztása egy sor kérdést is felvet, hiszen NATO utasítás nem szabályozza, hogy milyen minimum képességeket kell a műveleti területen generálni, vagy a műveletek egyes fázisaiban milyen képességeket kell a hadszíntéren tartani. A kérdések eldöntéséhez irányelvek kerültek megfogalmazásra. Vezérelvként fogadták el, hogy minden esetben elégséges CES¹⁵ képességet kell a hadszíntéren tartani, ehhez pedig minden műszaki képességnek képviseltetnie kell magát. A képességek háttérben tartását minden esetben a követelményei határozzák meg, de a létszám csökkentése nem mehet a minőség rovására. A feladatok végrehajtása folyamatosságának biztosítása érdekében két – hadszíntéri- és mögöttes – törzset kell kialakítani. A „mögöttes törzs minden esetben a „hadszíntéri törzs” alárendeltségébe tartozzon és kerüljön bevonásra a tervező munkába.

A téma vizsgálata napjainkig még nem fejeződött be. Megítélésem szerint ennek bevezetését még számos pontosítás, értekezlet, javaslatétel fogja megelőzni, de újszerűsége okán kimunkálásával mindenképpen foglalkozni kell.

□ A műszaki támogatás végrehajtásának elemzése – e konferenciák szintjén – inkább elméleti, mint gyakorlati jelentőséggel bírt. A vizsgálatok elsősorban arra irányultak, hogy a műszaki érdekérvényesítő képesség – mely az utóbbi években meggyengülni látszik – mindinkább megerősödjön. A NATO-műszakiak vezetőinek értekezlete ezt a megerősödést a műszaki feladatok fontosságának kihangsúlyozásától, a műszaki részvétel arányának növelésétől, valamint speciális műszaki képességek fenntartásától várja. Hogy ez megvalósulhasson, a NATO magasabb döntési szintjein álló parancsnokságokban, a parancsnok vagy helyettesei alárendeltségébe tartozó szinten, műszaki szakemberekkel kell magunkat képviseltetni. Éppen ezért a „Constant Makefast” értekezlet azt kutatta, hogy – számunkra kedvezően – miként tudnánk a „NATO Műveleti Tervezés és Erőaktiválási Rendszerén” változtatni úgy, hogy minél korábbi és minél erő-

14 Megfogalmazás tőlem.

15 Combat Engineer Support – harci műszaki támogatás.

sebb műszaki befolyás legyen a műveletek tervezésébe (Egyesített Parancsnokság) szintjén; közvetlen (ne áttételes) műszaki információszolgáltatás valósuljon meg; a tervek átdolgozása során is biztosított legyen a műszaki törzsek javaslattevő lehetősége. E terv megvalósításának lehetőségét – első lépésben – az AJP–3.12 átdolgozásával (amelyben kihangsúlyozásra kerülne a műszaki csapatok fontossága), valamint az ENTEC kiképzési szerepének növelésével (amely más fegyvernemek és szakcsapatok számára is vezethetne le törzstiszti tanfolyamokat) kívánják megteremteni. Megítélésem szerint e téren lényeges előrelépés a mai napig nem történt.

Az *infrastrukturális műszaki feladatok* tervezésével, szervezésével és végrehajtásával kapcsolatos feladatok áttekintése már lényegesen kézzelfoghatóbb területeken valósult meg, melyek alapvetően a rendelkezésre álló erőforrások felhasználására és az e feladatokat végrehajtó műszaki erők alárendeltségére vonatkoztak.

A jelenlegi magyar terminológia alapján a katonai erőket harcoló csapatokra (Combat Forces – CF), harctámogató csapatokra (Combat Support Forces – CSF) és harckiszolgáló csapatokra (Combat Service Support Forces – CSSF) oszthatjuk. A logisztikai támogatást végrehajtó erők a harckiszolgáló csoportba tartoznak, míg a műszaki támogatást végrehajtók a harctámogató erők csoportjába.

Megítélésem szerint a NATO-elvek figyelembevételével a helyzet lényegesen árnyaltabb. Ezt bizonyítja, hogy számos NATO-tagállamok haderejében (pl. angol, francia, stb.) a műszaki támogatást végrehajtó erők – a feladat jellege, kiképzettségük, felszerelésük és alárendeltségük alapján – mindkét csoportba tartozhatnak. Ezt bizonyítja, hogy a „műszaki harctámogatók” (Combat Support Engineers – CSE) a harcoló csapatok közvetlen műszaki támogatását hajtják végre, míg a „köteléktámogató műszakiak” (Force Support Engineers – FSE) az egyéb, harckiszolgáló műszaki (pl. infrastrukturális) feladatokat végzik. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert más NATO-országokban már felismerték, hogy az infrastrukturális műszaki feladatok végrehajtására milyen nagy szükség van a logisztikai támogatás során.

Különösen igaz ez a békétámogató műveletek logisztikai támogatása során végzendő műszaki támogatási feladatokra. Ezt bizonyítja, hogy – a békeműveletek megnövekedett infrastrukturális feladatait figyelembe véve – 2004-ben a NATO Logisztikai Erőket Tervező Tanácsadó Testület (Logistic Force Planning Advisory Committee – LFPAC) javaslatot tett a logisztikai célú infrastrukturális műszaki erők (Infrastructure Engineers for Logistic – IEFL) létrehozására, melyek dandár kötelékben, logisztikai alárendeltségben hajtánák végre a hadosztályok logisztikai támogatásának műszaki (elsősorban infrastrukturális) feladatait. A képesség megléte esetén lehetővé és elérhetővé teszik a logisztika számára, hogy a műszakiak logisztikai alárendeltségben hajtsák végre a táborok építését, a közművek létrehozását és helyreállítását, vasúti rakodók kialakítását, repülőterek építését és még sok más hasonló feladatot.

Az előzőekben felvázolt logisztikai-műszaki struktúra még inkább előrevetíti a NATO vezető műszaki szervezeteinek érdekérvényesítő lehetősége csökkenését. Természetesen ehhez a logisztikai vezetés részéről a lehetőség adott, hiszen a különböző infrastrukturális beruházásokra szánt összeg náluk „csapódik le”, felhasználásáról – az előírások figyelembe vételével – ők döntenek. Éppen ezért a Joint Engineer Conference azt vizsgálta, hogy milyen befolyást tud gyakorolni a beruházásokra szánt összeg felhasználására, ezáltal az infrastrukturális műszakiak vezetésére.

A konferencia e témával kapcsolatban megállapította, hogy a műszakiaknak az NSIP¹⁶ program keretében megvalósuló beruházások irányába kell elmozdulni. Az összeg felhasználása alapvetően két fő feladat köré csoportosítva valósul meg, úgymint a kommunikáció, valamint az infrastrukturális beruházások konkrét végrehajtása (NATO-vezetési pontok, légihidak, bázisok kialakítása, továbbfejlesztése).

A konferencia megállapította, hogy a NATO vezető műszaki szervezeteinek az infrastrukturális feladatokban kell befolyást szerezniük az alábbi lépések végrehajtásával:

- növelni kell a műszakiak szerepét a javaslatlétel során, amely elősegítené a parancsnokok és törzsek egyértelmű iránymutatását a feladatok tervezése és végrehajtása során;
- hatályos műveleti eljárást kell kidolgozni az infrastrukturális feladatokat megelőző felderítésekhez;
- ragaszkodni kell a műszaki részvételhez az előzetes felderítések végrehajtása során;
- szabványosítani kell a különböző terveket (helyszínrajz, vezetési pontok tervei, elhelyezési tervek), melyeket a műszakiaknak kell ellenőrizniük;
- fokozni, több szintűvé kell tenni a műszaki csapatok infrastrukturális kiképzését;
- létre kell hozni egy állandó, speciális tervező csoportot, mely nem lenne megköthető az NSIP beruházások során.

Természetesen az infrastrukturális kérdésekben sem születhetett döntés, hiszen a NJEC csak javaslatlételi jogosítvánnyal rendelkezik. Ráadásul a konferencia nem tudott még csak ajánlást sem kidolgozni számos, a témához kapcsolódó kérdésben (szerződéskötések, előre gyártott elhelyezési készletek NATO-szabvány szerinti kialakítása, infrastrukturális műszakiak alkalmazása a hadszíntéren, stb.). Úgy gondolom, hogy e téren még számos kérdés kerül megfogalmazásra, melyekkel a műszaki (köztük a hazai) szakembereknek is foglalkozniuk kell, hiszen a tanácskozás még csak el sem jutott az infrastrukturális tervezés folyamatának felülvizsgálatáig.

A NATO Műszaki Iskolák parancsnokainak konferenciája

Bár – mint azt a bevezetőben jeleztem – a NATO Joint Engineer Conference és a NATO Engineer School Commanders Conference együtt kerül megrendezésre, a szekcióülések során az iskolaparancsnokok külön szekcióban, a katonai-műszaki képzés aktuális feladatait tekintik át. Az előző évi tanácskozásokon alapvetően három kérdés került megvitatásra.

Elsőként – az első szekciónak kiadott témát áttekintve – az alapvető NATO műszaki kiadványok meghatározásáról, azok változtatásának szükségességéről és az oktatásba való beviteléről folytattunk eszmecsere.

Második témaként az előző (2005. évi) konferencia óta eltelt időszak nemzeti oktatási feladatait, az abban történt változásokat és a jövőben várható feladatokat tekintettük át.

16 NSIP–NATO Security Investment Programme–NATO Biztonsági beruházási program, melyre évente 620 millió euró összeg van biztosítva.

Harmadik feladatunk volt az oktatási egységek – ezen belül pedig kiemelten az ENTEC¹⁷ – számára szükséges adatbázisok és azok tartalmának meghatározása, mely magába foglalta:

- az alap műszaki szervezetek összetételének kialakítását;
- az iskolai- és kiképzési szervezetek kialakíthatóságát;
- az ENTEC alapkursusaira tett javaslatok megbeszélését;
- a tiszti-, tiszthelyettesi- és szerződéses állomány előmeneteli tanfolyamrendszerének megbeszélését;
- a jövőbeni tervek megvitatását.
- Az iskolaparancsnoki konferencián megvitatott kérdések sajnos érdemi eredményt nem hoztak, mivel a résztvevők egyetértettek abban, hogy:
- a NATO-szabályzatok feldolgozottsága, alkalmazhatósága tagországokként változó;
- mivel a katonai műszaki iskolák alárendeltsége, szervezete, oktatási struktúrája változó, e téren egységesítési feladatok végrehajtása még nem valósítható meg;
- az ENTEC számára szükséges adatbázisok létrehozása csak nemzeti szinten dolgozhatóak ki, mert – az iskoláknál felvetett problémákhoz hasonlóan – a szervezetekben, felszerelésekben és a képességekben nagy eltérések mutatkoznak;
- az egységesítés és a képességek kialakítása elsősorban a tűzszerész- és a hídépítő képességek (itt elsősorban Mabey & Johnson hídkészlet alkalmazása) vonatkozásában valósítható meg;
- a tiszti-, tiszthelyettesi- és szerződéses állomány előmeneteli tanfolyamrendszerének kialakításához, a tanfolyamok végrehajtásához az ENTEC szervezete megfelelő, de ennek megerősítéséhez a résztvevőknek nincs felhatalmazása.

A NESCC résztvevői a jövőbeni tervekről csak általánosságban, és a kíváncsiak szintén tudtak nyilatkozni, hiszen a Magyar Honvédséghez hasonlóan más hadseregek is – és ezen belül a katonai tanintézetek is – a változások korát élik át.

Összegzés

Bár a konferenciák végén sok nyitott kérdés marad, de a rendezvények megszervezése, lebonyolítása, a betervezett feladatok mennyisége, a résztvevők szakmai nyitottsága lehetővé teszik, hogy a NJEC és a NESCC résztvevői eredményes munkát végezzenek.

A legutóbbi konferencia házigazdája is – US Army Engineers – a konferencia szervezésével olyan példát mutattak, melynek adaptálásával számunkra is lehetőség nyílna hasonló színvonalú rendezvény eredményes és nem utolsósorban nyereséges megtartására.

¹⁷ European NATO Training Engineer Centre

A plenáris ülések kiváló alkalmat biztosítanak a NATO különböző vezető műszaki szervezetei munkájának megismeréséhez, mely az együttműködési feladatok, valamint az oktatás során jól alkalmazhatóak.

Az előadások és konzultációk rávilágítottak az új kihívásokra, az új kihívásokra történő reagálás szükségességére és ezen belül a műszaki támogatás feladatai végrehajtásának megváltozott körülményeire.

A NESCC szekcióülése bebizonyította, hogy a műszaki támogatás vonatkozásában sok tennivalónk van a két- és többoldalú együttműködés, az egységesítés és a NATO követelményeknek való megfelelés vonatkozásában. E területeken – reményeim szerint – a jövőben több kidolgozói feladatot is kaphat a Magyar Honvédség.

A konferencia megállapította, hogy a műszaki egységesítés kialakítása első lépésben a tűzszerész- és a hídépítő képességek (itt elsősorban Mabey & Johnson híd-készlet alkalmazásánál) vonatkozásába valósítható meg. Azt, hogy jó úton járunk e területen, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy tanszékünk oktatói felkérésre kaptak a NATO erőkhöz felajánlott vegyes hídépítő század megkövetelt Mabey & Johnson hídépítő kiképzésére.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Exercise Constant Makefast 2004. – konferencia kiadvány, interaktív CD
2. Maj. Erik Engenes: HQ ISAF CJENG – PPT előadás
3. LTC Grzegorz Szulc: EOD capabilities as a key enabler in NATO operations – PPT előadás
4. LTC Joachim Rochell: Definitions and input to allied publications – PPT előadás
5. Col Vasco Angelotti: Terms of Reference – PPT előadás
6. LTC Joachim Rochell: Outcome and Progress since 2005. – PPT előadás
7. LTC Norbert Scholz: Military Engineering Centre of Excellence – PPT előadás
8. LTC Ulrich Brozowski: Force Planning Overview – PPT előadás
9. LTC Ulrich Brozowski: Engineer Capability Categories and Capability Statements for DRR07 – PPT előadás
10. Syndicate Results 1–7. (a szekciók által kidolgozott témák bemutatása) – PPT előadások 1–7.
11. Dr. habil. Kovács Tibor mk. alezredes: Útjelentés a 2006. évi „Euro-Atlantic Partnership Work Plan”-ben betervezett és végrehajtott szolgálati útról

Mező Ferenc

Szociális befolyásolásra törekvő lélektani műveletek (PSYOPS)

Jelen tanulmány célja, hogy rávilágítson a társas befolyásolásra törekvő lélektani műveletek (PSYOPS) pszichológiai és hadtudományi vonatkozásaira. Ennek érdekében a következő három témakörrel lesz szó: a) a PSYOPS témakörben kevésbé jártas olvasók kedvéért röviden felvázoljuk a lélektani műveletekkel kapcsolatos azon ismereteket, amelyek minimálisan szükségesek lehetnek a tanulmány olvasásakor; b) a lélektanban kevésbé jártas olvasók kedvéért kitérünk Herbert C. Kelman szociális befolyásolásról szóló elméletére (a témával kapcsolatban ugyanis Kelman elmélete szerepel a NATO PSYOPS doktrínában); c) végül a minimálisan szükséges PSYOPS és lélektani alapokra építve elméleti és hadtörténeti példákon keresztül demonstráljuk a társas befolyásolásra törekvő PSYOPS alkalmazási lehetőségeit.

Jelen tanulmány olvasásához – a NATO lélektani műveletek doktrínája, az AJP-3.7. dokumentum alapján – szükséges, hogy értelmezzük az alábbi négy hadtudományi alapfogalmat, mozaikszót:

- *PSYOP* (*psychological operation*, illetve ennek többes számú alakjai: *PSYOPS*, vagy *psychological operations*): olyan a kommunikáció és egyéb eszközök módszereit alkalmazó tervezett lélektani műveleti tevékenység, amely egy célcsoport/-személy attitűdjének, magatartásának és viselkedésének megváltoztatására irányul, ezáltal befolyásolja a politikai és katonai célok elérését (vö.: MC-402).
- *PSYOPS* *ellentevékenység* (*Counter PSYOPS*): az ellenséges lélektani tevékenységek felderítése és az ellenük való tevékenység (MC-402).
- *Harci lélektani műveletek* (*CPO*, *Combat Psychological Operations*): hadműveleti és harcászati szintű lélektani műveletek, amelyek célja csökkenteni a szemben álló fél harci erejét az agresszió folytatására vonatkozó szándékának megakadályozásával, valamint támogatni a parancsnok műveleti szabadságát.
- *Stratégiai lélektani műveletek* (*SPO*, *Strategic Psychological Operations*): magas szintű (azaz nemzeti kormányzati szintű) PSYOPS műveletek, melyek a támogató, ellenséges, potenciálisan ellenséges vagy semleges célcsoportokra irányulnak. Az SPO-k céljai természetüket illetően általában hosszú távra szólnak és politikai jellegűek.

Kelman elmélete a társas befolyásolásról

Kelman (1973) a szociális befolyásolásra történő reagálásnak három folyamatát különbözteti meg; ezek a következők: a) behódolás, b) azonosulás és c) belsővé tétel.

□ A *behódolás* (compliance) lényege, hogy valaki azért tesz vagy nem tesz meg valamit, mert jutalmat remél vagy büntetéstől retteg. Hatása csak addig tart, míg ez a függőségi viszony – a behódoló egyén szerint! – fenn áll. Az AJP–3.7. dokumentum C0107-es passzusa szerint: a behódolás a legegyszerűbben és a legrövidebb idő alatt végbemenő attitűd/viselkedés változási forma. A behódolás a célcsoport tagjai által hozott tudatos döntést eredményez, arra vonatkozóan, hogy a pszichológiai operátor által ígért fenyegetés vagy ösztönzés eredményeként beleegyezzenek az operátor követeléseibe. Habár ez egy kiszámított és célratörő eljárás, nem valószínű, hogy a fenyegetettség megszűnésével vagy az elismerés elmaradását követően hatása fennmarad. Ennek tudatában a behódolástól nem várható teljes attitűdváltozás, inkább csak időleges és pragmatikus viselkedésváltozást eredményez. A harctéren azonban egy ilyen időleges változás elég lehet egy pszichológiai cél megvalósítása érdekében. (Zárójeles megjegyzés: a Kelman-féle „behódolást” szabályozó büntetések és jutalmak összefüggésbe hozhatók az operáns tanulás „megerősítés” fogalmával és „effektus-törvényével”. Az effektus-törvény szerint: egy viselkedés jövőbeli előfordulásának valószínűségét az határozza meg, hogy a múltban milyen megerősítések kísérték az adott viselkedést. Az úgynevezett pozitív megerősítések – például: jutalmazás vagy büntetés-megvonás – az adott viselkedés jövőbeli előfordulásának valószínűségét növelik; míg a negatív megerősítések – például: büntetés vagy jutalom-megvonás – csökkentik azt.)

□ *Azonosulás, identifikáció* (identification): valaki azért tesz vagy nem tesz meg valamit, mert (félelemből vagy szeretetből) olyanná szeretne válni, mint a másik (a modell, a példakép). A modell lehet valóságos személy, de lehet fiktív figura, filmhős, történeti személy, fantazmagória is. Az azonosulás addig tartja fenn motiváló, viselkedést irányító hatását, míg a modell modellértékű marad. Az AJP–3.7. dokumentum C0107-es bekezdése szerint: „Az attitűdváltozás megbízhatóbb formája az azonosulás (identifikáció), ami alkalmával egy célcsoport egy adott csoport vagy személy véleményeivel való egyesülést választja. A viselkedés utánzása ennek természetes következményeként következik be. Ez a változási forma hosszabb ideig fennmarad, mint a behódolás, mivel az utánzott csoport vagy személy folyamatosan kitart a pszichológiai operátor céljai mellett.” (Megjegyzés: az identifikáció fogalma összefüggésbe hozható az utánzásos vagy modellkövetéses tanulás folyamatával, melynek fontosabb komponensei: 1) Megfigyelés: a modell adott viselkedésének észrevétele, megfigyelése; 2) Megőrzés: a modelltől és viselkedéséről őrzött emlék szándékos vagy spontán bevésése és tárolása a memóriában percekig vagy évekig; 3) Reprodukálás: a modell viselkedésének utánzása; 4) Megerősítés: az utánzás jutalmat/büntetést vagy ezek megvonását eredményező hatása befolyásolja a további reprodukciót. A megerősítés különleges formája az ún. vikariáló (behelyettesítő) megerősítés, amelynek lényege, hogy egy viselkedés utánzása annak függvényében következik be, hogy a modell pozitív vagy negatív megerősítésben részesült-e. Ha a modell pozi-

tív megerősítést kapott a megfigyelő szerint(!), akkor várhatóan megtörténik a viselkedés utánzása, ellenkező esetben pedig nem.)

□ *Belsővé tétel* (internalization): valaki azért tesz/nem tesz meg valamit, mert amit elvárnak tőle az összeillik saját értékrendjével, elképzeléseivel, terveivel. Nem azért történik meg a cselekvés, mert azt jutalmazták vagy büntetik, s nem is azért mert másokhoz akarunk hasonlítani. Hanem azért mert egyetértünk (és „egyetérzünk”) a tőlünk várt viselkedéssel. Mivel az értékrendünk igen lassan módosul, amit internalizáció révén veszünk át, az sokáig hat ránk. A szociális befolyás persze nemcsak a viselkedésre hat, hanem az értékek, attitűdök, normák világára is. Az AJP–3.7. C0107 bekezdése szerint: internalizáció „akkor jön létre, amikor a célcsoport a pszichológiai operátor attitűdjeit a sajátjaként fogadja el. Ha egyszer megtörtént a belsővé tétel, ezek az új attitűdök ugyanolyan szilárdokká válnak, mint más, hosszan fennálló, nézetek. Az internalizáció (belsővé tétel) létrejöttéhez a tervezett attitűdöknek teljesen összeegyeztethetőnek kell lenniük a célcsoport már meglévő értékeivel.”

Kelman elméletének alkalmazási lehetőségei a PSYOPS-ban

Ha PSYOPS célokra alkalmazzuk Kelman (1973) elméletét, akkor érdemes kitérnünk azokra a harci (CPO) és/vagy stratégiai (SPO) lélektani (ellen)műveletekre, amelyeket a sajátoldal és/vagy az ellenség befolyásolására alkalmaztak a hadtörténelemben. Az 1. táblázat illusztrációképpen felvillant egy-egy jellegzetes harci (CPO), illetve stratégiai (SPO) PSYOP tevékenységet, amelynek célközönsége a sajátoldal és/vagy az ellenség. A táblázat utolsó oszlopában pedig a PSYOP ellentevékenységre találhatunk példákat.

A behódolást célzó PSYOPS

A behódolást célzó PSYOP lényege, hogy a célként megjelölt viselkedést pozitív megerősítés (például jutalmazás, illetve büntetés megvonás) és/vagy negatív megerősítés (büntetés, illetve jutalom megvonás) révén minél rövidebb idő alatt érje el, akár annak árán is, hogy a megerősítés megszűnésekor abbamarad az adott viselkedés is. A kétpólusú, pozitív és negatív megerősítést egyaránt alkalmazó, üzenetek formulája: „HA kívánt viselkedés, AKKOR pozitív megerősítés (jutalmazás/büntetés megvonás). HA nem kívánt viselkedés, AKKOR negatív megerősítés (büntetés/jutalom megvonás).” Olykor a látszólag egypólusú (csak pozitív vagy negatív megerősítést közvetítő) üzenetek, egyben indirekt módon kétpólusú üzenetek, hiszen kimondatlanul közlik a másik pólusra vonatkozó információkat. Például a „Fel a kezekkel (=kívánt viselkedés), vagy lövök (=büntetés)!” felszólítás implicit hordozza a következő üzenetet is: „Ha felemeled a kezedet (=kívánt viselkedés), akkor nem lövök (=büntetés megvonás)!”.

A behódol(tat)ásra törekvés során a célközönség viselkedése nem csak az üzenet tartalmával, hanem az üzenet forrásaként megadott személlyel, szervezettel is manipulálható. Az úgynevezett „fehér propaganda” (vö.: AJP– 3.7.) esetében a PSYOPS erők felvállalják, hogy az üzenet tőlük származik. A „szürke propaganda” esetében a célközönség számára nem nyilvánvaló, hogy „ki” az üzenet forrása. A „fekete propaganda” alkalmával pedig a PSYOPS-t alkalmazó erők mást jelölnek meg az üzenet

forrásaként, nem önmagukat – vagyis mást jelölnek meg jutalmazó/büntető hatalomként, akire a célközönség lelkesedése vagy dühe irányulhat.

Következzék néhány *ismert példa a harci lélektani műveletre (CPO-ra), amennyiben a harc felvétele, folytatása a cél:*

- a sajátoldal felé közvetített „Harcolj, és életben maradsz, zsoldot kapsz, hős leszel, gazdag leszel, a rabszolgasorból felszabadított leszel stb.!” jellegű ígéretek, ajánlattételek a pozitív megerősítést (jutalmazást, illetve büntetés megvonását) alkalmazó behódoltatásra törekvős klasszikus példái.
- a sajátoldal felé közvetített „Ha nem harcolsz, meghalsz, nem kapsz egy vasat sem, áruló vagy, elszegényedsz, szolga maradsz, szeretteiden állunk bosszút stb.!” jellegű negatív megerősítést (büntetést, illetve jutalom megvonását) alkalmazó üzenetek is ide sorolhatók. Kershaw (2002, 172. p.) ír egy idevágó példát a második világháború idejéből: „A magukat megadó parancsnokokat dezertőröknek nyilvánították és családtagjaikat letartóztatták. A Vörös Hadsereg fogságba esett tagjainak családjai nem részesülhettek a kormányzat támogatásában és segínyt sem kaphattak.” Az ellenség fogságába esni egyenértékű volt a hazaárulással. „Sztálin fiának, Jakovnak a fogságba esése gúny tárgya lett. »A németek (...) róla készült fényképekkel rölapokat dobtak le a szovjet városokra és vasútállomásokra«,” – írja Kershaw (2002, 172. p.). Az orosz katonák a fogságtól tehát jobban féltek, mint attól hogy megölik őket.

A harci tevékenység beszüntetését, megelőzését célzó jellegzetes harctéri PSYOPS-üzenetek:

- az ellenség felé közvetített „Ha megadod magad, akkor életben maradsz, szabad elvonulást biztosítunk, ételt, italt, kellemes körülményeket biztosítunk, a háború végéig kivonunk a harcterről, ami életbiztosításnak tekinthető stb.” jellegű üzenet pozitív megerősítéssel operál. Íme egy 1914-ből származó kézzel írott szerb röpcédula a magyar katonákhoz (Gondos, 1982, 100. p.): „Magyar vitezek Gyertek at hozánk, ugy banunk velitek mint hősökkel. Russok már Budapesten vonnak es Breslauben. Sarajevo mienk Srbija győz! Minek kinlítottok-e tovább? 6 kr. srb gyalogezred”. Egy második világháborús példa (Kershaw, 2002, 65. p.): „A második nap Breszt-Litovszkban szakadatlanul folyt az elkeseredett küzdelem (...) Két, hangszóróval felszerelt német propaganda-gépkocsit irányítottak az északi szigetre, hogy kihasználva a kedvező széljárást, felszólítsák a citadella védőit a megadásra. 17.11 és 17.15 között pusztító tüzéségi tűz zúdult az ellenség állásaira, majd a hangosbeszélők közölték a túlélőkkel, 90 perc áll rendelkezésükre a megadásra. Összesen 1900 orosz használta ki az alkalmat, és jött elő a romok közül. (...) Aznap este a propaganda-gépkocsikat a 133. ezred déli szigeten levő állásaihoz irányították, hogy ismételjék meg korábbi sikeres akcióikat. Baljóslatú, fémes hangjuk a város körül visszhangzott a beköszöntő alkonyatban.”
- az ellenségnek szánt negatív megerősítést alkalmaz a „Fel a kezekkel, add meg magad vagy lövök!” tartalmú üzenet.

A behódol(tat)ás a stratégiai lélektani műveletek (SPO-k) esetében is bevezethető, s a hadtörténelem során sokszor alkalmazott eszköz. Ide sorolható például a sajátoldalnak szánt stratégiai célú, az általános jóllét ígérletét (lásd: pl. Hitler ígérete a Harmadik Birodalommal kapcsolatban) bizonyos feltételekhez (pl. villámháború, háborús

Példák a sajátoldalra, illetve az ellenségre irányuló, a Kelman-féle „behódolást”, „azonosulást” vagy „belsővé tételt” célzó harci (CPO) és stratégiai (SPO) szintű PSYOP (ellen)tevékenységekre – Mező (2007a) alapján

BEHÓDOLÁS			
PSYOP szint	PSYOP célközönség	PSYOP	PSYOP ELLENTEVÉKENYSÉG
1. Harci lélektani művelet (CPO)	1.1. Sajátoldal	„Harcolj (=kívánt viselkedés), és életben maradsz, hős leszel (=jutalom)!” – tartalmú üzenet.	„Ha harcolsz (=nem kívánt viselkedés), rettenetes kínok között fogsz elpusztulni (=büntetés)!” – tartalmú üzenet.
	1.2. Ellenfél	„Fel a kezekkel, add meg magad (=kívánt viselkedés) vagy lövök (=büntetés)!” – tartalmú üzenet.	„Ha megadod magad (=kívánt viselkedés), a hozzád tartozókon állunk bosszút (=nem kívánt viselkedés)!” – tartalmú üzenet.
2. Stratégiai lélektani művelet (SPO)	2.1. Sajátoldal	Általános jóllét, közbiztonság, gazdasági fellendülés stb. ígérete (=jutalom), ha az állampolgárok valamilyen katonai/politikai döntés mellett szavaznak (=kívánt viselkedés).	Ellenpropaganda, amelynek lényege: ha a polgárok egy adott katonai/politikai döntés mellett szavaznak (=nem kívánt viselkedés), akkor valójában rosszul fognak jární (=büntetés).
	2.2. Ellenfél	Gazdasági blokád és szankciók alkalmazása (=büntetés) egy ország ellen, valamilyen tágabb értelemben vett katonai/politikai cél (=kívánt viselkedés) érdekében. Pl.: 1948–49-ben a Szovjetunió Nyugat-Berlint érintő blokádja, hogy kiűzzék a nyugati hatalmakat Berlinből.	A blokád és a szankciók kijátékozása (=büntetés semlegesítése). Pl.: nyugat-Berlinben légihidat létesítettek és az amerikai csapatok, repülőn szállítottak élelmiszert, gyógyszert a Berlinieknek.
AZONOSULÁS			
PSYOP szint	PSYOP célközönség	PSYOP	PSYOP ELLENTEVÉKENYSÉG
1. Harci lélektani művelet (CPO)	1.1. Sajátoldal	Hősök, sztárok, előljárók (=modellek) példamutató viselkedése a harctéren (vagy a harctéren játszódó fiktív történetekben).	A példaképek (=modellek) nimbuszának rombolása valós vagy koholt vádakkal.
	1.2. Ellenfél	„Példát” (pl. dezertálást) mutató modell nyújtása az ellenségnek (esetleg beépített rendbontók révén). Amennyiben a dezertált modellek (vagy helyettük a PSYOPS-erők!) a jóllétükről és személyes biztonságukról árulkodó leveleket küldenek vissza a csapatokhoz, akkor az vikariáló pozitív megerősítésként hathat a modellkövető magatartást tekintve.	A „rossz példát” nyújtó katona (=modell) demonstratív módon, helyben történő kivégzése... Ez vikariáló megerősítésként hat: a modellt megölték (=negatív megerősítést kapott), a megfigyelők nem lesznek motiváltak a modell „rossz példájának” utánzására.

2. Stratégiai lélektani művelet (SPO)	2.1. Sajátoldal	Fizetett médiaszereplők, sztárok (= <i>modellek</i>) háborúba lépés mellett/ellen érvelő (PSYOPS-erők által szerkesztett) nyilatkozatai, felhívásai.	A médiában megjelenő, fizetett médiaszereplők, sztárok (= <i>modellek</i>) szavahihetőségének, megbízhatóságának csökkentése.
	2.2. Ellenfél	Más országok közvéleményére hatást gyakorló (a PSYOPS-erők által irányított, beépített vagy beszervezett) „modellek” (politikusok, médiaszereplők, közismert személyek stb.) működtetése.	Az ellenfélt szolgáló beépített/beszervezett modellek nyilvános leleplezése, „kiiktatása”.
BELSŐVÉ TÉTEL			
PSYOP szint	PSYOP célközönség	PSYOP	PSYOP ELLENTEVÉKENYSÉG
1. Harci lélektani művelet (CPO)	1.1. Sajátoldal	A saját erők céljait, ideológiáját sulykoló írott, képi és hangzó üzenetek, transzparenszek alkalmazása a harcoló alakulatoknál, amelyeket a katonák nagy ismétlésszámban tapasztalnak, s a hetek, hónapok, évek során internalizálnak.	A saját erők céljainak megfelelő üzenetek sulykolását szolgáló írott, képi vagy hangzó üzenetek célba jutásának megakadályozása, zavarása, fizikai (rádió-sugárzás esetén pl. fehérzaj jellegű) és/vagy tartalmi torzítása.
	1.2. Ellenfél	„Agymosás”, internalizációt célzó ideológiai átnevelés a fogolytáborokban.	Az „agymosásra” szakosodott fogolytáborok felszámolása, a katonák felkészítése arra, hogy ha foglyul esnek, miként küzdenek az „agymosás” ellen.
2. Stratégiai lélektani művelet (SPO)	2.1. Sajátoldal	A második világháborús náci gyermek és ifjúsági katonai/felkatonai egységekben történő ideológiai nevelés hatására a gyerekekben internalizálódott a náci ideológia. Hasonló, ám a SZU-ideológiáját szolgáló törekvés fedezhető fel a kisdobos, úttörő, KISZ-mozgalmakban. A sajátoldalnak szánt hírek, dokumentum- és játékfilmek szelektív (akár: cenzúrázott) terjesztése is idesorolható esetenként.	Például a tömegmédián keresztül az internalizációt megnehezítő, a sajátoldal által közölt információkat cáfoló hírek, információk, bizonyítékok demonstrálása. (Lásd pl.: a hidegháború idején a Szabad Európa Rádió tevékenységét)
	2.2. Ellenfél	Az amerikai életforma, s ezzel együtt kultúra térhódítása Európában...	Filmek, rádióadók megtekintésének, illetve hallgatásának betiltása.

előkészületek, háborús gazdaság, népirtás, faji megkülönböztetés, zsidótörvények) kötő propaganda. Vagy: gazdasági blokád és szankciók alkalmazása (=negatív megerősítés) egy ország ellen, valamilyen tágabb értelemben vett katonai/politikai cél érdekében. Ez történt például 1948–49-ben a Szovjetunió Nyugat-Berlint érintő blokádja során, amelynek célja az volt, hogy (a kiéhezettett berliniek nyomásának engedve) a nyugati hatalmak távozzanak Berlinből. Ez különös példája annak, amikor a lélektani célállapot (éhezés, s annak hatására nyomás gyakorlás a nyugati hatalmakra) előidézését nem üzenetek, hanem konkrét gazdasági, katonai intézkedések révén próbálták megvalósítani. A hadtörténelem ugyanakkor azt is mutatja, hogy legtöbb esetben az ostrommal, csapatösszevonással, demonstratív hadgyakorlattal történő

verbális/nem verbális fenyegetés is hatásos lehet az ellenfél behódoltatására. Ugyanakkor a berlini blokád a behódoltatásra törekvő ellen-PSYOPS-ra is érdekes példa: a szovjet terv a berliniek negatív megerősítése volt a nyugati hatalmak ott tartózkodásával kapcsolatban, ám már a blokád bevezetésének másnapján 32 repülőgép 80 tonna tejet, lisztet és gyógyszert szállított Nyugat-Berlinbe, s a blokád 10 hónapja alatt léghídakat biztosítottak a városrészben rekedtek megsegítésére. A szovjetek tehát a fiziológiai szükségletek (pl. táplálkozás) kielégülésének megakadályozásával próbálták nyomást gyakorolni, míg a nyugati hatalmak e szükségletek kielégítésével semlegesítették a szovjetek törekvéseit (az emberi szükségletekkel manipuláló PSYOPS tevékenységgel kapcsolatban lásd: Mező, 2007b). A szovjet PSYOP tehát csődöt mondott, sőt visszájára sült el: a blokád is szerepet játszott abban, hogy 1949 áprilisában a nyugati országok NATO néven létrehozták védelmi célú katonai szövetségüket (Briggs és tsai, 1996).

Az azonosulással operáló PSYOPS

Az azonosulással operáló PSYOP egyrészt támogathatja, másrészt akadályozhatja, hogy célközönsége egy modell személyével azonosuljon, s annak normáit, viselkedését kövesse. Támogatásképpen: a) már meglévő példaképeket, modelleket erősíthet meg; b) új modelleket állíthat a célközönség számára. Akadályozásképpen: a) rombolhatja egy modell értékét a célközönség szemében; b) megakadályozhatja, hogy valaki modellértékűvé váljon a célközönség számára. Mindez megtörténhet harci és stratégiai szinten.

A sajátoldalra modellt „tukmáló” harci lélektani művelet (CPO) klasszikus esete, amikor háborús hősök, veteránok, előjárók mutatnak „jó példát” a harctéren (vagy fiktív történetekben). Az ellenséget célzó CPO egy lehetséges esete: „rossz példát” (pl. dezertálást, harcképtelenséget okozó alkohol- vagy más drogfogyasztást stb.) mutató *modell* nyújtása az ellenségnek (esetleg beépített rendbontók révén). Az Öböl-háború során a Szövetséges erők például röpcédulákat szórta az iraki katonáknak és a dezertálásokról szóló hamis hírekkel látták el őket – többek között így kísérelték rávenni az iraki katonákat a megadásra (Garrison, 1992). Amennyiben a dezertált *modellek* (vagy helyettük a PSYOPS-erők!) a jóllétükről és személyes biztonságukról árulkodó leveleket küldenek vissza a csapatokhoz, akkor az *vikariáló pozitív megerősítésként* hathat a modellkövető magatartást tekintve. A vikariáló (behelyettesítő) megerősítés lényege: a megfigyelő, nemcsak a modell viselkedését tapasztalja, hanem annak hatását is. Ha a modell viselkedése pozitív megerősítést von maga után, akkor a megfigyelő várhatóan követni fogja a viselkedést, máskülönben nem.

Ellen-PSYOP: a „rossz példát” nyújtó katona (=modell) demonstratív módon, helyben történő kivégzése... Ez vikariáló megerősítésként hat: a modellt megölték (=negatív megerősítést kapott), a megfigyelők nem lesznek motiváltak a modell „rossz példájának” utánzására.

A sajátoldalra és/vagy az ellenfélre ható és az azonosulást célzó stratégiai szintű PSYOPS-t (SPO-t) bemutató példa: fizetett médiaszereplők, sztárok (=modellek) háborúba lépés mellett/ellen érvelő (PSYOPS-erők által szerkesztett) nyilatkozatai, felhívásai a honi lakosságnak. Az ellen-PSYOP lehetősége: a médiában megjelenő,

fizetett médiaszereplők, sztárok (=modellek) szavahihetőségének, megbízhatóságának csökkentése és/vagy más modellek megjelentetése.

Az internalizációt célzó PSYOPS

Az internalizációt (belsővé tételt) felhasználó lélektani műveletek arra irányulhatnak, hogy: a) a PSYOPS szempontjából figyelembe részesített normákkal rendelkező személyeket felkutassanak, s felhasználjanak, támogassanak vagy akadályozzanak; b) személyiségfejlesztés, -formálás révén neveljenek ki olyan személy(ek)e)t, akik a PSYOPS szándéka szerinti normarendszert internalizálták.

A saját oldalra ható, internalizációt szolgáló klasszikus harctéri PSYOPS (CPO) eszköz: a katonákhoz intézet szónoklat.

Az ellenfélre ható, internalizációt előidéző harci lélektani műveletre (CPO-ra) példaként Fritscher és Schuh (1993, 111. p.) írásából idézünk: „A koreai és vietnami háborúk idején hírhedté vált, a hadifoglyok átnevelésére alkalmazott módszer, az agymosás a kognitív disszonancia és a külső kényszer által célozza meg a beállítottságok megváltoztatását.” Az agymosás során olyan szélsőségesen ellentétes megterheléseknek vetik alá a foglyokat (pl. érzéki depriváció és izoláció változik zaj és fény okozta túlingerléssel, illetve zsúfolt helyiségekbe való elhelyezés az alvás, a táplálék és/vagy az információ hirtelen megvonásával stb.), amelyek egészen az egyén normális reflexrendszerének összeomlásáig vezetnek. Az átkondicionálás felgyorsul, ha egyidejűleg szétzúzzák a hadifoglyok társas kapcsolatait, mivel megszűnik a lehetőség, hogy a társak elhárítsák az agymosás hatásait. A bizalmatlanságot árasztó légkörben erősödik a rettegés és a bizonytalanság érzése (vö.: a biztonság iránti szükséglet manipulációja – Mező, 2007a, 2007b), ami növeli a hajlandóságot arra, hogy a foglyok „jeleskedjenek” fogva tartók előtt. Ez előkészíti a talajt az attitűdök megváltoztatásához.

A koreai háború tapasztalatai szerint az *agymosás-specialisták leginkább a következő eljárásokkal élnek* (Watson, 1982):

- Triviális előírások betartására való kényszerítés; hatás: bólogató mentalitás kialakítása.
- Mindenhatóság és mindentudás fitogtatása; hatás: minden ellenállás kilátástalannak tűnik.
- Alkalmi jótettek (meglepő külön kedvezmények, változékonny viselkedés, váratlan barátságosság); hatás: érzelmetli függőséget hoz létre.
- Homályos, de vészjósló fenyegetések (a család vagy a bajtársak ellen, a bánásmód megmagyarázhatatlan változásai); hatás: fokozza a rettegést, a kételkedést és az ijedtséget.
- Megaláztatások (a tisztálkodási lehetőség megvonása, megfélemlítés, gúnyolódás, bosszantás, nyilvános önkritikára való kényszerítés); hatás: élezi a személyes bajbanlét érzését, az önfejelem elvesztése.
- Az észlelőképeség ellenőrzés alatt tartása (steril, monoton környezet, változatlan étrend, érzéki depriváció); hatás: a figyelem befelé irányulása („...a gondolatok egy helyben járnak”), fáradtság és apátia.
- Elszigetelés (sötétség, „oroszlánketrecben” való mozgáskorlátozás); hatás: a csoportssolidaritás szétzüllesztése, az őrsemélyzettől függés fokozódása.

- A teljes kimerülésig tartó fizikai bántalmak (alvás- és táplálékmegvonás, az időjárás viszontagságainak való kiszolgáltatás); hatás: a testi és lelki ellenálló-képesség megtörése.

Az agymosás folyamatának végén felkarolják az összes – egyenként logikusnak tűnő – érvet, s elsajátíttatják az „új” gondolkodásmódot. Ez a gondolkodásformálás a következő lépésekben történik:

- totális dezorientálódás,
- a szuggesztivitás fokozódása,
- akarat nélküli függővé válás,
- buzgó alkalmazkodás.

Tág értelemben (s nem feltétlenül katonai aspektusból) véve a saját oldalra irányuló, s internalizálást célzó stratégiai szintű lélektani műveletek (SPO-k) kezdete akár egy-egy újszülött világrajövetelétől számítható. A családi szocializáció során válik a gyermek „társas lényé”, aki be képes és be tud illeszkedni az adott társadalomba, mivel annak értékrendszerét, kultúráját a szocializáció alatt internalizálta. A családi szocializáció hatását erősíti/korrigálja az intézményes szocializáció gyermekkori színtere: az iskola. Ezt kiegészítheti még a – sok esetben már valóban SPO-nak tekinthető – politikai/katonai/vallási gyermek- és ifjúsági mozgalmak szervezetei (lásd például: a náci ifjúsági mozgalmakat, a hidegháborús kommunista ifjúsági szervezeteket). E szervezetekben a gyerekek világnézetének, gondolkodásának, normarendszerének és viselkedésének már teljesen tudatos és szándékolt befolyásolása figyelhető meg. E gyerekekből pedig a saját oldalhoz (házához, ideológiához) hű felnőtt katonák válhatnak – vagy akár már fanatikus gyermekkatonaként bevetethetők lehetnek. „A gyerekek katonai alkalmazása egyáltalán nem mai találmány: évszázadokkal ezelőtt dobosnak vitték őket, futárnak, őrnek vagy szolgálónak, napjaink harcaiban azonban ijesztően sokan vesznek részt” – írja Cataldi (2002, 129. p.). A szocializáció felnőttkori intézményei közé tartozik egyrészt a munkahely (lásd: az egykori szocialista brigádokat a munkahelyen), másrészt a felnőtteket tömörítő szervezetek (pl. pártok). A társadalmak reszocializációs (javító-nevelő) intézményekről is gondoskodhatnak, amennyiben a család és az iskola csődöt mond.

A saját oldalra ható internalizációra törekvő stratégiai szintű PSYOPS (SPO) körébe sorolható a katonák politikai, ideológiai kiképzése is: „...ma már a nyugati hadseregekben is működnek olyan szervezetek, amelyek vagy közvetlenül, vagy a parancsnokon keresztül a katonák ideológiai-politikai tájékoztatását, befolyásolását végzik, nem is szólva itt a katonák lelki gondozásával foglalkozó katonai, egyházi lelkész szervezetekről, amelyek a vallásos neveléssel együtt hatékony ideológiai és politikai befolyást is gyakorolnak” – írta Herczeg (1989; 53. p.). Vagy (Herczeg, 1989, 54. p.): „A politikai és katonai vezetés mindenütt nagy figyelmet fordít a rendszerhez hű tisztikar kinevelésére, ezért mindenütt magas követelményeket támaszt a tisztí, parancsnoki kar felkészültségével, meggyőződéssel, megbízhatóságával és ezek alapján feladataival szemben. Pl. a *Horthy-hadsereg Szolgálati Szabályzata* a következő előírást tartalmazta: a tiszt »Legyen napi és pártpolitikától mentes magyar nemzeti eszme tántoríthatatlan harcosa. Legyen kemény magyar férfi, katona és úr!« A hadsereg egyik belső kiadványa azonban ezt már világosan fogalmazza meg: »A tisztikar feladata, hogy kivegye részét a világnézeti harcból, úgy hogy hajthatatlanul küzd a kereszténység és a nemzeti szellem érvényre

juttatására mindenütt, ahol ezt hivatásán belül megteheti...». Vagy: a második világháború során a német katonák kiképzésekor „az volt a cél, hogy az újoncot addig fáraszták, míg az a parancsot automatikusan, minden ellenállás nélkül teljesíti. A módszer bevált.” – írja Kershaw (2002, 20. p.).

Az ellenségre irányuló, internalizációra törekvő stratégiai szintű PSYOPS (SPO) lényegét Kaslev (1987, 73. p.) szavai kiválóan foglalják össze: a lélektani hadviselés amerikai szakértői szerint „a lélektani hadviselés során mindenekelőtt arra kell törekedni, hogy a szocialista országok lakossága a nyugati eszmék tudatos vagy öntudatlan hordozója legyen; kialakuljon az általános elégedetlenség érzése, ami előfeltétele annak, hogy erő alkalmazása nélkül megvalósuljanak a rendszer belső változásai és átalakulásai ezekben az országokban. Ezt a természetes fejlődést kell gyorsítani az ellenfelet felőrlő fáradhatatlan tevékenységgel”. Kaslev (1987, 51. p.) ilyen „fáradhatatlan tevékenységként” utal az Egyesült Államok Külügyminisztériuma által 1983 februárjában meghirdetett „Demokrácia és Nyilvános Diplomácia program”-ra. A program időtartama 20 év, s célja: a külföldi fiataloknak, a nemzetek jövő vezetőinek propagandisztikus megdolgozása. Kaslev szerint a *Demokrácia program tervei között szerepelt például:*

- amerikabarát ifjúsági és diákszervezetek alakítása külföldön;
- több ezer fiatalot hívtak meg évente gyakorlatra az USA-ba;
- külföldi egyetemeken „amerikai demokrácia” kurzusok indítása;
- nemzetközi ifjúsági csereutazások ügyében speciális tanácsot alakítottak, amelynek élén maga az Egyesült Államok elnöke áll;
- a televíziós adások bővítése az Egyesült Államokból a fejlődő országokba távközlési műholdak segítségével;
- az amerikai politikai intézményeket propagáló, Amerikában megjelent könyvek külföldi terjesztése leszállított áron;
- olyan szervezetek létesítése, amelyek célja a „demokrácia fejlesztésének” elősegítése Közép- és Dél-Amerikában;
- anyagi segítség az Ázsia Alapnak, amely aktívan propagálja az amerikai életformát és az Egyesült Államok külpolitikáját a fejlődő ázsiai országokban;
- amerikai kutatóközpontok szervezése külföldön;
- az angol nyelv oktatásának javítása az afrikai országokban;
- szabad vállalkozási központ létrehozása, amely figyelmét főképp „a business szerepe a demokratikus rendszerben” propagálására fogja fordítani a fejlődő országokban;
- szimpózionok rendezése „a demokratikus társadalmak természetéről” polgári állásban levő katonatisztek számára fejlődő országokban;
- *Communications Impact* című új angol, francia és spanyol nyelvű folyóirat megjelentetése az „érintkezés szabadságának elősegítésére”;
- az Egyesült Államok Információs Ügynöksége (USIA = U.S. Information Agency) által kiadott, hírhedten antikommunista folyóirat, a *Problems of Communism* példányszámának növelése;
- csereprogram amerikai és külföldi egyházi személyiségek között stb.

A stratégiai szintű PSYOPS (SPO) lényegének megértése céljából figyelemre méltó, miként kommentálja Kaslev (1987, 52–53. pp.) a programot: „A Demokrácia prog-

ramot meghirdetve Washington lényegében nyíltan szólt arról a szándékáról, hogy az egész világra rákényszerítse az amerikai rendet...”.

Összefoglalás

Jelen tanulmányban a szociális befolyásolásra törekvő lélektani műveletek (PSYOPS) elméleti hátterét, és hadtörténeti példáit mutattuk be. Három témakörre koncentráltunk: a) a PSYOPS néhány alapfogalmának tömör összefoglalására; b) Herbert C. Kelman szociális befolyásolásról szóló elméletére (a témával kapcsolatban ugyanis Kelman elmélete szerepel a NATO PSYOPS doktrínában); c) végül elméleti és hadtörténeti példákon keresztül mutattunk rá a társas befolyásolásra törekvő PSYOPS alkalmazási lehetőségeire.

Különösen az utolsó fejezet hadtörténeti példái világítanak rá arra, hogy milyen sokszínű a PSYOPS világa, milyen lehetőségekkel és buktatókkal jár a harctéri vagy stratégiai szintű lélektani műveletek alkalmazása. Éppen ezért – mint arra az emberi szükségletekkel manipuláló PSYOPS-ról szóló tanulmányban (Mező, 2007b és 2007c) már említést tettünk – a jövőben szeretnénk létrehozni, közreadni és folyamatosan frissíteni egy „PSYOPS hadtörténeti példatárt”.

FELHASZNÁLT IRODALOM

AJP 3.7

- Briggs, Asa et al (1996): *Mikor, hol, miért és hogyan történt?* Reader's Digest Kiadó, Budapest.
- Cataldi, Anna (2002): Gyermekkatonák. In: Gutman, Roy – Reff, David (eds.): *Háborús bűnök*. Zrínyi Kiadó, Budapest. 129–131.
- Fritscher, W. – Schuh, H. (1993): A parancsnoki vezetés pszichológiai alapjai a fegyveres erőkhöz. In: Komáromi Béla – Komáromi Magda (szerk.): *Csapatpszichológia*. Zrínyi Kiadó, Budapest. 13–123. pp.
- Garrison, Mark (1992): *Introduction to psychology*. New York: Glencoe.
- Gondos Ernő (1982): *Az első világháború*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- Herczeg Ottó (1989): Az MN politikai intézményrendszere reformjának néhány kérdése. *Honvédelem* XL. évfolyam; 1989. 2. szám; 52–65.
- Kaslev, Jurij (1987): *Ideológiai harc vagy lélektani hatásviselés?* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Kelman, Herbert C. (1973): *A szociális befolyásolás három folyamata*. In: Hunyady György (szerk.): *Szociálpszichológia*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Kershaw, Robert (2002): *Háború virágfüzérök nélkül. A Barbarossa-hadművelet, 1941–42*. Gold Book Kft, Debrecen
- MC-402: *A NATO Lélektani Műveletek Irányelvei*
- Mező Ferenc (2007a – megjelenés alatt): *PSYOPS – Kalandozás a hadak útján, a pszichológia ösvényein, a történelem útvesztőiben*.
- Mező Ferenc (2007b): Az emberi szükségletekre irányuló lélektani műveletek (PSYOPS). In: *Hadtudomány* (A Magyar Hadtudományi Társaság folyóirata). XVII. Évf. 1. szám, 2007. március, 121–125. pp.
- Mező Ferenc (2007c): Az emberi szükségletekre irányuló lélektani műveletek (PSYOPS) – Elmélet és hadtörténeti példatár. In: *A Magyar Hadtudományi Társaság honlapján* (A Hadtudomány folyóirat 2007/1. számának teljes tanulmányait közlő oldalon):
- http://zrinyi.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2007_1_15.pdf
- Watson, P. (1982): *Psychokrieg – Möglichkeiten, Macht und Mißbrauch der Militärpsychologie*, Düsseldorf.

Varga Attila

Gondolatok a repülőgép-vezető képzésről

A Magyar Köztársaság a Kanadával kötött szerződés értelmében 2003 óta vesz részt az NFTC (NATO Flying Training in Canada) programban. A négy fázisból álló, a magyar légi-erő jövőjét meghatározó repülőgép-vezető képzés kiemelt fontosságú a hazai felkészítés és kiképzés rendszerében. Többéves oktatói tapasztalattal rendelkező repülőgép- és helikopter-vezetőként a hazai felkészítés és kiképzés változtatásának szükségességét és lehetséges alternatíváit vázolom fel.

A repülőgép- és helikoptervezető utánpótlást Magyarország számára 1965 és 1991 között Szovjetunió, Csehszlovákia és részben hazai oktatási intézmények biztosították. A hidegháború befejeztével a rendszerváltás utáni Magyarország válaszául elé került – szövetségből önállóság, majd ismét szövetségbe tagozódás jellemezte az 1999-ig terjedő időszakot. A bizonytalanság a repülőgép-vezető képzésben is megmutatkozott, hiszen az 1991-ig folyamatosnak tekinthető képzésben szakadék keletkezett.

Végzett hallgatók 1965–1977	Repülőgép-vezető	Helikoptervezető
Szovjetunió	312	182
Csehszlovákia	39	–
Magyarország	12	140

(1992 és 1997 között csak Magyarországon folyt képzés, ebben az időszakban 12 repülőgép-vezetőt és 29 helikoptervezetőt képeztek ki.) A helyzet kezelésére három kiképző repülőalegység (L–39, Jak–52, Mi–2) megalakításáról¹ döntött a katonai felső vezetés. A kiképzés 1993 és 1996 között a terveknek megfelelően folyt, majd 1996-ban megszűnt², a kiképző alegységeket átszervezték. A képzésben 1996 és 2003 között újabb, az előzőnél komolyabb, már-már pótolhatatlannak tűnő űr keletkezett. Elő-

1 Ekkor került sor a Jak–52 típus beszerzésére és rendszerbe állítására

2 Bill Clinton, az USA elnöke által 1994-ben kezdeményezett és elindított Pfp-program és Magyarország Pfp tagsága egyértelműen kijelölte az irányt az euroatlanti integráció felé

ször nem volt kinek átadni a megszerzett tapasztalatokat, később viszont – a folyamatos átszervezésnek köszönhetően – nem volt aki átadja azokat.

A változást talán ennek a problémának a felismerése illetve feltételezhetően Magyarország 1999-es NATO-tagsága hozta meg. A Magyar Köztársaság, egészen pontosan a magyar légierő 2002. március 22-én csatlakozott az NFTC programhoz. Az NFTC egy olyan hallgatói repülőgép-vezető képző program, amelyet a NATO kiképzési csoportjának légierő alcsoportja kérésére alakítottak ki az EU-NATO több-nemzetiségű sugárhajtású repülőgép-vezető képző programjának (ENJJPT³) folytatásaként. Az egyébként meglehetősen költséges program deklarált célja a legmodernebb harcászati elveknek és eljárásoknak megfelelő repülőgép-vezető képzés biztosítása, a Szövetség illetve más államok ilyen irányú igényeinek kielégítése. A hazai repülőgép-vezető utánpótlást hosszú távon biztosító programhoz való csatlakozás – költséges volta ellenére is – a lehető legjobb megoldás, hiszen a harcászati képzés befejeztével a pilóták képessé válnak a repülő fegyvernem feladatainak maradéktalan teljesítésére és a típusátképzés végrehajtása után gyakorlatilag korlátozás nélkül bevetethetők. A képzés minőségét egyértelműen mutatja az a 2005. évi nemzetközi ellenőrző bizottsági jelentés, mely szerint az NFTC program a világ legeredményesebb és leghatékonyabb repülő programja.

A tanulmányban felvetett probléma a gyakorlati megvalósításra, elsősorban a hazai felkészítésre, az NFTC program I. fázisára koncentrált, azokra az apró hiányosságokra, amelyek kiküszöbölésével a felkészítés, a kiképzés még hatékonyabbá és eredményesebbé tehető.

A szerződésről

A Magyarország Köztársaság és Kanada között létrejött – tizenhét évre szóló, 2020-ig érvényes – szerződés alapjaiban meghatározza a Magyar Köztársaság, pontosabban a Magyar Honvédség, ezen belül a magyar légierő (repülő fegyvernem) igényeit hosszú távon kielégítő repülőgép-vezető képzést. Figyelemmel azonban a külső és belső környezet változásaira, az előttünk álló feladatokra, úgy gondolom, hogy időről-időre át kell tekinteni a képzés aktuális helyzetét, várható következményeit annak érdekében, hogy a lehető leghamarabb és legrugalmasabban kezelni tudjuk a változások diktálta helyzetet.

Úgy gondolom, hogy az elmúlt öt év tapasztalata, a Magyar Honvédség jelenleg is zajló átalakítása, a jövő várható feladatai megfelelő alapot biztosítanak a 2002 márciusában létrejött szerződés áttekintéséhez. Hiszem és vallom, hogy minden kérdés tárgyalóasztal mellett rendezhető, egyenlő partnerek között egyenlő feltételekkel szerződésben, megállapodásban rögzíthető és később a szerződő felek igényei szerint módosítható. Ennek értelmében *célszerűnek látszik a szerződés áttekintése, hiszen a légierő (repülő fegyvernem) igényei változtak, az elkövetkező mintegy tizenhárom évben pl. nyolc helyett évente csak öt repülőgép- és helikoptervezető kiképzése tervezett.*

3 EU-NATO Joint Jet-pilot Training Programme

A kérdést viszont több okból is nagyon óvatosan kell kezelni ugyanis elég nehéz megmondani ma, hogy pl. 2018-ban a légierőnek (repülő fegyvernemnek) hány repülőgép- és helikoptervezető kiképzésére lesz igénye. Miért gondolom ezt? Ahogy nem sokkal korábban 2013–2014-ig vázoltuk fel a Magyar Honvédség átalakítását, úgy most 2016–2017-ben gondolkodunk, s nem minden vonatkozásban vesszük figyelembe a 2020-ig tartó szerződésben vállalt kötelezettségeket. Ezért a képzés folyamatos figyelemmel kísérése, a légierő utánpótlás igényének elemzése mellett szükségesnek tartom a szerződés bizonyos időszakokénti áttekintését is.

Egyes elemzők szerint a légierőnek (repülő fegyvernemnek) *nincs szüksége évente ennyi repülőgép- és helikoptervezetőre*. Félreértésre adhat okot, ha az elemzésnél csak az aktuális helyzetet vesszük figyelembe. Azt gondolom, hogy a jelenlegi helyzet áttekintése lehet a kiinduló alapja egy, a képzés jövőbeni hatásait kutató elemzésnek, a képzésre ható tényezők (a cél, a feladat, a személyi és technikai feltétel rendszer, a hajózó korfa alakulása, stb.) lehető legszélesebb körű vizsgálata mellett. Jelenleg a Magyar Honvédség 59. Szentgyörgyi Dezső Repülőbázison és a Magyar Honvédség 86. Szolnok Helikopter Bázison is vannak feltöltetlen beosztások. A fentiekből következik, hogy a szerződés ilyen irányú felülvizsgálata – véleményem szerint – jelenleg nem indokolt. *Indokolt és rendkívül sürgető lehet viszont egy átfogó haderőnemi (fegyvernemi) humán stratégia kidolgozása*. Miért? Mert a legképzettebb, a legspeciálisabban felkészített és költségesen kiképzett embereinket veszítjük el a sorozatos átszervezések következtében, azt tapasztalom, hogy a szervezet nem minden esetben rendelkezik az egyébként önmaga által elvárt megtartó képességgel.

Tételezzük fel, hogy egy jelölt NFTC kiképzése 500 millió, egy Gripen üzemóra költsége 16 millió forint. Készüljön el egy pilóta 25 év alatt, repüljön egy Gripen pilóta évi 100 órát (ez a minimum követelmény mindössze 55%-a), kamatoztassa a rendszer 15–20 évig, amit ebbe a pilótába fektetett, *s máris kijön 24 és fél milliárd, s a pilóta ott áll majd 40–45 évesen, és a rendszer, ha meg is tudta tartani, nem tud vele mit kezdeni*. A repülőgép-vezető képzés összetett volta, a légierő jellemzői és sajátos belső működési mechanizmusa alapján azt gondolom, hogy ezt a kérdést a légierőnek (repülő fegyvernemnek) kell kezelnie és megoldania. Kell, hogy legyen a repülőgépnek ennyi önbecsülése, hite és elhivatottsága.

A légierőnek (repülő fegyvernemnek) gondoskodnia kell saját embereiről, meg kell határoznia saját utánpótlási, képzési, továbbképzési feladatait, ki kell „termelnie” saját vezetőit. Függetlenül attól, hogy nem lehet minden máshol szerzett tapasztalatot egy az egyben átültetni a magyar viszonyokra, engedtessek meg nekem két példa. 1997-ben, Brüsszelben egy fogadáson az a Verwoort tábornok, aki Bali vezérőrnaggyal létrehozta a „Cooperative Chance 96” gyakorlatot, elmondta, hogy az akkori belga haderőt egy 77 főből álló minisztérium, és egy 44 tábornokból álló vezérkar irányította. A 44 tábornokból 1 nem volt repülő. Aztán megkérdezte, hogy van ez nálunk... Amikor a délszláv válság idején leszálltak az első légi utántöltő gépek Budapest-Ferihegyen, meglepődve tapasztalták, hogy a töltésért áfa-s számlát kaptak s az egyik NATO tisztviselő megkérdezte, miért van ez így, mire készültünk a Pff⁴ évek alatt? A magyar féltől azt a választ kapta, hogy nálunk ez a törvény. Aztán megkérdezte: jó-e ez nekünk? Nemleges volt a válasz. Erre a tisztviselő mindössze ennyit mondott: ami nem jó, azt meg kell változtatni.

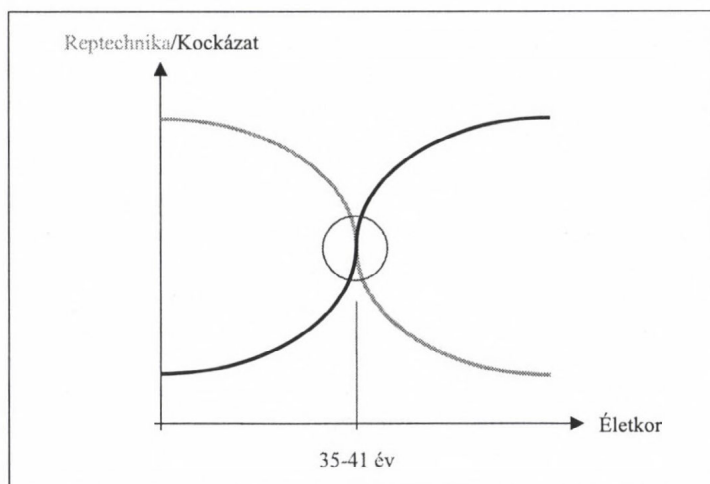
Véleményem szerint a szerződés jelenlegi állapotában értékelésre, adott esetben módosításra szorul, ezért a szerződés felülvizsgálata szükségszerű és indokolt annak érdekében, hogy a lehető legteljesebb mértékben szolgálja a Magyar Köztársaság nemzeti és nemzeti biztonsági érdekeit. A szerződés értékeléséhez, felülvizsgálatához a fentiek alapján célszerűnek tartom a repülőgép- és helikoptervezetői állomány feltöltöttségének áttekintését, figyelemmel a haderőnem (repülő fegyvernem) előtt álló hosszú távú feladatokra. A haderő perspektivikus átalakításának szem előtt tartásával meg lehet határozni a légierő további utánpótlás igényét. Ennek alapján időről-időre át lehet értékelni a szerződésben foglaltakat, ezzel lehetőséget biztosítva a szerződés újabb, megváltozott igényekhez történő igazítására. A kitűzött célok elérése érdekében, mint ahogy arra már utaltam, célszerűnek látszik egy átfogó haderőnemi (fegyvernemi) humán stratégia kidolgozása, különös tekintettel a haderőnem sajátosságaira, a haderőnem előtt álló feladatokra. Amennyiben a két ország között meglévő szerződés módosítására nincs lehetőség, célszerű átgondolni a toborzás, az előképzés és kiválogatás, valamint a kiképzés jelenlegi rendszerét a képzés eredményességének és hatékonyságának növelése érdekében.

A toborzásról

Ha abból a cél- és feladatrendszerből indulunk ki, amely – figyelemmel az új kihívásokra, az ország védelméből, a szövetségi (expedíciós) kötelezettségből ránk háruló feladatokra –, egyértelműen meghatározza a Magyar Honvédség jövőbeni állapotát, akkor megállapítható, hogy professzionális katonákat, a parancsokat késedelem és ellentmondás nélkül pontosan végrehajtó „gondolkodó pilótákat” keresünk, olyanokat, akik valamilyen szinten elkötelezettek a haza védelme, a haza fegyveres szolgálata iránt. Toborozzunk tehát először katonát, mert pl. egy harmad, vagy negyedéves hallgató, esetleg frissen végzett hadnagy már „félíg készen van”. Azt szokták mondani, hogy egy repülőgép 2–3 hónap alatt, egy pilóta 25 év alatt készül el nagy átlagban. A pilóta viszont 25 év alatt el kell, hogy készüljön. Miért? Egy vadászrepülőgép-vezetővel 15–20 évet terveznek, általában 40–45 éves korig engedik vadászgépeken repülni őket. Ennek több oka van, elég csak a fokozott pszichikai és fizikai igénybevételt említeni, s mellékesen megjegyezni azt, hogy a kor előrehaladtával ezek a terhelések egyre nehezebben viselhetők, aminek pl. repülésbiztonsági kockázatai is lehetnek, s hogy ez a tapasztalati úton szerzett nemzetközi gyakorlat, stb.

A következő oldalon lévő ábra a rep technika és kockázat összefüggéseit szemlélteti sematikus az életkor függvényében. A 35–41 év a kritikus határ – tapasztalati adat. Az NFTC programra jelenleg 25 éves korig lehet pályázni, vegyük példának ezt az esetet. A toborzott a polgári életből bekerül a rendszerbe, az alapozó képzés, a szak kiképzés, az elméleti felkészítés és földi előkészítés után megkezdzi az I. fázis gyakorlati repülő kiképzését. Ha sikeresen teljesítette az I. fázis követelményeit, kikerül Kanadába a II–III–IV. fázis kiképzési feladatainak végrehajtására. Az eljárás a IV. fázis befejeztével ér véget, s körülbelül egy három, három és fél éves periódust ölel fel. A típusát-

4 Partnership for Peace – Partnerség a Békéért

képzés időigénye a korlátozás nélküli bevetethetőségig – figyelembe véve a jelenleg rendelkezésre álló anyagi erőforrásokat és technikai feltételeket – egy újabb másfél, kétéves periódust feltételez, ami azt jelenti, hogy a betoborzott erre az időszakra 30–31 éves. Ha ismét vetünk egy pillantást a fenti ábrára, akkor egyértelműen levonható az a következtetés, hogy a toborzást előbb kell megkezdeni, vagyis újra kell gondolni a toborzandó célcsoportok körét, a jelentkezési korhatárt pedig a lehetőségek szerint csökkenteni kell. A pilóta tehát minél előbb alkalmazható, megszerzett tudása és képessége a rendszer számára annál tovább kamatoztatható. Ezen túlmenően az egyén számára reális célok fogalmazhatók meg és érhetők el, ami alapjaiban meghatározza a motivációt, a repülőgép- és helikoptervezetők szakmai jövőképét.

Vannak természetesen anyagi természetű okok is, amelynek bizonyítását a következő egyszerű példával szeretném érzékeltetni. Ha a korábban fent leírt Gripen pilótával 15 évet tervezek, egy évben 100 órát repültetek, akkor egy adott évben ez 1 milliárd 600 milliót, a 15 év alatt 24 milliárdot jelent. Ha ez a pilóta pl. a 14. év végén kiválik a rendszerből, akkor ez azonnal 500 millió többletkiadást (NFTC képzés) jelent. Tehát minél korábban válik ki egy pilóta a rendszerből és minél később kerül be a rendszerbe, a képzés annál többbe kerül. Ezért a toborzást és minden ezzel kapcsolatos tevékenységet a fenti szempontoknak kell alárendelni, meg kell határozni a potenciális célcsoportok körét, mindvégig szem előtt tartva az elérendő célt.

Az elmúlt 4–5 év tapasztalata elegendő lehet ahhoz, hogy kialakítsuk az ezzel kapcsolatos elképzeléseinket, s ha megalkotunk egy haderőnemi humán stratégiát, akkor arra fel lehet építeni egy *hatékonyabban működő toborzó programot is*. 2004-ben a NATO-csatlakozás ötödik évfordulóján, Szolnokon rendeztek egy konferenciát. Egy kérdező a hallgatóság soraiból a honvédség felelősségét hangsúlyozta a honvédelmi nevelés területén, amire Gyarmati István nagykövet a következőt válaszolta: régen rossz, ha a honvédelmi neveléssel a honvédségnek kell foglalkoznia, ez a civil társadalom felelőssége, az oktató-nevelő munka szerves részét kellene, hogy képezze. 2006-ban a Magyar Honvédség 86. Szolnok Helikopter Ezred parancsnoka megszólította Szolnok város középfokú oktatási intézményeit, lehetőséget biztosítva szá-

mukra az Ittebei Kiss József hadnagy Helikopter Bázis megtekintésére, a katonák mindennapi tevékenységének bemutatására. Éltek a lehetőséggel.

A példaértékű kezdeményezést ki lehetne terjeszteni az MH egészére, ezzel is támogatva a honvédelmi nevelés ügyét. További segítséget jelenthetne a honvédelmi és az oktatásért felelős tárcák közötti még szorosabb együttműködés, hiszen a honvédelem az nemzeti ügy. Ennek szellemében akár a következő tanévtől a középiskolákban lehetne egy tanítási nap hasonló formában a honvédelmi nevelése.

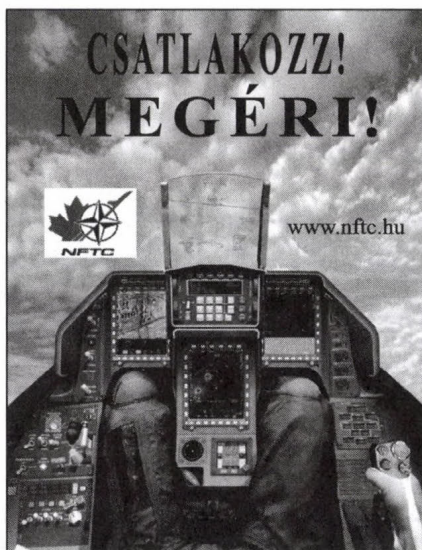
Mindezek mellett felmerül a kérdés: valóban megcélzottuk-e azt a korosztályt, aki potenciális, rendszeres látogatója lehet a pályára irányító táboroknak, s később diplomával a kezében beléphet, s csatlakozhat az NFTC-programhoz? Úgy vélem, hogy a toborzó munkát nagyban segítené, ha megszólítanánk a nagy múltú repülőegyesületeket is, felkínálva ezzel a fiatal, repülés iránt fogékony generáció számára az NFTC-programhoz való csatlakozás lehetőségét. Érdemes szem előtt tartani, hogy a diplomával rendelkezők már valamilyen irányba elkötelezettek, soraikból viszonylag nehéz felkutatni a potenciális jelölteket. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a diplomával rendelkezők körét ki kell zárni a toborzásból. Ezzel párhuzamosan meg kell célozni a munkaerő piacot, s meg kell találni annak gyenge pontját. A jövedelmi viszonyok jó ideig nem változnak, erre alapozni nem lehet.

Az a tapasztalatom, hogy a polgári életben nem általános a hosszabb időre kötött, esetleg határozatlan idejű szerződés, félévre, egy évre szerződnek maximum, és nem mindig hosszabbít a munkáltató. Ezzel szemben az MH akár 20 évig terjedő lehetőséget is kínál – nézetem szerint logikus, hogy erre kell alapozni, s ezt kell „megfejezni” a különböző juttatások, kedvezmények eszköztárával. A nemzetközi gyakorlat is azt mutatja, hogy a katonák jövedelmének csak egy részét képezi az illetmény, az ezen felüli juttatások rendszerének jelentős szerepe van és lehet a szervezet működése és megtartó ereje szempontjából. Erre a problémára kínálhat nagyon jó és hatásos megoldást a már korábban tervezett ún. cafeteria rendszer bevezetése.

Mindezek mellett *a toborzásra kiemelt figyelmet kell fordítani a PR tevékenység során* is. El kell, hogy tudjuk adni magunkat. Meg kell tudni szólítani a potenciális „vevőkört”, elsősorban a középiskolák tanulóit, a katonai és civil felsőoktatási intézmények hallgatóit és végül a munkaerő piacot. El kell jutni mindazokhoz, akik szóba jöhetnek. Az információ évszázadát éljük, meg kell találni azt az információs és PR utat, amely a legegyszerűbb módon a leghatásosabban és a lehető legközvetlenebbül jut el célcsoportokhoz, célszemélyekhez. S ha már megszólítunk bárkit is, akkor fontosnak tartom, hogy legyünk hitelesek, „adjuk el magunkat”, szolgáljuk méltón a honvédelem, a repülés, a repülést élethivatásként választók ügyét.

Mára eljutottunk odáig, hogy van egy nagyon jól felépített weboldal, de ez nem elég, az internet sajnos még kevesek számára elérhető. Egy amerikai ezredes egyszer látott egy kétoldalas hirdetést egy pesti buszon, apró, olvashatatlan betűkkel, jogszabályi hivatkozásokkal, s azt mondta, ne csináljunk ilyet, értelmetlen, senki nem olvassa el, két megálló között idő sincs rá, fölösleges pénzkidobás stb., egyszerűen nem hatásos, így véleménye szerint nem is lehet eredményes.

A következő oldalon lévő ábrán egy figyelmet felhívó, lényegre utaló kép és szöveg egy lehetséges ötlet, példa, felhívás a csatlakozásra – ami persze később meg is kell, hogy érje, hiszen ez képezi az adott jelentkező (jelölt) jövőjét.

Összegzőként elmondható, hogy a *toborzó tevékenység eredményessége a felkészítés és kiképzés sikerének alapköve*, ezért kiemelt fontossággal bír a képzés végeredménye szempontjából. Ha tehát már rendelkezünk egy haderőnemi humán stratégiával, akkor ez alapján el lehet készíteni egy toborzó programot is. A toborzást a középiskolákban célszerű elkezdni, kiegészítő toborzó tevékenységet lehet folytatni a katonai és civil felsőoktatási intézményekben.

Az előzőekben leírtak alapján javasolt a felvételi korhatár csökkentése és 21 évben⁵ történő maximálása annak érdekében, hogy a pilóták légkésőbb 25 évesen álljanak rendelkezésre a tervezett típuson korlátozás nélküli bevetetőséggel. A jelenlegi szervezeti struktúrát tekintve az RFO⁶ lehet az a közös szál, az összekötő kapocs az NFTC programban érintett szervezetek között, amely folyamatos kapcsolatot tarthat a repülő egyesületekkel, és kiterjesztheti a toborzó tevékenységet minden repülő egyesületre. Kínálhatunk lehetőséget a munkaerő piac szereplőinek is, amelyhez egy lehetséges megoldás az illetményen felüli juttatások rendszerének átértékelése.

Véleményem szerint az RFO az a szervezet, amely együttműködve a személyügyi szervekkel folyamatosan képes értékelni a repülőcsapatok utánpótlás igényét, s szükség esetén javaslatot tehet az NFTC képzés módosítására. Az RFO közvetlen kapcsolatot tarthat a toborzó irodákkal, és a repülő egységekkel is, ezzel biztosítva a folyamatos értékelés lehetőségét. A korábban részletezett példa alapján pedig a repülő egységek aktív résztvevői lehetnek a toborzó tevékenységnek (nyílt napok, repülő rendezvények, nyitott laktanya stb.) is.

5 Magyarország a bolognai-folyamat részesévé vált, a felsőfokú képzés 3 szintre – BSC, MSC, PhD – tagozódott, a képzés időtartama ennek megfelelően 3–2–3 évre változott

6 Magyar Honvédség Összhaderőnemi Parancsnokság Repülő Felkészítési Osztály

A felvételi eljárásról

1995-ben a Szolnoki Repülőtisztí Főiskola parancsnoka a SAAB alapítvány meghívására ellátogatott Svédországba. A látogatás során tájékoztatást kapott többek között a svéd repülőgép-vezető képzésről és a kiválasztás rendszeréről. A svédek elmondták, hogy a többlépcsős és rendkívül alapos kiválasztási rendszer utolsó állomása a repülőorvosi vizsgálat, mert ez a legköltségesebb és Svédország nem egy gazdag ország, nem engedheti meg magának a felesleges kiadásokat.

A svéd és a magyar rendszer között természetesen jelentős eltérések lehetnek mind a kiválasztás, mind az elméleti és gyakorlati kiképzés metódusában. A felvételi eljárás első állomása jelenleg a Magyarországon a repülőorvosi vizsgálat. Szakemberek elmondása szerint ma egy repülőorvosi Kecskeméten, barokamrai vizsgálatnál együtt 23 ezer forintba, ugyanez a vizsgálat a Gyáli úton 45 ezer forintba került.

A kiválasztás rendszerének második állomása az EVI⁷-ben végrehajtott katonai alkalmassági vizsgálat. Úgy gondolom, hogy *célszerűbb és gazdaságosabb lenne felcserélni a két vizsgálat közötti sorrendet*, hiszen nekünk először katonára van szükségünk, aztán pilótára. Elképzelhetetlen az a paradox helyzet, hogy valaki pilótának alkalmas, katonának meg nem. Mindezek mellett az alkalmasság megállapítására hivatott követelményrendszer egységesítése, az előírások egységes alkalmazása és kölcsönös elismerése sokat javíthat a rendszer hatékonyságán. Tapasztalatom szerint a repülőorvosi alkalmasság követelményrendszere maradéktalanul kielégíti a katonai alkalmassági vizsgálati rendszer követelményeit is. Az eljárás harmadik állomása a felvételi vizsga, amelyet az RFO szervez és hajt végre. Az eljárásnak ez az eleme gyakorlatilag elenyésző költségekkel jár az előző két vizsgálatához képest.

Az eljárásnak része a fizikai felmérés is, ami meglátásom szerint egyfajta kettősség, hiszen az EVI-ben a pályázó már a katonai alkalmassági vizsgálat folyamán fizikai állóképesség tekintetében is megfelelt. A jelölt eredményes felvételi vizsga birtokában elkezdheti az elméleti felkészülést, majd a gyakorlati repülést az NFTC I. fázis keretében Jak–52 típuson. Ha a jelenlegi rendszer szerint a jelöltet az NFTC I. fázis után a kiutazók közé választják, akkor el kell mennie még egyszer az EVI-be, külföldi kihelyezés előtti alkalmassági vizsgálatra.

Azt gondolom, hogy itt ismételt kettősség tapasztalható, hiszen a programban való részvétel alapvető célja a program minden fázisának eredményes teljesítése, ami a II–III–IV. fázis vonatkozásában külföldi szolgálatteljesítést feltételez. Úgy látom, hogy a külföldi kihelyezés előtti orvosi vizsgálat elemeit a jelöltek alkalmasság vizsgálatánál be lehetne építeni az első alkalmasság vizsgálat követelményrendszerébe, ezzel is egyszerűsítve és gazdaságosabbá téve a kiválasztás jelenlegi módját.

Az előzőekből látható, hogy *a felvételi eljárás jelenleg alkalmazott rendje is célszerűbbé és valamivel gazdaságosabbá tehető*. Meglátásom szerint célravezetőbb, ha a felvételi eljárás a felvételi vizsgával kezdődik az RFO-n. Ahogy azt már fent részleteztem, ez az elem költség szempontjából elhanyagolható, s ami ennél még fontosabb, itt már látható, kiszűrhető, megállapítható az elkötelezettség, a motiváció, a repüléshez való hozzáállás. Ha a

7 Magyar Honvédség Egészségvédelmi Intézet

jelölt a felvételi eljáráson megfelelt, kezdeményezzük a katonai és külföldi szolgálati alkalmassági vizsgálatát az EVI-nél. Ha ez a vizsgálat is eredményesen zárult, akkor kezdeményezzük a jelölt repülőorvosi alkalmassági vizsgálatát a ROVKI-ban.

Úgy gondolom, hogy a felvételi eljárás átgondolása és szükség szerinti átalakítása elősegítheti az eredményesebb és hatékonyabb kiválasztást. Amennyiben a változtatáshoz esetleg jogszabályi módosítások is szükségesek, akkor a dolgozatban leírt javaslat egyfajta támpont lehet a módosítás megtételéhez.

Az elméleti felkészítésről és a repülőképzésről

Induljunk ki megint csak a feladatból, vizsgáljuk meg, hogy *mire kell felkészíteni a repülőgép- és helikoptervezető jelölteket*. A válasz viszonylag egyszerűnek tűnik, de a valóság ennél lényegesen árnyaltabb: a jelölteknek teljesen idegen környezetben, nyelvi (kommunikációs), életvezetési (szociális), kulturális és tanulási nehézségekkel küszködve kell teljesíteni az NFTC II–III. és IV. fázisának követelményeit. Ez talán a legnehezebb feladat, ezért kell a hazai felkészítést a legkülönbözetesebb és legalaposabban megszervezni, nézetem szerint a lehető legközelebb igazodva a kanadai képzés oktatás-módszertani gyakorlatához.

A KÉPZÉS FÁZISAI			
I. FÁZIS	II. FÁZIS	III. FÁZIS	IV. FÁZIS
Előképzés-válogatás	Alapképzés	Haladó képzés	Harcászati képzés
Szolnok	Moose Jaw	Moose Jaw	Cold Lake
Jak-52	Harvard II.	Hawk 100	Hawk 100
– légtérrepülés – útvonalrepülés – kötelékrepülés – bonyolult műrepülés	– vizuális repülés – vizuális navigáció – műszerrepülés – kötelékrepülés – műrepülés – földközeli repülés	– jet repülés alapjai – navigáció – útvonalrepülés – egyszerű és bonyolult műrepülés	– alap harci manőverek – fegyverrendszerek kezelése – védő és támadó, légiharc manőverek – földi célok támadása
45 óra	141 óra	72 óra	52 óra
ÖSSZESEN 310 ÓRA			

Nézzük részleteiben. A dolgozatnak nem célja a hazai nyelvképzés átalakításának szükségességét felvázolni, de egy biztos: lehet bármilyen alapos a hazai nyelvi felkészítés, a jelölt Kanadában nyelvi nehézségekkel fog szembesülni. A kanadai képzés során a jelölt alapvetően a szakmai nyelvet fogja gyakorolni, tehát véleményem szerint ez kell, hogy képezze a hazai nyelvi felkészítés gerincét. Szakmai nyelvet pedig csak úgy lehet oktatni, ha a jelölt már rendelkezik a szükséges szakmai ismeretekkel, tehát a képzés tematikáját ennek figyelembe vételével kell összeállítani (teljesen fölösleges „lift”-ről beszélni addig, amíg nem tudom, mi is az a felhajtóerő). Az NFTC képzés követelményeinek ismeretében az természetesnek tekinthető, ha a

jelölt az előbbieken felvázolt felvételi eljárás során magas szintű általános angol nyelvi felkészültségéről tesz tanúbizonyságot.

Az életvezetési problémákról röviden néhány gondolat: teljesen új és merőben más, szokatlan környezet, távol a családtól, a szeretteitől, a hazától, a jelöltnek mindent egymagának kell megoldania, nincs aki segítsen, a napi menet során idegen környezetben, idegen nyelven kell boldogulnia és egy sor más egyéb, első hallásra jelentéktelennek tűnő probléma, ami iszonyatos lelki terhet ró a képzésben résztvevőkre.

A kulturális eltérésekből fakadó nehézségekre csak utalni szeretnék, hangsúlyozva azt, hogy gyakran a közvetlen környezetünk hirtelen változása is eredményezhet olyan helyzetet, aminek kapcsán az adott helyzetre való reakció kiszámíthatósága kérdőjeles. A képzésben résztvevő jelölteknek ilyen körülmények között kell maximálisan teljesítenie, a folyamatos számonkérés és teljesítménykényszer, a stresszorok állandó jelenléte a meghatározó. Itt lehet megemlíteni az oktatás-módszertani kérdéseket, itt érhető tetten a két, egymástól gyakorlatilag teljesen eltérő oktatás-módszertani gyakorlat különbözősége. Kanadában élet-halál kérdés a teljesítmény, az egyre szigorúbb normák között maradás dilemmája úgy, hogy az ismétlési lehetőségek száma is korlátozott. Míg nálunk az elsajátítandó anyag jó részét tanórákon kapják meg a jelöltek, addig Kanadában egy-egy laptopot kapnak, rajta az összes felkészüléshez szükséges tananyag, hozzá egy szigorúan meghatározott időrend, és akkor és úgy tanulnak, ahogy akarnak. Egy a lényeg: a lehető legjobb teljesítmény. *Tehát a maximális elvárás maximális egyéni felelősséggel párosul.*

Véleményem szerint ez itt a kulcskérdés, ehhez kellene a lehető legközelebb hozni a hazai felkészítés tematikáját és módszerét. Az elméleti felkészítés tematikáját tehát nem helyettesítheti például a CPL⁸ felkészítés tematikája, hiszen azt nem erre írták. Nem feltétlenül szükséges parciális integrálokkal bizonyítani a felhajtóerő keletkezését sem, mert vannak egyszerűbb, mondjuk inkább így, gyakorlatiasabb módszerei, tehát gyakorlati aerodinamikát célszerű oktatni, a jelölteknek erre van és lesz szükségük. Erre lehet nagyon jó példa a Dr. Szabó László és Varga Béla szerzőpáros által megírt Jak-52 típusfelkészítő, Power-Point-tal támogatott anyag, amely teljesen NATO és NFTC konform. Az a meglátásom, hogy a kanadai tempóra kell „felpörgetni” a jelölteket, hogy nagyobb esélyük legyen az akadályok vételére. Ha pedig minőséget akarok, akkor versenyeztetni kell, már az elméleti felkészítés alatt is. Ha a rendszernek pl. öt jelöltre van szüksége, akkor az elméleti képzésen legalább tízből legyen választási lehetőségem, egyébként nincs verseny. Személyügyi-technikai oldalról pedig célravezető csak azokkal szerződést kötni, akik teljesítik a képzés követelményeit. Az elméleti felkészítés hatékonyságának növelése érdekében indokoltnak látom az elméleti (nyelvi- és szakmai) felkészítés tematikájának áttekintését, az NFTC program II–III–IV. fázisa követelményeinek figyelembe vételét.

A kilencvenes évek elejétől az idő bebizonyította, hogy az itthoni környezet nem volt elég érett az elkerülhetetlennek tűnő változásokra, de nem volt képes azokat elkerülni sem. Az úgynevezett haderőreformok egy, az adott pillanatban már tovább nem halasztható, a végleges megoldáshoz azonban elégtelen változást jelentettek,

8 Commercial Pilot Licence – kereskedelmi pilóta engedély

nem hoztak átfogó előrelépést a kiképzés és annak feltételrendszere területén sem. Nem voltak képesek megállítani az általános leépülést, melyet egyes részterületek sikerei sem kompenzálhattak. Az uralkodó szemléleten kívül túl sok, elsősorban anyagi érdek szólt a fennálló helyzet konzerválása mellett. A mentalitást híuen tükrözi az éves feladatszabó értekezleteken elhangzott szlogen: „a működőképesség megőrzése és fenntartása”, más szavakkal, a pusztá létezés volt a cél.

A szervezet működőképességének megőrzését öncélként kezelő, az alaprendeltetésről lemondó szemlélet természetesen további leépüléshez vezetett a kiképzés területén is. A kiképzési igények konkrét megjelenítése és a követelmények megfogalmazása/betartása helyett takarékoság-központú, lehetőséghez igazodó kiképzést folytattunk, melynek eredménye a folyamatosan csökkenő repülési idő, a csökkenő kiképzettségi szintek voltak. A reformok következményeként nem lettek magasabbak az éves repült idők, mert nem következett be koncepcióváltás a kiképzés anyagi-technikai bázisának biztosításában sem.

A gyakorlati repülő kiképzést 1994-től a Jak–52 típusal felszerelt kiképző repülőszázad biztosítja. Az alegységet fennállása óta több alkalommal átszervezték, a Szolnoki Repülőti Főiskolától az MH 89. Szolnok Vegyes Szállítórepülő Dandárhoz, majd az MH 89. Szolnok Vegyes Szállítórepülő Ezredhez került, 2000-ben a századot fel is számolták, a típust kivonták a rendszerből. 2002 őszén reaktívták az oktatói és a gépállomány egy részét, majd 2003-tól század szervezésben ismét az MH 89. Szolnok Vegyes Szállítórepülő Ezred alegységét képezte. 2004 szeptemberétől a századot az MH 59. Szentgyörgyi Dezső Repülőbázis kötelékébe szervezték, hogy azután 2007. január 1-jétől visszakerülhessen Szolnokra, az MH 86. Szolnok Helikopter Ezred, később Bázis kötelékébe.

Nem részletezem, hogy az átszervezések során hány oktatót, mennyi szakértelmet és tapasztalatot veszítettünk. A század gyakorlatilag a megalakulásától üzemeltetési problémákkal küzd, alkatrész és fődarab, valamint szerszámkészlet hiány, nagyjavítási gondok és üzemanyag problémák jellemezték működését. Az alegység fennállása óta nem volt olyan kiképzési év, hogy üzemanyag beszerzési problémák vagy tényleges hiány miatt a gyakorlati repülő kiképzést ne kellett volna szüneteltetni.

E rövid visszatekintés alapján felvetődhet a koncepció hiányának kérdése, ezért azt gondolom, hogy az NFTC képzést, *felfogásom szerint a magyar légierő jövőjét meghatározó elméleti és gyakorlati felkészítést, a kiképző repülőszázadot továbbra is kiemelten kell kezelniünk.* Véleményem szerint egy repülőgép-vezető kiképzést csak biztonságos háttérrel, szabályozott keretek között, a magyar légierő jövőjét hosszú távon meghatározó koncepció birtokában lehet megkezdeni és végrehajtani. Koncepcióváltás nélkül nem látom a garanciát arra, hogy a korszerű Gripen típuson ne találkozzunk hasonló problémákkal: előbb a NATO/Gripen normákhoz viszonyított elégtelenül alacsony repült órákkal, majd repülőgép-vezető hiánnyal és végül az üzemképtelen/bevetésre alkalmatlan gépek elfogadhatatlanul magas számával.

A változás szükségessége

A '90-es évek közepére már rendelkezünk a nyugati katonai tanintézetekben szerzett és itthon rendszerezett ismeretekkel, valamint nyugati katonai delegációknak és szakembereknek a magyar honvédségnél tett látogatásain számunkra átadott

tapasztalataival. A Magyar Köztársaság NATO tagsága jelentős változást hozott helyzetünkben. *Ennek ellenére a kiképzést még mindig alapvetően előző tapasztalataink befolyásolják*, hagyományaink és harceszközeink meghatározó része a Varsói Szerződés időszakából maradt ránk. A hidegháború befejezése utáni időszakban a katonai erő alkalmazására nem egy világméretű konfliktus körülményei között van esély, hanem inkább békefenntartó, béketeremtő műveletek, esetleg terrorista cselekmények kapcsán. Míg a mennyiség kétségtelen előnyt jelentett az előbbi viszonyok között, az utóbbi körülmények a minőséget követelik meg.

A nyugati tapasztalatokhoz képest a *legnagyobb különbség az értékrendben volt és van*. Ez határozott meg minden további elgondolást, hiszen a Magyar Honvédség sorsát befolyásoló döntések alapjait ez jelentette. Ez az értékrend nem helyezte előtérbe a minőségi fejlesztést, hanem napról napra a létezését tekintette eredménynek. Ma már látjuk, tudjuk, hogy a felkészítés és kiképzés nem csak törvény által biztosított jog és kötelesség, nélküle elvesz a fegyveres erő fenntartásának értelme. *Kiképzés nélkül nincs harci képesség, a harci képesség nélkül pedig nincs hadsereg*. A három tényező – kiképzés, fegyelem, morál – együttesen hatványozottan erősíti egymást. Ugyanakkor a legmagasabb szintű morális állapot, a szilárd fegyelem és a legmodernebb technika sem képes a harci alkalmazás sikerét garantálni a követelményeknek megfelelő kiképzés nélkül. A megfelelő kiképzés nélkül létező katonai szervezetre költött pénz a közpénzek pazarlását jelenti, hiszen a ráfordítás nem képes az elvárt eredményt biztosítani. A Magyar Köztársaság biztonságának alapját jelentő felkészítés és kiképzés rendszerében ezért gyökeres változásokra van szükség.

Összegzés – avagy a Gripen és ami mögötte van

Az NFTC programban eddig összesen huszonnyolc repülőgép-vezető jelölt vett részt, ebből jelenleg Kanadában folytatja kiképzését tizenkettő fő, a programot eredményesen teljesítette tíz fő. A NATO igényeit maximálisan kielégítő, a legkorszerűbb elveket, eljárásokat, technikai eszközöket alkalmazó, a jövő pilótáinak kiképzésére szerveződött NFTC programot sikeresen teljesítő, a megszerzett tudást elméletben és gyakorlatban készségszinten alkalmazni képes, a IV. generációs JAS⁹-39 Gripen típuson átképzés után korlátozás nélkül bevethető tíz repülőgép-vezetőből csak néhányan repülnek a Gripen-t. *A probléma feltehetőleg kettős:*

1. Mint ahogy az előzőekben kitértem rá, az MH 59. Szentgyörgyi Dezső Repülőbázison – elsősorban a perspektíva hiányából, a nyugállományba vonulás feltételeit várhatóan kedvezőtlenül korrigáló jogszabályi módosításokból fakadó kiáramlás miatt – prioritást élvez a NATINEADS QRA(I) készség biztosítása, ezért az NFTC programot teljesítő állomány egy részét gyorsított átképzésre tervezték MiG-29 típusra. A fennmaradó állományt L-39 típuson repültetik a légi jártasság fenntartása céljából.
2. A jelenlegi rendszer meglátásom szerint nem képes kezelni és tolerálni azt a helyzetet, ami a tudás- és képzettségbeli előnyökkel felvértezett fiatal (bár

9 Jakt-Attack-Spaning – Vadász-Támadó-Felderítő

tapasztalatlan), új generációt képviselő repülőgép-vezetők helyzetbe hozását jelenthetné. A képzéssel kapcsolatban azt gondolom, hogy maga a Gripen program is bizonyos korrekcióra szorul. A program 14 gép 10 éves bérleti szerződéséről szól, amihez a Magyar Köztársaság összesen 16 800 repülési órát vásárolt. Ez alapján egy Gripen-re éves szinten 120 óra tervezhető. Tételezzük fel, hogy a Gripen képességet csak légvédelmi feladatokra kívánjuk felhasználni, amihez a NATO-ajánlások másfélszeres szorzót határoznak meg, ennek szellemében rendelkezünk kell tehát legalább 21 repülőgép-vezetővel. A Gripen és NATO repülési norma kismértékben eltér, míg a Gripen-re éves szinten 160 óra/fő, addig a NATO-ban általánosságban elfogadott 180 óra/fő az előírás. A 14 géppel, gépenként 120 órával számolva, éves szinten 1680 óra teljesíthető, míg a 21 fő repülőgép-vezető egy főre eső 160 órás normája 3360 órát igényel, ami a megvásárolt repülési idő kétszerese. A deficit tehát 1680 óra, amelyet valamilyen módon pótolni kell.

A NATO-ajánlások viszont nem írják elő azt, hogy a 180 órát minden pilótának egy adott típuson kell teljesítenie. Kevésbé tehetős államok általában azt a megoldást választják, hogy a személyzetek korlátozás nélküli bevetetőségéhez szükséges CR¹⁰ repülési időt az ún. fő típuson (30–80 óra), a fennmaradó hányadot pedig „alacsonyabb” típuson biztosítják a légi jártasság fenntartásához. A magyar légierőben erre adhat lehetőséget a jelenleg rendszerben lévő L–39 Albatros, vagy a MiG–29 Fulcrum. Az L–39-et és a MiG–29-et tervezetten 2009-ben kivonják a rendszerből, vagyis várhatóan az a helyzet áll elő, hogy ha lesz pilóta, akkor nem lesz gép, ha pedig mégis lesz gép, akkor nem lesz pilóta.

A dolgozatban leírtak alapján úgy vélem, hogy a változás szükségessége megkerülhetetlen. Az NFTC képzés korrekciója meglátásom szerint szükséges és lehetséges, a jövőt jelentő Gripen „problémára” pedig többféle megoldás is szóba jöhet. A helyzet repülési idő bérléssel, az L–39, vagy MiG–29 további üzemeltetésével és az országok közötti együttműködés kiterjesztésével kezelhető. Még nem késő!

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] A Magyar Honvédség légierő doktrínája, MH LEP, 2004
- [2] Dr. Deák János: Napjaink és a jövő háborúja, Hadtudomány, XV. évfolyam 1. szám, 2005. március
- [3] Gyarmati István: A Magyar Honvédség az Európai Unióban, Hadtudomány, XIV. évfolyam 2. szám, 2004. június
- [4] NFTC ITP – NATO Flying Training in Canada Integrated Training Programme
- [5] Repülésbiztonsági konferencia 2004, MH LEP, 2004
- [6] <http://www.honvedelem.hu/>
- [7] <http://www.biztonsagpolitika.hu>
- [8] <http://www.zmne.hu/>
- [9] <http://www.nftc.hu/>
- [10] <http://www.jetfly.hu>

10 Combat Ready – a személyzetek bevetetőség szerint besorolásának legmagasabb szintje, gyakorlatilag harcász pilótát jelent

Kiss Gabriella

A többnemzetiségű kultúrák együttműködéséből fakadó kihívások és konfliktusok kezelésének módjai

Missziók és külföldi beosztások alkalmával a nemzetközi közegben mozgó tisztek számára elengedhetetlen a helyi lakossággal való együttműködés, adott esetben akár a misszió sikeres végrehajtása múlhat tisztjeink helyiekkel kialakított interakciói alkalmazásán. De hogyan tudjuk megfelelő halmazzá sűríteni azon információkat, melyek elősegítik katonáink megfelelő készségei kialakítását külhoni feladataik ellátása érdekében? Dolgozatom szeretne rávilágítani tisztjeink külhoni szolgálatra való megfelelő felkészítésének jelentőségére, azon készségek elsajátítására, mely a kultúrák sokszínűségéből fakadó konfliktusokat hivatott feloldani.

Az alább közölt cikkben a teljesség igénye nélkül szeretném felvázolni azon élményeim és megfigyeléseim, melyek számtalan vitára ösztönző, további kutatásoknak tág teret nyújtó szegmenst próbálja boncolgatni, esetleg gondolkodásra késztetve azon illetékeseket, akik felelősek kollégáink külföldi munkájának, tanulmányainak, szolgálatának meghatározásáért és elbírálásáért.

Kompetencia alapú kiválasztás és kapcsolatrendszerek

Ahhoz, hogy valaki megfelelő beosztásba kerüljön, feltétlenül *kompetensnek* kell lennie a vezetőség megítélése alapján. De mi is a kompetencia? Eredeti értelmezése szerint a kompetencia fogalom arra utal, miszerint valaki alkalmas, képes valamire; illetékességgel, hatáskörrel rendelkezik valaminek az elvégzésére; képes a helyzet, a környezet uralására, az események közben tartására (ld. Magyar Értelmező Szótár). Ma viszont, amikor a kompetenciáról beszélünk, a legtágabb értelemben vett intelligenciáról szólunk: a „mit” egyszerű tudásán túl a „hogyan” tudását is magába foglaló operatív intelligenciáról. (5)

Némelyek szerint a kompetencia vonatkozik még a környezet megváltoztatására csakúgy, mint a környezethez való alkalmazkodásra. Egy másik felfogás értelmében: valamely személy alapvető, meghatározó jellemzőinek összessége, amelyek okozati kapcsolatban állnak a kritériumszintnek megfelelő hatékony és/vagy kiváló teljesítménnyel. Az egyén szintjén az ismeretek, a tudás, az információk, a készségek, a jártas-

ságok, az önértékelés, a szociális szerepek személyiségvonásai és viselkedését irányító motivációi tekinthetők a kompetencia összetevőinek. Összegzőképpen számos felmérés eredményeként szolgáló képlet a kompetencia meghatározására a következő: *attitűd + tudás + képességek* integrálása. Ezen kritériumok figyelembevétele feltétlenül hozzájárul a megfelelő, kompetens, személyek kiválasztásához, hiszen ezek a jellemzők határozottan felvillantják annak elengedhetetlen feltételét, hogy katonáink képesek lesznek megbirkózni a kihívásokkal számukra idegen környezetben is.

A kompetenciához szorosan hozzátartozó ágens az emberi kapcsolatok kiépítésének mikéntje és tartalma. Társas kapcsolatok nélkül nem tudunk létezni semmilyen közegben, hacsak nem egy lakatlan szigeten, de az ehhez való viszonyulásunk meghatározhatja mind közösségi, mind egyéni tevékenységeink körét, az arra való alkalmasságunkat. A kapcsolatokban, egyebek mellett, az emberek hatnak egymásra – döntően e hatásokon keresztül valósul meg, realizálódik a társadalom személyiségformáló tendenciája. A hatás igen sokféleképpen jöhet létre. A különböző kapcsolatok lehetnek: alá-, mellé- és fölérendeltségi viszonyban, rokon- és ellenszenvben, különböző érdekkapcsolatok, szerepek, státusok alakulhatnak ki. (6)

A kapcsolatok megnyilvánulásának legegyszerűbb – mindenki által jól ismert – példája a beszéd. A beszéd során az egyik ember közöl valamit a másikkal: gondolatait, érzelmeit, szándékait stb. Célja végső soron mindig valamilyen hatás keltése. A hatások az emberek egymás közti kapcsolataiban rendkívül sokféle módon, bonyolultan érvényesülnek. Általános szabályként megállapíthatjuk, hogy a kis csoporton belüli kommunikációra jellemző a közvetlenség és a kölcsönösség. Emellett persze igen nagy eltérések lehetnek a különböző struktúrájú csoportok között. A kapcsolatépítő és kapcsolatfenntartó elem azonban mindig megvan a kommunikációban.

A kommunikáció kutatói erre korán felfigyeltek, és érdekes módon a kapcsolati kommunikációt mindegyik *önálló működési modalitásnak, kommunikációs dimenzió*nak tételezte. Bateson pl. az információközlő modalitás (content aspect) mellett állandó *utasító, befolyásoló* (command) modalitást tételezett, amely általában a partnerre irányul, majd később a *metakommunikáció* egyik vetületének tartotta ezt, vagyis a kommunikációs partnerhez való érzelmi viszony kifejezését, amelyben a befolyásolási tendencia magára a kapcsolatra irányul. (7) Ő figyelt fel arra, hogy főleg a mimika és a hanghordozás (a hangban lévő nemverbális csatornák) hordozzák a lényeges szignálokat. A személyközi kommunikáció általában nem formális. Vannak azonban helyzetek, amelyekben az ilyen típusú kommunikációt is szigorú szabályok teszik formálissá. Rendszerint a bizonyos intézményekhez tartozó személyek között zajló párbeszédnek vannak szigorú szabályokhoz kötve. Például a hadseregben a magasabb és alacsonyabb rendfokozatú katonák közötti kommunikáció. A mindennapi életben a személyközi és csoportkommunikációs szituáció száma és típusa annyi, amennyi az emberi szituációké, s mindegyiknek megvannak a sajátos jegyei.

A kultúrák közötti kommunikáció kihívásai

Egy olyan komplex világban, mint amilyenben élünk, természetünk és jellemünk megformálásában számos tényező vesz részt, melyek közül a kultúra az egyik leg-erőteljesebb befolyásoló tényező. Mivel globalizált világunkban emberek sokasága

vállalja az idegen közegben való létezést vagy munkát, óhatatlanul szembesülnek a kultúrák különbözőségével és az azokkal járó konfliktusokkal. Kultúráink különbözőségeiből, kommunikációs eszköztáraink félreértelmezéséből adódóan csúszhatnak el egyébként jobb sorsa érdemes kapcsolatok, bimbózó barátságok.

A konfliktusok kialakulásának egyik lényeges eleme, hogy a résztvevők nem hajlandók észrevenni, vagy komolyan számításba venni, hogy problémáik alapja és egyúttal kerékkötője kultúráik észlelésének és reakcióinak különbözőségéből fakad. Ennek megoldása pedig a kölcsönös egymásra figyelés, a tolerancia, mely feltételezi, hogy a partnerem nem szándékolt sértő vagy ellenséges magatartást tanúsít irányomba, pusztán gesztusai, esetleges beszédmodora tér el az általunk megszokottól – de attól még nem feltétlenül negatív tartalmú!

A másik jelentős konfliktus forrás a sztereotípiákból adódó, minden valós alapot nélkülöző feltételezések sora, melyek kultúráink azon vélt vagy valós félelmeiből táplálkoznak, hogy „amit nem ismerek, az csakis veszélyes lehet rám nézve”. A nemverbális kommunikáció kultúrafüggő jellege vitathatatlan és számos szakirodalom foglalkozott ezen terület feltérképezésével a kultúrák közötti eligazodás megkönnyítése érdekében. Prof. Dr. Vincze Lajos példáit felelevenítve lényeges eltérések mutatkoznak, többek között, az egyes nemzeti-etnikai csoportoknál a következő reakciók kifejezésében (8):

- az érzelmek kiváltódásának okai (minek örül vagy mitől fél, vagy haragszik egy japán, vagy egy olasz);
- milyen erősségű ingerre reagál egy német, vagy egy kínai vendég;
- mennyire látatja az arcán az adott érzelmet (távol-keleti kultúrák „visszafogtottsága” mediterrán típusú kultúrákhoz képest);
- a mimikában megnyilvánuló érzelem kifejeződése (a „keep smiling” amerikai jellegzetesség, vagy a jól ismert „pókerarc”, mint eszköz).

A kultúrák közötti kommunikáció a multikulturális viszonyok számos területét szövi át, melyek az oktatási, üzleti, és kormányzati cserekapcsolatok széles spektrumát érintik. Ennek oktatása és elsajátítása elsődlegesen a különböző háttérrel rendelkező emberek és nemzetek között kialakuló kapcsolatrendszer fejlesztésére helyezi a hangsúlyt, annak érdekében, hogy az együttműködés, a közös élettér, a munka és a tanulás a kultúrák sajátosságainak különbözősége ellenére is képes legyen hatékonyan működni.

A multikulturális oktatás és a kultúrák közötti kommunikációs teóriák a különböző háttérű kultúrák értékeinek és viselkedési normáinak azonosítása köré épül, ahelyett hogy az individuumok saját maguk által kreált és értelmezett kulturális azonosság tudatára fókuszálnának.

Ez a fajta megközelítés nem szolgál megfelelő útbaigazítással, ami aztán egy helyes attitűdhez és viselkedési formához vezethetne. Véleményem szerint a helyes álláspont kialakítása elsősorban a kulturális különbségek elismerésén és elfogulatlan ábrázolásán múlik. Archer (9) úgy mutatja be a kulturális ütközések alapjait, mint egy jelenséget, mely akkor jelenik meg, amikor az individuumnak egy bizonyos helyzet bizonyos viselkedési formájával szemben elvárásokat támaszt és hirtelen egy másfajta reakcióval szembesül, mely egy különböző háttérű kultúrából érkező személy megnyilvánulása. Ha azonban kulturális különbségeinket nem egy megoldandó prob-

lémaként közelítjük meg, hanem mint egyfajta lehetőséget mások és ezáltal önmagam jobb megismerésének a kulcsát, akkor ezek a konfliktusok elhalványodhatnak, később pedig akár teljesen feloldódhatnak. Anélkül, hogy önmagunkba néznénk ítélkezés helyett, ezek a kulturális különbségek potenciális félreértések sorába torkolhatnak. Ugyanakkor ennek felismerése olyan közös nyelv kialakítását teszi lehetővé, amely eszközként szolgálhat az incidens személytelenné tételére, ezáltal megerősítve a kommunikációs partnerek önbecsülését és önmagukba vetett hitét, hiszen egyik fél sem sérti meg a másikat személyében, pusztán rávilágítva a konfliktus forrás mibenlétére. Még tovább elemezve ezen álláspontot ez a hozzáállás a kulturális különbségek elfogadásához, kialakíthat egy erőteljesebb tolerancia készséget a kor, a nemek, az etnikumok és szakmai hátterek különbözőségeinek elfogadásában is. Az ilyen típusú mentális modellek átértékelése jóval hatékonyabb kommunikációhoz, kedvezőbb csapatmunkához és egyéb készségek kialakításához vezethet, mely nagyban elősegíti a népek és kultúrák közötti együttműködéshatékonyabbá tételét.

Az angol nyelv mint eszköz

A nyelvnek számos funkciója van, és a különböző megközelítések hajlamosak egyik vagy másik funkciót előtérbe helyezni s a többiről megfeledkezni. Különösen a „nyelv a kommunikáció eszköze” megközelítés örvend nagy népszerűségnek, miközben megfeledkezünk arról, hogy a nyelv az egyén és a csoport identitásának is fontos része, összeköt és elválaszt, fontos szocializációs eszköz, értékek és normák hordozója stb.

A nyelv szimbolikus jelentősége különösen fontos Európában, ahol történelmi okok folytán igen erős az egy állam, egy nemzet, egy nyelv mítosza, s ahol éppen ezért a nyelv (melyen általában az adott állam többségi, hivatalos nyelvét értik) elleni „támadásokat” gyakran a nemzeti identitás elleni támadásként értékelik.

A rendszerváltás óta eltelt 16 évben a magyar nyelvben végbemenő, nem nyelvészek számára is érzékelhető és legtöbb aggodalmat kiváltó változás az angol nyelv egyre erősödő hatásának tulajdonítható. A jelenség nem magyar-specifikus, mindeütt a világon érzékelhető.

Kétségtelen, hogy korunk két hívószava: a globalizáció és az információs társadalom fontos szerepet játszanak a kérdésben. A kapcsolatok bővülése és gyakoribbá válása a gazdaságban, a tudományban, a politikában, a turizmus növekedése stb. egyre inkább szükségessé tette az érintkezés közös nyelvének megtalálását, s ez a közös nyelv egyre gyakrabban az angol. Az új kommunikációs technológiák legfontosabbikának, az Internetnek is angol az „anyanyelve”, a rajta keresztül zajló kommunikáció nyelve ma még nagy többségben angol.⁽¹⁰⁾

Miközben a cél a nyelvi sokszínűség megőrzése, biztosítani kell az állampolgárok közti kommunikáció lehetőségét is. Egy közös nyelv léte kétségtelenül megkönnyítené a kommunikációt és elősegítené a közös piac megteremtésén fáradozó globalizált világ célját: az áru, a tőke és az emberek szabad áramlásának megvalósulását. Az egész világot behálózó multinacionális vállalatok gazdasági érdeke is egy szinte minden országban beszélt közös második nyelv lenne. Vannak, akik úgy látják, az angol nyelv elkerülhetetlenül ilyen szerepet fog betölteni vagy máris ilyen

szerepe van. Phillipson (1999) szerint a helyzet akár olyan irányba is elmozdulhat, ahol az angol nyelv tölténé be a formális helyzetekben használt „emelkedett” nyelv-változat szerepét, a helyi nyelvek informális funkciókba visszaszorulva „közönséges” nyelvváltozatként működnenek. (11)

Azonban számos kutató fontos problémának tartja egy-egy nyelvhasználati színtér szinte teljes elangolosodását. A tudomány nemzetközi nyelve az angol. Az egy nyelv, szemben a többel, hatékonyabbá, olcsóbbá teszi az érintkezést (gondoljunk például a fordítás, tolmácsolás költségeire) semleges érintkezési nyelvet biztosít a nem angol anyanyelvű beszélők egymással való kommunikációjához, elősegíti a „világfalu” létrejöttét. Másrészt a nem anyanyelvén megnyilatkozó tudós mindig hátrányban lesz az anyanyelvi beszélővel szemben, az anyanyelven való gondolkodás árnyaltságát nem biztos, hogy helyettesítheti az idegen nyelv használata, fennáll a veszély, hogy a tudomány a jelenleginél is jobban elszakad a tömegektől, tovább nő a megosztottság, az előnyök és hátrányok halmozódása, a társadalmak angolul beszélő elite és angolul nem beszélő tömegekre szakadnak szét. Az angol nyelv térhódítását ugyanakkor nem feltétlenül követi a széleskörű angoltudás, így a globalizáció nyújtotta előnyök egy jelentős részéből ezek a tömegek kimaradnak, hátrányai erőteljesebben sújtják őket. (12)

Nemzetközi szintű kapcsolatok tapasztalatai és konklúziói

Az eddig leírtak – bár különálló egységeknek tűnhetnek, – mégis célszerűnek tartottam egy tudományos elméletekkel alátámasztani mindazon állításokat, élményeket, szubjektív megéléseket, melyeket interjú alanyaim osztottak meg velem kutatásaim során. Elsősorban tisztjeink külszolgálati, missziós, munkahelyi élményeire irányultak kérdéseim, melyekből most megpróbálok egy viszonylag átfogó képet mutatni kapcsolataik és tevékenységeik sikeres vagy kevésbé sikeres összehangolására tett kísérleteik felvázolásával. Természetesen, ahogy már említettem, az információk nem reprezentatívak, hiszen nem állt módomban túlságosan széles körben kutatásokat végezni. Mégis igyekeztem olyan tisztekkel felvenni a kapcsolatot, akik különböző területeken dolgoznak vagy érdekeltek, hisz élményeik is eszerint differenciálódnak.

Váramozásaimmal ellentétben, a különböző kondíciókban lévő személyek tapasztalatai számos ponton hasonlóságot mutattak, melynek miéértje számomra is kérdéses: vajon valóban ennyire tipizálhatjuk különböző népek és kultúrák képviselőit, vagy pusztán arról van szó, hogy mi sem vagyunk mentesek a sztereotípiák, előítéletek, szubjektív élményeink hatásaitól, melyek aztán meghatározzák észleléseink mikéntjét? Azt gondolom: ahhoz, hogy erre valós alapokon nyugvó ítéletet hozzunk, sokkal több kutatásra van szükség, nem figyelmen kívül hagyva a másik oldal szempontjait sem. Ez alkalommal, sajnos, nem nyílt módomban külföldi partnereket is interjúm alanyaivá tenni, de szándékomban áll a későbbiekben ezt az oldalt is bemutatni, lehetőségeimhez mérten.

Összességében azt gondolom, hogy fontos ezekről a kérdésekről beszélni, hisz katonáink, tisztjeink közérzetét és ezen keresztül munkájuk hatékonyságának fokát nagy mértékben befolyásolják azon tényezők, melyek szakmaiságuk kibontakoztatása mellett emberi értékeik és önbecsülésük szilárd alapokra való helyezését is feltételezik.

Kérdéseim főként a nemzetek közötti katonai képviseletre, a rendfokozat különbözőségeinek kezelésére, férfi–nő viszonyára a katonai szolgálatokon belül, valamint a különböző kultúrák és vallások gyakorlásának viselkedési formáinak és normáinak észleléseire irányultak. Bár konkrétan nem tettem fel kérdést a történelmi és politikai korszakok különbözőségeire, mégis utaltak egyes hosszabb ideje szolgáló tisztek ezen helyzetek változásaira és a rájuk vonatkozó hatásaira. Néhányukban felfedezni véltem a múlt komplexusainak kísértő árnyait, amikor közös gyakorlatok vagy konferenciák során megalázóan kiközösítettnek érezték magukat. Íme egy példa Solti István alezredes élményeiből: *Az első találkozásom, nem számítva a volt szocialista országokat, külföldi kollégákkal, 1995 tavaszán történt. Én voltam az első magyar katonatiszt, aki Finnországban részt vehettem egy ENSZ katonai megfigyelői kiképzésen. Az ott lévő kollégák nagy része akkor látott életében először „kommunista” tisztet. ... A kiképzés első hetének a végén rendeztek nekünk egy ismerkedési bulit, ahol kezdtem magam igazán kellemetlenül érezni, ugyanis nagyon egyedül voltam. Próbáltam a beszélgető csoportok valamelyikéhez csatlakozni, de az eredmény minden esetben a megjelenésemet követő kínos csend, az addig folytatott beszélgetés megszakítása volt. Ezt senkinek nem kívánom!*

Egy hasonló jellegű élményt Verba Lajos alezredes kissé árnyaltabban, kevésbé zavaró tényezőként élte meg: *Az első misszióban gyakran találkoztam, dolgoztam amerikai tisztekkel, akik egymás közti viselkedése, megítélésem szerint, semmilyen érdekességet, kivetnivalót, gondot nem vetett föl. ... A más nemzetekhez kapcsolódó viszonyaikban azonban a többretegű kapcsolattartás volt megfigyelhető. Míg a nyugat-európai országokból származó tisztekkel szívesebben és láthatóan oldottabban alakítottak ki kapcsolatot, addig a volt Varsói Szerződés tagállamaiból származó tisztekkel egy kicsit távolságtartóbb magatartást tanúsítottak. Ez a távolságtartás azonban nem volt különösebben észrevehető a szolgálati tevékenység során, inkább csak a szabadidős elfoglaltságokban volt érzékelhető a „kulturális” különbség.*

Nyilván vérmérséklettől és sajátos tapasztalásokról beszélhetünk, mely egyértelműen meghatározza komfortérzetük fokát és milyenségét idegen közegben. Bár nem célszerű általános következtetéseket levonni, mégis kijelenthetjük, hogy a „NATO-csatlakozás előtti” időszak komplexusokkal terhes élményekről árulkodik a legtöbb megkérdezett tiszt interjújában. A másik benyomásom, amire az előzetes részekben már utaltam, az idegen nyelv ismeretének vagy éppen hiányának következményeiről szintén hasonló képet mutat.

Minden tiszt kitért a nyelv – különös tekintettel az angol – megfelelő szintű elsajátításának jelentőségére, miszerint hiába az elismert és átfogó ismeretekkel bíró szakmai háttér, ha ezt nem képes kommunikálni az elvárások szintjén, kívülállónak tekintik, nehezen vonják be őket a közös munkába. A tolmács szerepe ezekben az esetekben megkérdőjelezhető, hiszen az információk nem direkt hanem közvetített formában jutnak el az illetékesekhez, esetleges torzításokat is feltételezve. Ráadásul nem is tekintik igazán szaktekintélynek azokat, akik nem képesek közvetlenül kommunikálni társaikkal, megnehezítve a saját és társai munkáját, és törvényszerűen kivonva magát a társas kapcsolatokból is. Az angol, de még inkább egy második idegen nyelv elsajátítása olyan elengedhetetlen feltétel, melyben minden résztvevő teljes mértékben egyetértett.

Szorosan idetartozik a különböző – főleg angol-szász – nemzetek viselkedési kultúrája is, melyeket többé-kevésbé hasonlóan észleltek: az amerikai tisztek és kato-

nák viselkedése bár közvetlen, mégis harsány és arrogáns más társaikkal szemben, fölényüket, „tévedhetetlenségüket” és „vagányságukat” számtalan esetben fitogtatva, mely többnyire visszatetszést kelt a többi nemzet képviselőjében. Ezzel szemben a briteket szolidabb, művelt, intelligens népként jellemezték, akik azért hűvösen udvarias távolságtartással viseltetnek más nemzetiségű társaikkal szemben, barátkozásra nem hagytak teret, szigorúan a feladataikra koncentráltak. Hasonló megfigyeléseket szűrtek le a nemzeten belüli, de rendfokozati különbözőségekből, nevezetesen szigorúan betartják – és betartatják! – a katonai hierarchia alapelveit. Ezt szinte minden nációra igaznak találták, az egyetlen kivétel – szerintük – a magyar kontingens. Nálunk kötetlenebb és barátságosabb a légkör e tekintetben is.

Érdekes képet mutatott – számomra – a férfi–nő viszonya a különböző külföldi beosztások során. Két aspektus merült fel ezzel a kérdéssel kapcsolatban: az egyik a férfiak viszonya női társaikhoz, a másik a nők saját maguk által felállított normái és szerepei a hadseregeken belül. Az általános vélemény szerint a nők is csak katonának tekintendők, semmiféle kivételezést nem várható el és nem is adható számukra. Az esetek többségében mind a nők, mind a férfiak ezt követendő alapelvnek tekintették, és a nők szinte sértésnek – adott esetben akár még zaklatásnak is – felfoghatták férfi társaik egy-egy udvariasabb megnyilvánulását.

Míg ez a NATO tagországok tagjai számára természetesnek és magától értetődőnek tűnt, addig a magyarok számos kellemetlen szituációba keveredtek, elmondásaik szerint, küldetésük elején. Személy szerint számomra is már-már paranoidnak tűnt az a távolságtartás és elutasítás, amit az Egyesült Államokban tapasztaltam, nyilván nyomós indokaik voltak erre korábbi élményeik alapján. Részemről eleinte éppen ezt éltem meg sértésnek, nem ismervén pontosan a hátteret, azt feltételezve, hogy diszkriminatív gesztusuk a nemzetiségemnek és európaiságomnak köszönhető. Jó néhány hét telt el, mire megértettük egymás koncepcióit és indokait. Ugyanakkor például norvég nőtársaim – Solti István elbeszélése alapján – kifejezetten zaklatásnak fogtak fel bármilyen nemű barátkozó gesztust, aminek majdnem súlyos következményei is lettek. Egy újabb adalék a kultúráink és szokásaink különbözőségeire.

Ami a nők helyzetének megítélését illeti a katona társadalomban, általános érvényűnek tekinthető, hogy bár maximálisan betartják a kötelező udvariassági elvárásokat, szerepüket tekintve messze nem tartják mérvadónak a nőket, inkább csak „üdítő kivételnek” a férfiak uralta társadalomban.

Különbözőségeink tiszteletben tartása a közös cél érdekében

Rövid elemzésem betekintést kívánt nyújtani a kultúrák közötti kommunikációs kompetenciák kihívásaira több nemzetiségű csoportfeladatok elvégzése során katonai közegben. Ahogy ez a fent említett példákban is kiderül, a megfelelő tolerancia és kommunikációs készségek elsajátítása elengedhetetlen feltétele az eredményes, a különböző kultúrák egységei között zajló munkák során. Megpróbáltam érzékeltetni a kultúráink különbözőségeiből fakadó esetleges konfliktusok és félreértések természetét, melynek belátása és megértése hozzájárulhat ezen kihívások sokkal hatékonyabb és produktívabb rendezéséhez.

Különböző nációkból érkeznek katonák különböző kulturális háttérrel egy-egy misszió, gyakorlat vagy bármely más körű feladat elvégzésére, ahol óhatatlanul vélt vagy valós, régi vagy új keletű sérelmek támadhatnak fel, hátráltatva ezzel a közös eredmények elérését. De ez nem magától értetődő és elkerülhetetlen helyzet, megfelelő és hozzáértő felkészítéssel és felkészüléssel más alapállásból szembesülhetnek a szokatlannak vélt kihívásokkal. Tapasztalt, soknemzetiségű vállalati vezetők, politikusok hangsúlyozzák, hogy munkájuk sikere nagyban függ alkalmazottaik, munkatársaik, beosztottaik rátermettségétől, mellyel megfelelően tudják kezelni a kultúrák komplexitását, megértve és elfogadva azt képesek egy sokkal toleránsabb módszert alkalmazni különbözőségeik tompítására. (13)

Végezetül meg kívánom jegyezni, hogy a többnemzetiségű csoportokban dolgozóknak lételeme kell hogy legyen egy olyan légkör kialakítása, ahol a különbözőségekből fakadó alkímia képes érvényesíteni varázsát. Ennek egyik fontos eleme, hogy a résztvevők interkulturális kapcsolataikat próbálják meg ápolni a pusztán adatkezelés helyett, ahol a közös munka csak számok, információk és papírok halmazává silányulhat. Ehhez azonban speciális tréningekre, megfelelő felkészítő személyzetre, folyamatos megerősítésekre, a felettesek támogatására és útmutatására van szükség.

Ha nem vesszük komolyan ezeknek a problémáknak a meglétét, és egy egyszerű kézlegyintéssel lesöpörjük asztalunkról az ennek megoldására tett kísérleteket, akkor a nemzetközi légkörben végzett közös munka elveszíti a lényegéből fakadó ösztönös egymásra találás eszközeit, amely a csoportokon belüli megosztottsághoz és egyenes következményként a feladat teljesítés bukásához vezethet. Ha kellőképpen nyitottak vagyunk más kultúrákból érkező emberek megismerésére és elfogadására, sokkal kevésbé érezzük magunkat magányosnak ilyen közegben.

Az előítéletek és sztereotípiák csak elválasztanak bennünket az emberek olyan csoportjaitól, akik akár még barátaink és partnereink lehetnek a közös munka során. Valljuk be őszintén, mindannyian vágyunk igazi kapcsolatokra, elfogadottságra. De elfogadás nélkül nem jöhet létre az elfogadottság sem. Nem várhatjuk el, hogy mindenki fenntartás nélkül elfogadjon minket, ugyanakkor a részünkről a leghalványabb alkalmazkodás jele sem mutatkozik. Arról már nem is beszélve, hogy önmagunkat is másként értelmezhetjük, ha egy olyan tükröt állítanak elénk, amely egy tőlünk eltérő, esetleg szokatlan képet mutat, ezzel is elősegítve önmagunk fejlődését, jobb megértését.

És mi a haszna mindennek? Szűkebb értelemben katonáink és tisztjeink jóval eredményesebben lesznek képesek teljesíteni a közös munka során, tágabb értelemben pedig remény ébredhet bennünk, hogy *világunk egy sokkal biztonságosabb helyé válnak kultúráink egymáshoz való közelítése és tolerálása, a kihívások és konfliktusok előítéletektől mentes megoldása által.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 1 Jakobson, R.: Hang – jel – vers, Budapest, Gondolat, 1969
- 2 Buda Béla: A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei (4. átdolgozott és bővített kiadás), Budapest, Animula, 1994
- 3 Keményné Dr. Pálffy Katalin: Bevezetés a pszichológiába, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998
- 4 Kiss Gabriella: Egyén és csoport, az egyének közötti kölcsönhatás, az interakció, Budapest, Kárd és Toll, 2005/2
5. Dr. Czuprák Ottó: Kompetenciaalapú haderővezetés,
on line: http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/human_szemle
- 6 Mérei Ferenc: Közösségek rejtett hálózata, Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971
- 7 ua. mint 2.
- 8 Prof. Dr. Vincze Lajos (szerk): Kommunikációkultúra, Budapest, ZMNE, 2004
- 9 Archer, C.M.: Culture bump and beyond. In: Valdes, J.M. (Ed.): Culture Bound: Bridging the Cultural Gap in Language Teaching, Cambridge, Cambridge University Press, 1986
- 10 Schleicher Nóra: Globalizációs, illetve nemzetközi folyamatok a közéleti kommunikáció nyelvében, Budapest, Humán Szemle, XIX. évf. 2003/3.
11. Phillipson, R.: International Languages and International Human Rights.
In: Kontra-Phillipson-Skutnabb-Kangas-Várady, 1999
12. ua., mint 10.
13. Kiss Gabriella: Managing cross-cultural communication challenges. Toward a more perfect union in an age of diversity, Budapest, AARMS, Vol.4, No.2, 2005

KÖSZÖNET

- Dr. Bárány Mihály alezredes, Gulyás Tibor ezredes, Makk László mk. dandártábornok,
Solti István alezredes és Verba Lajos alezredes uraknak
hatékony munkájukért és segítőkészségükért írásom létrehozásában.

A háború és a fasiszmus ellen

A Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége szeptember 1-jén, a 2. világháború kitörésének évfordulóján háború és fasiszmus ellenes rendezvényt tartott. A felszólalók sorában dr. Nagy László, a Társaság elnöke a háború embertelenségét ábrázolta számszaki adatokkal.

Hornyacsek Júlia – Veres Viktória

Katasztrófák, sebezhetőség, biztonság

A biztonságot fenyegető tényezők között kiemelkedő helyet foglalnak el a katasztrófák. A szerző tanulmányában a biztonságterületek és a katasztrófák összefüggéseit, a nemzetek sebezhetőségének összetevőit tekinti át, a globalizáció és a globális éghajlatváltozással összefüggésben. Felhívja a figyelmet arra, hogy a sebezhetőségi tényezők és a katasztrófák kapcsolata kérdésének tudományos elemzése – amelyre Magyarországon is vannak kezdeményezések, sőt már jelentős sikerek is –, majd azok operatív megoldása, gyakorlatbani átültetése sürgető feladat a biztonság növelése érdekében.

A körülöttünk lévő világ permanens változásban van. A globalizáció, a technikai fejlődés egyfelől megkönnyítette az életünket, ugyanakkor a környezetet saját érdekeinknek megfelelően alakítjuk, építjük, romboljuk, kincseit utánpótlás nélkül fogyasztjuk. A Föld mindezekre egyre hevesebben reagál, mert elértük a „tűrőképessége” határait. A hagyományos és új kihívások sorában előkelő helyen szerepel a globális klímaváltozás, mely a környezet valamennyi szereplőjére és összetevőjére hatással van és lesz. A globális klímaváltozás nyomán olyan események indukálódtak, melyek megváltoztatják a természet általunk megszokott rendjét. Szaporodnak a természeti katasztrófák, melyeknek nem csak a száma, de a természetrajza és intenzitása is növekszik, és olyan helyen is jelentkeznek, ahol eddig elképzelhetetlenek voltak. Ezek a katasztrófák sokkal erőteljesebbek, és pusztítóbbak. A technológia fejlődésével és a katasztrófák megismerésére vonatkozó kutatások eredményeinek ismeretében azt gondolnánk, hogy a világban a természeti katasztrófákkal szembeni védekezésben nagy előrelépés történt. A jelenlegi helyzet azonban korántsem biztató, mert a kutatási eredményeket nem tudják a nemzetek a gyakorlatban is alkalmazni. A jelen kor természeti katasztrófái egyre több halálos áldozatot szednek, és több embert érintenek, egyre nagyobb gazdasági károkat okoznak. Ahogy az új kihívásokkal szembesülő világban a biztonságot fenyegető tényezők bővülnek, úgy a természeti események is egyre komplexebben hatnak az országok, régiók és a nemzetközi közösség életére és biztonságára. Ahhoz, hogy saját biztonságunkat megőrizzük, meg kell vizsgálnunk a bennünket érintő veszélyeket, fel kell térképeznünk a biztonságot veszélyeztető tényezőket, és mindig ezek előtt kell járnunk egy lépéssel.

Számos ország a biztonság tekintetében a terrorizmust és a tömegpusztító fegyverek terjedésének megakadályozását jelölte meg prioritásként, ugyanakkor megfe-

ledkezték egy „ősi barátról és ellenségről”: a természetről és a természeti katasztrófákról. Ezeknek az országoknak nyitotta fel a szemét a Kathrina hurrikán. Bebizonyosodott, hogy a világ legfejlettebb országa az Amerikai Egyesült Államok sem mindig képes hatékonyan megvédeni a lakosait, anyagi értékeit egy előre jelzett katasztrófától sem. Elgondolható, hogy mi történik az előre nem jelezhetővel, és a fejletlenebb országokkal.

A katasztrófák csökkenthetik az országok gazdasági, politikai, társadalmi biztonságát. A harmadik világ országainak, csak egyetlen útjuk van a katasztrófák elleni védekezésben: a nemzetközi közösség segítségével a fejlesztéseikbe kell integrálniuk a katasztrófavédelemmel kapcsolatos lépéseket. A nemzetközi közösség feladata, hogy felelősségteljesen segítse a fejletlenebb, felkészülési hagyományokkal nem rendelkező országokat, hogy megteremtsék a fejlődés alapját, a mindennapok biztonságát.

Tanulmányunkban a katasztrófák és a biztonság összefüggését a biztonságterületeket elemezve vizsgáljuk, valamint számba vesszük a nemzetek sebezhetőségének összetevőit, hiszen csak ezek ismeretében határozhatjuk meg, hogy mi az, ami a katasztrófákkal szembeni sebezhetőségünket növeli. Ennek elemzése nélkül ugyanis nem határozható meg, hogyan lehet ezt a sebezhetőséget csökkenteni.

A biztonság, a biztonságterületek és a katasztrófák összefüggései

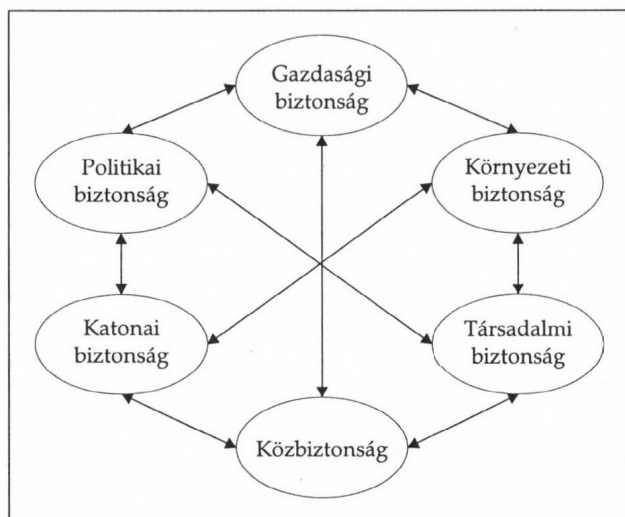
*A biztonság sokféle definiálását ismerjük, hiszen az komplex és sokrétű fogalom. Általános értelemben lehet „valamely dolog veszélyektől vagy valamely bántódástól mentes, zavartalan állapota”¹, illetve „...mindazoknak a céloknak, a feladatoknak és eszközöknek a rendszere, amelyek felhasználásával csökkenthető a fenyegetettség és/vagy hatékonyan elhárítható bármiféle veszélyhelyzet.”² A biztonság és katasztrófák kapcsolatának bárminemű elemzését, jellemzését, értékelését csak annak tükrében tehetjük meg, hogy megvizsgáljuk a *biztonságot befolyásoló tényezőket*, amely tényezők csoportosítása többféleképpen történhet attól függően, hogy milyen kontextusban használjuk őket.*

A biztonságnak vannak egyénre, országra, országcsoportokra ható tényezői, valamint régió-specifikus tényezői. Ezen túlmenően vannak hagyományos (pl. fegyveres konfliktusok) és új típusú (internetes terrorizmus) tényezők.³ Nem elhanyagolhatóak a politikai, katonai, gazdasági, környezeti, társadalmi életben megjelenő tényezők sem. Az *egyén biztonságát* befolyásoló 3 fő tényező: a *személyes-testi biztonság* (ellentettjei: háború, támadások, betegségek stb.), a *személyes-szellemi és lelki biztonság* (ellentettjei: lelki terror, sokkok stb.) és az *anyagi biztonság* (ellentettjei: pénzügyi bizonytalanságok, munkahely elveszése stb.)

1 Juhász József, Szőke István, O. nagy Gábor (szerk.): Magyar Értelmező Kéziszótár 9. kiadás Akadémiai Kiadó Bp.: 1992 p.39

2 www.biztonsagpolitika.hu Fogalomtár Ezen az oldalon a biztonság egyéb értelmezéséről is találunk információt.

3 <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/sectionX.html> Engage The Opportunities And Confront The Challenges Of Globalization The National Security Strategy

1. ábra. A biztonságterületek egy lehetséges felosztása

Készítette: Veres Viktória 2007.

Az már világos, hogy mit jelent az egyénnek a biztonság, de *mit jelent a biztonság egy nemzet szintjén?* Az államok a biztonság keresésének és megteremtésének folyamatában ún. *biztonság-területeket* jelölnek meg. A biztonság (az államok szintjén) legfontosabb területeit: az 1. ábra foglalja össze. A gazdasági biztonság, a közbiztonság, a társadalmi, a politikai, a környezeti, és a katonai biztonság nem függetleníthető egymástól. A biztonságterületekre külön-külön, de több területre egyszerre is hathatnak a katasztrófák. Vizsgáljuk meg ezeket.

□ A *gazdasági biztonság* az ország stabil környezete, amelyen keresztül le tudja bonyolítani a kereskedelmi kapcsolatait. A gazdaság stabilitásától függ a lakosság szociális biztonsága és életszínvonalának növekedése. A természeti katasztrófák gazdasági szempontból két csoportba sorolhatóak: klímakatasztrófák és geológiai katasztrófák. A geológiai katasztrófaúknál fontos, hogy másodlagos hatással (földremlás, utóremgés) is számolnunk kell, illetve egyértelmű, hogy ezek a katasztrófák jobban rombolnak városokban, ipari területeken. Vidéki, mezőgazdasági területeken főleg a hidro-meteorológiai katasztrófák okoznak termelési visszaesést. A katasztrófák rövid, közép és hosszú távon befolyásolják a gazdaságot. Rövid távon például, a fizikai megsemmisülés és a kereslet csökkenése miatt, ellehetetlenítik a vállalatokat, pénzügyi gondokat okozhatnak. A gazdasági növekedésre gyakorolt hatásuk attól függ, hogy milyen a katasztrófa jellege, mekkora területtel, milyen intézményi rendszerrel és milyen újjáépítési stratégiával és kapacitással rendelkező országot nézünk. A katasztrófák gazdaságra gyakorolt negatív hatásai csökkenthetők, ha a gazdaság ágai jobb elosztásúak, és nincs egy gazdasági ágtól való túlzott függés.

A katasztrófák olyan területeken keresztül fejtik ki a hatásukat a hosszú távú fejlődésre, mint a természeti erőforrások, a fizikai tőke- és emberi erőforrás akkumuláci-

ója és a technológia.⁴ Egyes katasztrófák csökkentik a föld termőképességét, míg mások növelik azt. Vannak olyan természeti kincsek, épületek stb., amelyek megsemmisülnek egy katasztrófa alkalmával, ezzel károkat okozva a turizmusnak, de számos olyan látványosságot is ismerünk, amelyek pont ilyen katasztrófák során jönnek létre. Hogy a gazdaság ne szenvedjen további károsodást (például egy nagy ipari város megsemmisülésekor), gyors helyreállításra van szükség, ami csak hatékony, nem túlburjánzó és korrupciótól mentes intézményrendszerrel lehetséges.

Ugyanez érvényes emberi erőforrásra is. Ahhoz, hogy egy katasztrófa hatása erősen érezhető hatással legyen emberi erőforrás szempontból a gazdaságra, a lakosság egy nagyobb százalékának kell meghalnia, megsebesülnie, hosszú távon munkaképtelenné válnia. Amikor a családok egy meghatározó része elveszti a vagyonát, munkáját egy természeti csapás következtében, akkor a gyerekek kimaradhatnak az iskolából, csökkenhet a magasan képzettek aránya, hosszú távon is károsan befolyásolva a befektetéseket. A munkában maradtakat pedig komolyan érintheti pszichikailag egy katasztrófa átélése, szeretteik, vagyonuk elvesztése, mely csökkenti a helytállásukat a munkában. A gazdaság biztonsága így az egyének biztonságával szorosan összefügg! „New Orleansban fél évvel a katasztrófa után a 460 000 lakosból csak 134 000 maradt, a dolgozók száma pedig egyharmadára esett vissza, a 117 iskolából csak 18-ban indult újra a tanítás, és a 800 étteremből 400 nyitott újra meg.”⁵ Ennél a példánál maradva, a gazdasági kiadások, pénzügyi sokkok, infláció, egészségügyi kapacitások csökkenése stb. a lakosság egészét érinthetik, mert egy katasztrófa sosem csak arra az egy területre korlátozódik, ahol fizikailag megjelenik. A Katrina hurrikán esetében a mentés, helyreállítás költségei, és az energiaárak emelkedés miatt (gazdaságilag) az Amerikai Egyesült Államok egésze, sőt Európa is megérezte a katasztrófát.

□ *A közbiztonság, a lakosság- és vagyonvédelem fontos feladat, mert megteremti a társadalom mindennapjainak biztonságát. Szinte minden nagyobb katasztrófa után értesülünk visszaélésekről. Ennek több oka is van: az egyik, hogy az emberek egy része elveszti a realitásérzékét, és olyan tettekre is képes, amit normális esetben nem tenne meg. A kitelepített lakosság megfelelő elhelyezése hiányában a post-traumás stressz, az összezártság érzése, az alapvető szükségletek kielégítésének nyomása, a hátrahagyott értékek védelmének biztosítása mind a normálistól eltérő magatartásra készítetik az embereket. A másik ok, az, hogy vannak, akik kihasználják mások szerencsétlenségét, lopnak, rabolnak, rombolnak, erőszakos cselekményeket követnek el, mert tudják, hogy felelősségre vonásuk egy ilyen helyzetben szinte lehetetlen.*

A hatóságok: rendőrök, polgárőrök, polgári védelem és egyéb szervezetek nem rendelkeznek mindig megfelelő kapacitással, így nem képesek időben megfékezni ezt. Az országok katasztrófa által nem sújtott és sújtott részein a helyzetet kihasználva a szervezett bűnözés, kábítószer- és emberkereskedelem az illegális bevándorlás szintén jellemző. Emiatt a katasztrófák után a közbiztonság fenntartása különle-

4 <http://www.cba.uni.edu/economics/Themes/popp.pdf> Aaron Popp: The Effects of Natural Disasters on Long Run Growth

5 http://www.learn-line.nrw.de/angebote/agenda21/lexikon/Hurrikan_Katrina.htm Hurrikan „Katrina”

ges és összetett feladat, mely felöleli a fegyveres szervek jelenlétét, a mentőerők hatékony munkáját, a kitelepített lakosság ellátását és mindezek utánpótlásainak biztosítását. Mindezt lehetetlen előzetes tervek alapján megvalósítani, de a tervek sem biztosítják önmagukban a sikeres munkát. Erre jó példa, hogy New Orleansra vonatkozóan volt terv: egy kitalált hurrikán Pam⁶ nyomán elemezték a szükséges lépéseket, de a gyakorlatba nem tudták átültetni, mint ahogy azt láttuk is. Az is igaz, hogy a Katrina hurrikán utáni Ritára már jóval felkészültebben reagáltak, hiszen bár az anyagi kár szintén nagy, de sokkal kevesebb halálos áldozat volt.

A katasztrófák veszélyeztetik a *környezet biztonságát*, mert rombolásuk hosszú távú és maradandó károkat is okozhat a természetben, környezetben, egészség szempontjából fontos területeken (levegő, víz), veszélyeztetik az ipari létesítményeket és a közlekedés egyes elemeit. Gondoljunk csak egy négyes erősségű hurrikánra, mely rombolja a part menti olajkitermelőt, felborítja a tankhajókat. Ebben az esetben egy iparilag fontos terület építménye sérül, befolyásolva a kitermelést, míg a kiömlő anyag a tengerbe kerülve károsítja a környezetet. Ugyanez a hurrikán a partoktól a szárazföld felé távolodva kicsit gyengül ugyan, de szennyező anyagot juttat a víztározókba, utcákra és a mezőgazdasági területekre. A Katrina hurrikán esetében hasonló jelenség játszódott le.

□ „A *társadalmi biztonság* az ország biztonsága a kisebbségi, az etnikai, a vallási és a nyelvi konfliktusok hatásaival szemben.”⁷ A Katrina hurrikán megmutatta, hogy például a feketékkel szembeni elbánás közel sem mutat az egyenlőség felé.”⁸ A *politikai biztonság* az állam politikai rendszerének biztonsága a nemzetközi rendszerben, tudatos vagy akaratlan beavatkozással szemben. Olyan belső stabilitás, parlamenti demokrácia, jogi viszonyok megléte, melyek lehetővé teszik a válságok kezelését. Emellett egy-egy katasztrófa miatt az országokban politikai kiábrándulás jelentkezhet. Az emberek elvesztik bizalmukat a hatalmon lévőkben, és jobb esetben ezt a következő választásokon fejezik ki, de más tényezőkkel párosulva mindez akár polgárháborúhoz is vezethet.

□ A *katonai biztonság* az ország területének, szuverenitásának védettsége a katonai jellegű válságokkal szemben. A katasztrófák nyomán a védekezés képességének csökkenése miatt olyan katonai jellegű események is történnek, mint az „élelmiszer hadviselés”, az ellenséges csapatok, terroristák beszivárgása, illegális fegyverek becsempészése. Szomáliában például az aszályok és az áradások egyformán jellemzőek. Az etiópiai csapatok kihasználva a helyzetet könnyebben áttutottak a határon és törtek előre (és szállították a hadi felszerelésüket), mert az országban inkább az akut életmentéssel foglalkoztak egy ideig.

6 <http://usgovinfo.about.com/od/defenseandsecurity/a/femapam.htm> Robert Longley: FEMA's 'Pam' Simulation Foretold Katrina Disaster – Preparedness action plans not implemented in time

7 Dr. Tóth Rudolf dandártábornok 2005. május 7. ZMNE

8 <http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1698167,00.html> Dennis Stute: Vor „Katrina“ sind nicht alle gleich

A természeti katasztrófák a biztonságra gyakorolt hatásuk miatt egyre erőteljesebben jelennek meg a nemzetek és nemzetközi szervezetek biztonsági prioritásai között. Az új és formálódó világrendhez kapcsolódó kihívások a legtöbb ország jövőképeben megjelennek, és számolnak a következményekkel. Erre érdemes két konkrét példát megemlíteni: A Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikájának alapelvei alapján a legfontosabb veszélyeztető tényezők, mint a gazdasági maffia, szervezett bűnözés, terrorizmus, etnikai feszültségek, társadalmi váltások, tömeges migráció, illegális bevándorlás, tömegpusztító fegyverek terjedése stb., ott vannak a környezeti ártalmak és katasztrófák is.

A Magyar Köztársaság köteles a saját katasztrófavédelmén túl a biztonságra törekvő államok által létrehozott és intézményesített nemzetközi szervezetekben is helyt állni a hagyományos és új típusú kihívások tekintetében is. Magyarországnak más országokhoz hasonlóan feladata, hogy eleget tegyen a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeknek, hozzájáruljon például a NATO-ban lefektetett kollektív biztonsághoz és védelemhez, és a Szövetség stratégiai koncepciójának megfelelően „...részét vegyen a nemzetközi szervezetek égisze alatt zajló nemzetközi béketámogató és humanitárius akciókban, valamint a súlyos ipari, civilizációs, illetve természeti katasztrófák elhárításában.”¹⁰ A szűkös erőforrások miatt ki kell jelölni a prioritásokat, ezért vannak olyan jelenségek, amelyeket az egyes országok kiemelnek. Az Amerikai Egyesült Államok kormánya a Fehér Ház honlapján közzétett *the national security strategy* (nemzeti biztonsági stratégia) szerint a legfontosabb biztonságra ható tényező maga a globalizáció, melyet a kereskedelem, befektetések, információ és technológia új típusú áramlásaként definiál és rámutat arra, hogy a sikeres demokráciák jobban képesek reagálni az új kihívásokra.¹¹ Az amerikai stratégia különösen kiemeli az olyan határokat nem ismerő megoldása váró problémákat, mint a népegészségügy kihívásai (járványok), illegális kereskedelem (embercsempészet, kábítószer) és a környezet-károsítás, legyen az ember által okozott vagy természet (katasztrófák) által okozott.

A természeti katasztrófáknál főleg az elmúlt évek eseményei során felismerték, hogy „a rájuk való reagálás meghaladhatja a helyi szervezetek, és akár a nemzeti katonai szervezetek kapacitását, így nagyobb nemzetközi reagálásra van szükség”.¹² A saját országukban történt természeti katasztrófák és a világ más pontjain bekövetkezett katasztrófákban való aktív részvételük során megtapasztalták a biztonsági tényezők lebecsülésének kockázatait, a veszélyeztetettség felmérésének hiányosságait, és egyes biztonsági tényezőkre túlzott odafigyelést és erőforrás ráfordítást, illetve ennek pozitív és negatív hatását a sebezhetőségre. Jó példa erre, hogy a terrorizmus elleni óvintézkedések erősítése azt okozta, hogy az USA-ban 2001. szeptem-

9 Kőszegvári Tibor: A nemzetközi biztonságot fenyegető új kihívások és kockázatok. Egyetemi jegyzet ZMNE Doktori iskola Budapest, 1999 p.18–30.

10 Dr. Kőszegvári Tibor: A biztonságpolitika alapjai. Egyetemi Jegyzet Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Doktori Iskola Budapest, 2003 53. o.

11 <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/sectionX.html> Engage The Opportunities And Confront The Challenges Of Globalization The National Security Strategy

12 <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/sectionX.html> Engage The Opportunities And Confront The Challenges Of Globalization The National Security Strategy

ber 11. óta nem történt hasonló terrortámadás, míg Spanyolországban vagy Angliában igen (tehát nem tanulunk más kárán). Ugyanakkor a terrorfenyegetettségre való túlzott odafigyelés, az iraki, afganisztáni háború elvette az erőforrásokat más kockázati tényezőktől, például a part menti övezetek katasztrófa-védelmétől, ami később emberek életébe került.

Az előző példa is mutatja, hogy bár a biztonságot befolyásoló tényezőket természetesen sorba kell állítani és *prioritásokat kell kijelölni*, de „egy adott állam biztonságpolitikájának és intézményrendszerének úgy kell működnie, hogy képes legyen időben felismerni, folyamatosan és megbízhatóan értékelni az ország biztonságát veszélyeztető tényezőket, ennek alapján időben meghozni a veszélyhelyzetek megelőzéséhez, illetve elhárításához szükséges döntéseket, és végrehajtani az ezekből fakadó intézkedéseket.”¹³ Egyszerűbben fogalmazva azt is mondhatjuk, hogy egy hatékony intézményrendszerrel rendelkező ország, a biztonságot veszélyeztető tényezőket folyamatosan és megfelelően felmérve, helyes prioritásokat felállítva, időben és adekvát választ adva sikeres biztonságpolitikát valósíthat meg, melyben fontos szerephez kell jusson a katasztrófa-fenyegetettség figyelése.

Mindezt összevetve kettősség figyelhető meg: egyrészt a globalizáció folyamata megkívánja a globálissá váló kihívások nemzetközi kezelését, a nemzetközi szervezetek léte azonban hozzájárul ahhoz, hogy egy-egy kihívás egymástól távoli országokat is fenyegetsen. Ez a tény arra ösztönzi az államokat, hogy felvesyék a kapcsolatokat a katasztrófa-megelőzés és tervezés, mentés, reagálás és helyreállítás terén, sőt intézményesítsék is ezeket, illetve, hogy egyes szervezetek vegyék be a profiljukba ezt a tevékenységet.¹⁴ A világban számos szervezet foglalkozik a katasztrófákkal, melyek a NATO és az ENSZ égisze alatt vagy attól függetlenül működnek,¹⁵ megpróbálják harmonizálni a programjaikat, bár Haitinál látszik, hogy nem mindig sikeresen. Céljuk az is, hogy kutassák és megismerjék a katasztrófákat, a rájuk való sikeres reagálás összevetőit, a megelőzésük lehetőségeit. Emellett, hogy segítsék a katasztrófák elleni küzdelmet szakmai tudásukat és/vagy anyagi forrásokat biztosítva.¹⁶

Az előzőekből is kitűnik, hogy a *biztonságot fenyegető tényezők között előkelő helyet foglalnak el a katasztrófák*. Vajon mi befolyásolja a katasztrófákkal szembeni sebezhetőséget? A fejlettség? Mi a különbség a városi és vidéki területek sebezhetősége között? Hogyan befolyásolják a fejlesztések a sebezhetőséget? Ezek a kérdések nem indokolatlanul foglalkoztatják napjainkban a szakembereket.

13 A biztonságpolitika alapjai Egyetemi Jegyzet Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Doktori Iskola Bp.: 2003, p.51.

14 Érdekes, hogy az őskorban a természet kihívásaira adott válasz szintén az összefogás volt.

15 Ilyen például a NATO-n belüli Security Inversment, Logistics and Civil Emergency Planning Committee (SCEPC), és az Euro-Atlantic Disaster Resopnse Coordination Centre (EADRCC), mely szorosan együtt dolgozik a United Nations Organisation for the Coordination of Humanitartian Affairs-al (UN OCHA)

16 Részletes információt a több száz nemzeti, nemzetközi és regionális szervezetről http://www.unisdr.org/eng/about_isdr/basic_docs/LwR2004/Annex_2_Directory.pdf Directory of International, Regional, National and Specialised Organisations

A társadalmi, gazdasági változásokkal a katasztrófák hatása is szignifikánsan változott. A föld népességének növekedése, társadalmakba szerveződés, országok kialakulása, átalakulása, a városiasodás, az ipari társadalmi életforma kialakulása, a közlekedés fejlődése és az elmúlt 100 év rohamos technikai-technológiai előrelépései, a globalizáció és a globális éghajlatváltozás mind hozzájárultak, hogy a katasztrófák mind gazdaságilag, mind emberéletben nagyobb károkat okoznak. A katasztrófák ma már megfelelő jelzőrendszerek segítségével jórészt világszinten előre jelezhetőek és felkészültséggel, felkészítéssel a károk csökkenthetők, az emberéletben bekövetkezett veszteségek akár el is kerülhetnek.

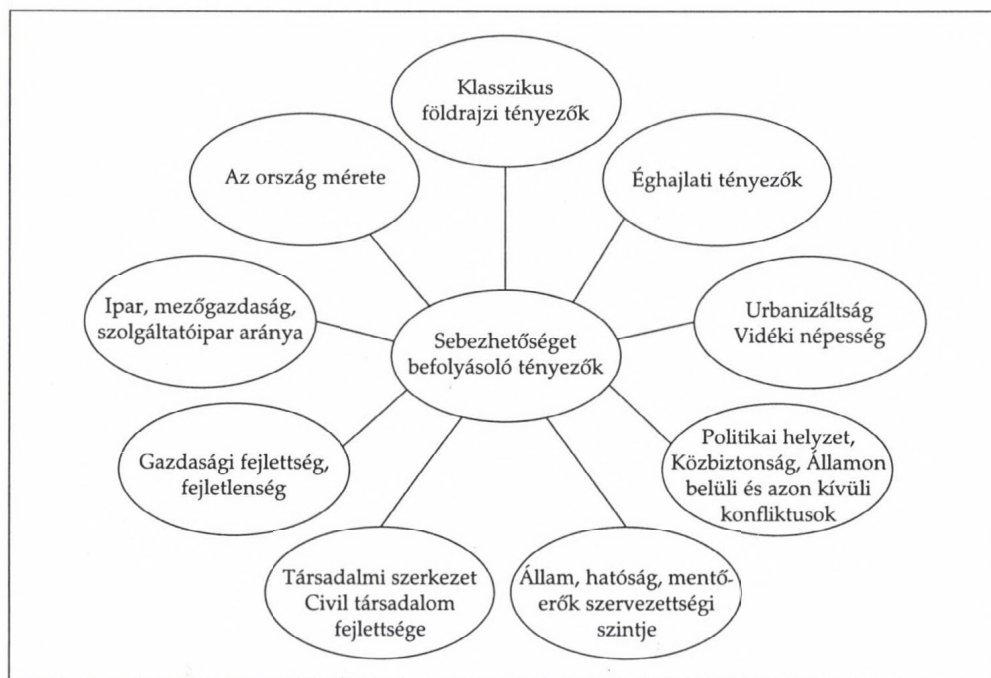
A globalizáció vagyis a globális összekapcsoltság gazdaság és társadalom között azt is eredményezi, hogy egy katasztrófa esemény az egyik helyen (potenciálisan) hat egy másik helyen élőkre.¹⁷ A globalizáció lehetőséget teremt a jobb életkörülményekre, megélhetésre és katasztrófák elleni védekezésre azok számára, akik élvezői a fejlesztéseknek és befektetéseknek. A világ két részre szakadhat a katasztrófák elleni védekezés és felkészülés szempontjából is, mely magában rejtje az észak-dél szembenállást. Minden országnak erejéhez mérten kell kivennie a részét a katasztrófák elleni védekezésből. Számos donor-ország finanszíroz regionális, nemzetközi és nemzeti programokat, mert a természeti katasztrófák hatással vannak az államok biztonságára oly módon, hogy emberéleteket követelnek, anyagi veszteséget okoznak, lassítanak vagy lehetetlenné teszik a fejlesztéseket. A fejlesztések nélkül nem csökkenthetők a kockázatok, nem csökken a sebezhetőség, sem a természeti katasztrófák, sem más hatások iránt.

Az országok sebezhetőségének összetevői

A biztonságért folyó küzdelem fontos eleme, hogy megismerjük saját sebezhetőségünk mibenlétét, a minket érintő fenyegetések jellegét, így a természeti katasztrófák természetrajzát, tendenciáit, sebezhetőségünk faktorait. Mint említettük, az államok sebezhetőségének számos összetevője van. A legfontosabbakat a 2. ábra összegzi. Minden országnak a saját speciális és összetett tényezőit kell figyelembe vennie, és azokból kell levonni a szükséges következtetéseket. Nézzük mely összetevőket kell elemeznünk, ha a saját sebezhetőségünket értékelni akarjuk.

A klasszikus tényezők, melyek potenciálisan sebezhetővé tesznek bennünket a katasztrófákkal szemben, egyrészt földrajzi és éghajlati adottságunkból fakadnak. Ilyen a földrajzi elhelyezkedés, a tengerszint feletti magasság, a tengertől való távolság, egyéb természeti adottságok. Az ország mérete is ide tartozik, hiszen a kis országoknak rosszabb helyzete van egy katasztrófa esetén. A kis országokban a kisebb problémák is hamarabb meghaladják a hatóságok, mentőerők kapacitását, és külső segítségre szorúlnak. Nem csak a katasztrófákra való reagálásban kisebb a kapacitásuk, hanem a helyreállításban is. Nagyobb országokban, ahol a katasztrófa az ország

17 A globális gazdaság új gazdasági kapcsolatokat teremt (szabadkereskedelmi egyezmények, EU, WTO stb.), mely nemzetek között vagy nagyvállalatok között születik anélkül, hogy figyelembe vennék a potenciálisan veszélyt rejtő területeket, kockázati tényezőket.

2. ábra. A természeti katasztrófákkal szembeni sebezhetőséget meghatározó tényezők

Készítette: Veres Viktória 2007.

területéhez képest csak egy kisebb területet érint, „tartaléknak” más területekről érkező mentőerők is rendelkezésre állnak.

Az ipari, mezőgazdasági, szolgáltatási szektor megosztottsága. Általánosságokat nehéz levonni ezen három szektor megosztottságából világszinten. Bár az ágazatok megoszlása már előrevelhető egy ország fejlettségét, de mégsem mindenesetben ez a döntő. Az egyes iparágakban használt technikáknak viszont nagy szerepe van a katasztrófa-kockázatok indukálásában. Például a nem megfelelő mezőgazdasági termelési technikák, vagy az ipari övezetek nem a környezeti szempontoknak megfelelő kialakítása okozhat új kockázatokat.

A fejlett és kevésbé fejlett országok, országrészek, de akár városrészek között is különbséget kell tennünk. A katasztrófák fejlődésre gyakorolt hatását a fejlett országok biztonságérzetének oldaláról megközelítve, elmondható, hogy sok fejlett ország gondolja (gondolta!) úgy, hogy fejlettsége miatt kevésbé sebezhető. A gazdasági fejlettség valóban kockázatsökkentő tényező lehet, de csak abban az esetben, de nem becsülik le a természeti erőket. Annak ellenére, hogy a természeti katasztrófák nem válogatnak szegény és gazdag területek között, a gazdag területeknek több lehetőség van a védekezésre, megelőzésre, újjáépítésre, mint a szegényebb területeknek. A gazdag területeken, gazdag országban élők hamis biztonságérzete azonban komoly kihatással lehet egy-egy veszély értékelésekor. Olyan országokban ahol „ellustulnak” az állampolgárok, mert megszokták, hogy a gondoskodó állam mindent megold helyettük,

hajlamosak veszélyhelyzetben is ezt a magatartást követni, és elvárni, hogy mások cselekedjenek helyettük.

Az országok társadalmi berendezkedése és hagyományai szintén befolyásolják a katasztrófa-felkészülést és katasztrófavédelmet, mert ahol *civil szerveződéseknek* nincs hagyománya, a lakosokat nem lehet bevonni a katasztrófa megelőzésbe, mentésbe, helyreállításba. A civil szerveződések kialakítása nemzetközi programok keretében számos helyen folyik, ma már törekvés mindenütt, hogy legyenek a civil társadalom alapkövei. Németországban, ahol önkéntesek hálózata működik, és többszázezer ember aktív tagja a különböző segítő szervezeteknek, az emberek saját felelősségüknek érzik, hogy baj esetén önmagukon és másokon is segítsenek.¹⁸ Például árvízkor egy kitelepítésnél nem várják meg, hogy a hivatások szervek „könyörgéssel” biztonságba helyezték őket. Igyekeznek saját családjukat, szomszédjaikat minél előbb és előre eltervezett és megtanult(!) módon (családi, közösségi veszélytervek alapján) biztonságba juttatni, illetve előre megtervezett módon csapatokat alkotva segítik a hivatásos szervek munkáját. Ehhez fontos, hogy a hivatásos szervekkel „békeidőben” (tehát nem kiemelt időszakokban, vagy a katasztrófa bekövetkeztekor) közös gyakorlatokat, tanfolyamokat szerveznek. Így minden önkéntes tudja, hogy hol, mikor, kinek segíthet, és minden hivatásos mentőerő tudja, hogy kit vonhat be a mentésbe. Olyan országokban ahol ez nem létezik a mentőerőknek nehezebb a feladatuk, mert az erejüket meghaladó feladatokat egyedül kell ellátniuk, és a lakosság képtelen az önmentésre gyorsan és hatékonyan szerveződni. Ez a jelenség Magyarországon sem ismeretlen, hiszen például árvíz alkalmával nehéz ott a lakosságot bevonni a munkálatokba, ahol nem szerveződtek korábban civil szervezetekbe. Az állam, a hatóság, a mentőerők szervezettségi szintje, a bennük való bizalom szintje szintén fontos tényező.

A városiasodás világszerte komoly kihívást jelent az államok életének valamennyi aspektusára, így a katasztrófavédelemre is. A nyugati világ a népesség csökkenésével, elöregedésével és az öregedő népesség városokban való koncentrálódásával küzd, addig Ázsia, Afrika, Latin Amerika és a Karib térség a növekvő népességgel együtt járó urbanizációval. 2007-ben a Föld lakosainak több mint fele városokban él¹⁹, ezt a népességet úgy kell kielégíteni és a fejlesztéseket megvalósítani, hogy közben ne emelkedjen a kockázat. Az urbanizáció jelensége nem feltétlenül vezet a kockázat emelkedéséhez akkor, ha megfelelően, előrelátóan van megtervezve. A városi népesség gyors növekedésekor az infrastruktúra nem tudja követni a folyamatot, ezzel a sebezhetőség erősen növekszik.

A városok másik kockázatonővelő tényezője, hogy a szegény migrációs népesség, tehát a szegény betelepültek, akik gazdasági és szociális hálójá gyenge, az alacsony szociális státusú emberek „kiszorulttá” válnak, kevesebb alapvető dologhoz jutnak hozzá, ezzel sebezhetőségük nő (New Orleans-i feketék). A szegény emberek a biz-

18 Dr. Ország Imre (szerk.): Az Európai Unió polgári védelmi zsebkönyve Bp, 2000. BM Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság Nemzetközi Főosztály kiadványa p.111–112

19 <http://www.undp.org/bcpr/disred/documents/publications/rdr/english/executivesummary.pdf>
Reducing diasaster risk: a challenge for development Executive summary

tonságukat illetően kevesebb lehetőségük van jó döntések meghozatalára, pl. olcsóbb, kevésbé biztonságos házakba költöznek, veszélyeztetettebb területen élnek, vagy csak ilyen helyen kapnak munkát.

A harmadik fontos kockázat növelő tényező, hogy a gyarapodó városok átalakítják környezetüket. Például Uruguay fővárosa, Montevideo katasztrófák szempontjából potenciálisan veszélyeztetett.^{20, 21} A sok helyen csak most kezdődött tervezési folyamatot befolyásolja, hogy egy város alapvetően veszélyeztetett területen (pl. tengerszint alatt) alakult ki vagy sem, milyen mélyre nyúlnak vissza a várostervezési tradíciók, illetve felismerik-e hogy egy város elérte a növekedése ésszerű határait. Létezik-e a jövő városa? Meg lehet-e becslni ma egy várostervezésnél a jövő generációk igényeit? Megállítható-e az urbanizáció? Előrejelezhetőek-e a „jövő” katasztrófái? Ezek a kérdések még válaszra várnak. A legjobb példakkal a „The special case of Mega-cities” (A nagyvárosok speciális esete)²² című cikk szolgált. A cikk szerint a 21. század egyik legnagyobb kihívása az urbanizáció, így a *várostervezési és városbiztonsági szabványok bevezetése és betartása* élet-halál kérdése lett. A vidéki területek elhagyásának anyagi (megélhetés) és kényelmi okai mellett a cikk említi még a katasztrófák által rendszeresen sújtott területek elnéptelenedését és a népesség városba költözését. „Paradoxon, de legfőbb okai a városba költözésnek a vidéki területeken ismétlődő természeti katasztrófák. Viszont a mai nagyvárosok olyan területekre épültek, ahol a földrengések, áradások, földcsuszamlások és más természeti katasztrófák előfordulása a legvalószínűbb”²³ Ördögi kör ez. A szakemberek óriási felelőssége ennek megváltoztatása.

A világ szegényeinek 70%-a vidéken él.²⁴ A vidék egyik nagy problémája, hogy újabb és újabb területeket törnek fel művelésre, fakitermelésre ez a gyorsuló környezeti degradáció nemcsak a katasztrófa-kockázatokat növeli, de hozzájárul a globális klímaváltozás folyamatához is. Erre a tendenciára jó példát találhatunk egy Brazíliáról készült műhold fényképen, ahol néhány éve alatt többszörösével csökkent a „zöld területek” nagysága.²⁵ A vidéki lakosság katasztrófavédelmi szempontból más felkészítést és katasztrófa-kockázat-elemzést igényel, hiszen a szegény vidéki népesség még erősebben függésben van, mint a városi. A katasztrófák, ha emberáldozatot nem is szednek, de anyagilag ellehetetleníthetnek családokat (mezőgazdaságból élőket, illetve a beszállítókat és a kapcsolódó szolgáltatókat is). Ha egy településen ez

20 Ennek a témakörnek a kutatásához és a fenti gondolatok alátámasztásához javasolt a www.earthobservatory.com weboldal kép és az azt leíróanyag tanulmányozása

21 http://earthobservatory.nasa.gov/Newsroom/NewImages/images.php3?img_id=17601

22 „Paradoxically, repeated natural disasters in rural areas are a major factor driving populations to cities. But most of today’s mega-cities are built in areas where earthquakes, floods, landslides and other natural disasters are most likely to happen.

<http://www.irinnews.org/InDepthMain.aspx?InDepthId=14&ReportId=62448> Disaster reduction and the human cost of disaster The special case of Mega-cities 2007

23 <http://www.irinnews.org/InDepthMain.aspx?InDepthId=14&ReportId=62448> Disaster reduction and the human cost of disaster The special case of Mega-cities

24 <http://www.undp.org/bcpr/disred/documents/publications/rdr/english/executivesummary.pdf> Reducing Disaster Risk: Challenge for Development Executive Summary p.5

25 http://earthobservatory.nasa.gov/Newsroom/NewImages/images.php3?img_id=17600

tömegesen fordul elő, akkor a helyi szerveknek, önkormányzatoknak nincs elég önálló forrásuk az átmeneti vagy akár hosszú távú támogatásokra. A vidéki népességre a városihoz képest kevésbé jellemző, hogy értékeiket biztosítják. Az ilyen helyeken élők katasztrófa-érzékenységet a helyi infrastruktúra hiánya, a helyi hatóságok felkészületlensége (elsősorban az anyagi szűkösség, másodsorban a szakemberhiány) illetve a helyi lakosságfelkészítés hiánya határozza meg.

A szegény országokban a „sebezhetőség ördögi köre” alakulhat ki: gyenge államhatalom, gyenge önkormányzatiság, gyenge hatóságok, a helyi civil szervezetek hiánya, nemzetközi szervezetek gyenge, csak látszólagos szerepvállalása és a forráshiány a jellemző. Azokon a területeken, ahol a lakosság a legkiszolgáltatottabb helyzetben van a katasztrófáknak, főleg az áradásoknak, a sáskajárásoknak és az aszályoknak, a polgárháborúk és az országok közötti háborúk pusztításukkal ellehetetlenítik a lakosokat.

A természeti katasztrófák és a konfliktusok, és háborúk gyakran humanitárius katasztrófákhoz vezethetnek. Szomáliában 1millió 400 ezer embert érintett az utóbbi 10 év legszörnyűbb áradása, mindeközben másik 400 ezer ember kényszerült elhagyni a lakóhelyét az etiópiai beavatkozás után rosszabbodó politikai krízis nyomán. A háború miatt a katasztrófa által sújtott szomáliaiak segítségére sietők adományai, segélyei nem érik el a bajbajutottakat. Azokon a területeken, ahol nem volt természeti katasztrófa, a konfliktus miatt csökkent a mezőgazdasági termelés, ami áremelkedéshez vezetett, így az emberek még kevésbé képesek fenntartani önmagukat.²⁶ A már említett biztonság területek mindegyikében komoly, megoldásra váró feladatok vannak, melyek sikeres megvalósításához szükség van arra, hogy a katasztrófák által okozott károkat csökkentsék. A katasztrófák pusztításának mérséklésével megindulhatna egyfajta fejlődés, illetve a biztonság területek egymásra hatása miatt más biztonság területre lehetne erőforrásokat koncentrálni.

* * *

Összefoglalva elmondható, hogy az államok biztonságának számos összetevője van, mely egymástól nem határolható el. A természeti katasztrófák a globalizálódó világban érintik az egyén, az államok és a nemzetközi élet biztonságát, oly módon, hogy hatnak a gazdasági, politikai-, katonai-, társadalmi-, köz-, és környezeti biztonságra. Az államok eredendően biztonságra törekednek, így igyekeznek csökkenteni a biztonságukat fenyegető tényezőket. Ezekben a tényezőkben a szűkös erőforrások miatt sorrendet állítanak fel.

A globális klímaváltozás nyomán megszoruló természeti katasztrófák elleni védekezést egyre több ország jelöli meg nemzetbiztonsági stratégiájának egyik legfőbb elemeként. A katasztrófák elleni küzdelemben az országoknak számos összetevőt kell vizsgálniuk a földrajzi elhelyezkedéstől, a gazdasági helyzeten át az intézményi rendszerek kapacitásáig. A civil társadalom szervezetségi szintje és a lakosok társadalmi szerepvállalásának, így a katasztrófavédelemben való részvételének attitűdje szintén fontos tényező. A globalizálódó világban az orszá-

²⁶ <http://www.worldwatch.org/node/4813>

gok sebezhetősége még erősebb, hiszen már nem csak a saját országukban történt események befolyásolják őket.

Fokozottan veszélyeztetettek a katasztrófák szempontjából az olyan országok, melyek *szegények* (alacsony iparosodottság, alacsony GDP stb.), *területüket tekintve kicsik*, veszélyeztetett *földrajzi területen fekszenek*: tengertől való távolságuk kicsi, szigetországok, földrengéses területen, hurrikán-, földrengés-zónában fekszenek, sok folyójuk, tavuk, kevés vagy sok erdős területük van. Emellett veszélyeztetettek azok, amelyek egy iparágtól függenek, ahol nagy az *urbanizáltság* vagy túl sok a *rustális övezet*, magas a mezőgazdaságból élők aránya, monokultúras gazdaságok száma, illetve sok az (illegális) *bevándorló*.

Fontos szerepet játszik a veszélyeztetettségben továbbá az *infrastruktúra* fejletlensége (egészségügyi ellátás, közlekedés), az *oktatás* színvonala (pl. alacsony írás-olvasástudás). Intézményi oldalról nézve gyenge központi *állami, helyi szervezettséggel*, civil szervezettel nem vagy csak kevés *civil szervezettel rendelkező* államok. De legfőképpen azok az országok sebezhetőek a jövő kihívásaival, a katasztrófákkal szemben, amelyekben nincs *megfelelő lakosságfelkészítés*, és nincs *katasztrófamegelőzés-orientált fejlesztés*.

A tanulmányban felvetett kérdéseket gondolatébresztőnek szántuk. A sebezhetőségi tényezők és a katasztrófák kapcsolata kérdésének tudományos szintű elemzése, majd azok operatív megoldása, a gyakorlatba való ültetése sürgető feladat. Egyre több országban válik nyilvánvalóvá, hogy a katasztrófák-okozta sebezhetőség feltérképezése, és a status quo-nak megfelelő megoldások keresése nem odázható tovább.

Számos tragikus esemény bizonyítja, hogy a katasztrófák nem ismernek országhatárokat, az ellenük való védekezés nem egy ország helyi ügye többé, hanem a nemzetek összefogására van szükség, melyben minden „fogaskerék” teszi a helyének, szerepének való dolgát. E hely és szerep megtalálásához azonban fel kell térképeznünk ezeket a sebezhetőségi tényezőket. A sebezhetőségi tényezők és a katasztrófák összefüggéseinek elemzésére Magyarországon is vannak kezdeményezések, sőt már jelentős sikerek is, de elégedettek sosem lehetünk, újabb és újabb aspektusokat kell vizsgálnunk, követnünk kell e tényezők permanens változásait, és ezeknek a változásoknak megfelelő megoldási lehetőségeket kell keresnünk.

Prukner Attila

Románia és Bulgária Európai Unió csatlakozásának hatása a magyar vámigazgatás szervezetére

Jelen cikk szerzőjének az a célja, hogy írásával bemutassa, milyen kihívásokkal kellett és kell egy modern vámigazgatásnak szembenézni. Másodsorban pedig vizsgálom, hogy a Vám- és Pénzügyőrség végrehajtotta-e azokat a szervezeti és humánpolitikai intézkedéseket, amelyek szükségessé váltak a zökkenőmentes átálláshoz és a megváltozott körülményekhez.

A szervezeti változások tudatos kezelése rendkívül fontos, mert a gyakorlat mindennapjai azt mutatják, hogy a jó szándékú át- és újraszervezések, változási projektek milyen nehezen érnek célba, az azokat kezdeményező vezetői szándékok hányszor fulladnak kudarcba. A szervezeti változások megértése azért is lényeges, mert a vezetőknek és a szervezet tagjainak számolniuk kell azzal, hogy a módosult szervezeti viszonyok a korábbiaktól eltérő magatartás-formákat igényelnek, amelyekhez a vezetőknek és a beosztottaknak egyaránt alkalmazkodniuk kell.

A Vám- és Pénzügyőrségnek ehhez a turbulens és bizonytalan környezethez kell alkalmazkodnia, és ez a vezetők és beosztottak számára egyaránt fokozott kihívást és nehézséget jelent.

A stratégiában megfogalmazottakból, különösen a folyamatos és rugalmas tervezés elvéből következően a VP stratégiai céljainak elérése érdekében indokolt meghatározni a szervezeti változás (változásvezetés) pontos folyamatát. Ennek keretében meg kell határozni, hogy a szervezeti változások milyen módon, és milyen gyorsan történjenek meg, és az átalakulás folyamatában milyen mértékben vesznek részt a VP egyes tagjai. A változásvezetés középpontjában a vezetés áll, azonban a stratégiáról szóló döntést megelőzően a vezetésnek célszerű a döntés-előkészítésébe azokat is bevonni, akik képesek döntően befolyásolni a megvalósítás sikerét és azokat is, akiket a változások alapvetően érinteni fognak.

A megvalósítás a változtatási folyamat talán legkényesebb és legnehezebben irányítható fázisa, ezért a testület vezetésének nagy figyelmet kell szentelnie a feladatok végrehajtásának terv szerinti folyamatára, a célok iránti elkötelezettség folyamatos biztosítására, az érintettek segítésére, támogatására.

Helyzetértékelés, elvárások

Mivel a testület már túl volt, egy jelentős mértékű átalakításon, hazánk 2004. május 1-jei EU-s csatlakozásával, így már nem kezdőként kellett végrehajtani azon szervezeti változásokat, amelyek az újabb csatlakozással jártak. Le tudta vonni a tapasztalatokból mindazokat a konzekvenciákat, amelyekkel, az előző alkalommal szembe kellett nézni, és így már logikusabban, racionálisan, de ugyanakkor messzemenően az emberi szempontok figyelembe vételével tudott ennek a kihívásnak eleget tenni. Bizonyítja a tudatos felkészülést többek között: a VP középtávú stratégiájának 2005–2007 megalkotása, átszervezési biztos kinevezése, a munkaterv és intézkedési menetrend kidolgozása. Az átszervezési biztos első útja a korábban érintett Nyugat-Dunántúli Regionális Parancsnokság Parancsnokához vezetett, hogy közvetlenül az első számú vezetőtől (első kézből) ismerje meg azokat a jelenségeket, helyzeteket, amelyekkel annak idején számolnia kellett.

Olyan nagymértékű változás dimenziójában semmiképpen nem lett, mint a mi csatlakozásunk, hiszen akkor testületünk minden része átalakult. Most részben kisebb határszakaszról volt szó, lényegesen kisebb importforgalmat érintett, nem voltak olyan központilag elhatározott egyéb intézkedések, mint például a létszámleépítés, tehát sokkal nyugodtabban tudtunk készülni erre a változásra. Elbeszélgetések történtek, de aki arra alkalmas, képes és szándéka is volt, reális lehetősége volt arra, hogy a testületen belül új szervezeti egységben, új szakterületen tudja folytatni a munkáját.

A Román Köztársaság Európai Unió csatlakozásával a mintegy 448 km-es magyar–román határszakasz az unió belső határává vált, s ezzel az uniós jog értelmében az érintett vámhivataloknál a vámmellenőrzés megszűnt. Ennek megfelelően a Vám- és Pénzügyőrség szervezeti struktúrája az új körülményekhez igazodó módosítást igényelt, amely elsősorban két regionális parancsnokság – Vám- és Pénzügyőrség Dél-alföldi Regionális Parancsnoksága, valamint a Vám- és Pénzügyőrség Észak-alföldi Regionális Parancsnoksága – illetékességi területén vonta magával az átszervezés szükségességét.

Az átszervezés előkészítéséhez és lebonyolításához fűződő alapvető követelmény az volt, hogy a Vám- és Pénzügyőrség feladatainak ellátása során eleget tudjon tenni, mind a pénzügyi kormányzat, mind az Európai Unió fiskális és gazdasági folyamatokat befolyásoló elvárásainak. Mindezekre tekintettel arra kellett törekedni, hogy az átszervezés során a testület kivívott szakmai tekintélye ne csorbuljon, az elmúlt időszak tapasztalatai messzemenően figyelembe vételre kerüljenek és a „felszabaduló” személyi állomány új szervezeti egységekbe való integrálása zökkenőmentesen, az érdekek sérelme nélkül megvalósuljon.

Össztestületi érdek, hogy a magas színvonalú szakmai kultúráról tanúbizonyságot tett munkatársak ügyfélbarát hatósági tevékenységükkel – a gazdasági élet szereplői bizalmát megtartva, illetve elnyerve – hozzájáruljanak a vámkezelések számának emeléséhez.

A vámhatár lebontása számos olyan az ország és az unió fiskális érdekeit érintő nemkívánatos jelenséget hordoz magában, amelyek megelőzése a testület részéről prioritásként kezelendő és ennek megfelelően az átszervezés előkészítése során az érintett szakterületek; *vámigazgatás, jövedéki igazgatás, határügyi feladatok és a bűn-*

ügyi-nyomozati szakterület helyzetének a megváltozó körülményekhez való igazításával a szakmai érdekekre célszerű volt, kiemelt hangsúlyt fektetni.

A román határon a csatlakozás előtt, kevesebb, mint ötszáz ember dolgozott. Románia a csatlakozási szerződésben több éves derogációt kapott a cigaretta uniós minimumadójának elérése alól, tehát a következő években – 2007–2009-ig – emiatt Magyarország korlátozásokat kénytelen érvényesíteni megfelelő ellenőrzésekkel.

Gyakorlati végrehajtás

Az érintett regionális parancsnokságok vezetői (az egyes szervezeti egységek vezetői útján) tájékoztatták az ún. felszabaduló személyi állományt a betöltött beosztások megszűnésének tényéről, valamint a jogutód szerveknél tervezett beosztásokról és azok betöltésének feltételeiről. Egyben tájékoztatták az állományt arról, hogy a felajánlás elfogadása vagy elutasítása jegyzőkönyv kiállításával történik. Az elbeszélések rendben lezajlottak, a nyugállományba vonulók és a testülettől más jogcímen megváltak száma nem változott. A megszűnő és jogutódként meghatározott vámhivatalok/fővámhivatalok folyamatosan átadták-átvették az iratokat, nyilvántartásokat és a zökkenőmentes átálláshoz szükséges berendezési, felszerelési tárgyakat.

Sarkalatos kérdésként fogalmazódott meg a jövedéki ellenőrzési rendszerre vonatkozó technológiai rend kialakítása, különös tekintettel a helyi viszonyokra, infrastruktúrára, objektumokra és egyéb specialitásokra. Annak érdekében, hogy vámkezelő helyként kijelölt terminálok és a párhuzamosan működő jövedéki egységek tevékenysége a munkateher szempontjából összehangolható legyen, továbbá – a többi határátkelőhelyen jövedéki feladatokat ellátókat is beleértve – a Mélységi Ellenőrzési Csoporttal – MECS-ekel szinkronban tevékenykedhessenek, az összes határátkelőhelyen helyszíni szemlén vettek részt az érintettek. Valamennyi releváns körülmény figyelembevételével megfogalmazódott a követendő ellenőrzési, eljárási technológia, mely a megjelölt határidőre előterjesztésre került. Az eljárási technológia gyakorlati alkalmazása a pénzügyőrök, utasok, fuvarozóvállalati alkalmazottak és más magánszemélyek felkészítése, tájékoztatása részletes intézkedési terv keretében nyerhetett kiteljesedést, ezért a Jövedéki Igazgatóságon elkészült annak tervezete, amely az ellenőrzési, eljárási technológiai rend tervezett mellékleteként szintén előterjesztésre került.

Az érintett regionális parancsnokságok határügyi és ügyeleti szakterületén dolgozó középvezetői, valamint a Határőrség képviselői által 2006 októberében készített írásbeli dokumentumok alapulvételével lett kijelölve, hogy a két szerv ellenőrzési technológiájának keveredése, egymás tevékenységének akadályozása nélkül, hol lesznek az ellenőrzési pontok és az egyéb tevékenységeket biztosító helyiségek. Ahol a beruházási munkálatok nem fejeződtek be, a Vám- és Pénzügyőrségnek kellett a magyar és a román határőrizeti szervek felé, olyan kompromisszumos engedményt tenni, hogy a határátlépés uniós szabályi ne szenvedjenek csorbát és a román határrendőrség optimális körülmények között dolgozhasson. Ez megvalósítható anélkül, hogy a magyar pénzügyi (jövedéki adó) érdekek sérülnének.

A határátkelőhelyek üzemeltetője továbbra is a Vám- és Pénzügyőrség lesz és az építkezésből, fülkeáthelyezésből adódó átmeneti elhelyezés megfelelő szintű vezető

által történő írásbeli megerősítése kellő garanciát kell, hogy nyújtson. Tudomásul kell venni, hogy három szervnek kell az objektumokban dolgoznia, és románok hozzá is járulnak az üzemeltetési költségekhez.

Az érintett területen felmérésekre került sor, amelynek értékelését követően – figyelemmel a Vám- és Pénzügyőrség, valamint az egyes személyek érdekeire – egy olyan alternatíva kidolgozására került sor, mely a lehető legkisebb humán erőforrás töréssel a testület számára a legkedvezőbb jövőbeni feladatellátást feltételezi (áthelyezések tervezése névsoros bontásban). Az Európai Bizottság ország jelentéseinek megismerését követően a szükséges jogszabály változtatási lépések bevezetése (Fővámhivatalok illetékességi rendszerének áttekintése, Vámhivatalok megszűnésének jogszabályi lekövetése). Az ország jelentések ismeretében a középfokú szervek vezetői (az egyes szervezeti egységek vezetői útján) tájékoztatták az ún. felszabaduló állományt, az akkori betöltött beosztások megszűnésének tényéről, valamint a középfokú szerv felügyelete alá tartozó szerveknél (továbbá a VPKBP-nél – Vám- és Pénzügyőrség Központi Bűnüldözési Parancsnoksága és a VPKJP-nél – Vám- és Pénzügyőrség Központi Járőrszolgálati Parancsnoksága) egyes személyekre betervezett beosztásokról és azok betöltésének feltételeiről. Egyben tájékoztatták az állományt arról, hogy a felajánlás elfogadása vagy elutasítása jegyzőkönyv kiállításával történik.

A középfokú szerv parancsnoka a szükséges elbeszélgetéseket – jegyzőkönyv kiállítása mellett – lefolytatatta, amelyről írásos emlékeztetőt is készítettek. A felajánlott beosztást elfogadó személyekről kimutatások készültek, amelyek a Humánpolitikai Főosztálynak – elektronikus úton is – megküldésre kerültek. A felajánlott beosztást el nem fogadó, az adott szervnél várhatóan felszabaduló létszámról (önként nyugállományba vagy végkielégítéssel távozók) név, rendfokozat, beosztás, iskolai és szakmai végzettség, valamint besorolás alapján összeállított jelentést kellett készíteni és felterjeszteni a Humánpolitikai Főosztály, a Pénzügyi és Gazdasági Főosztály részére. A jelentésnek egyénenkénti bontásban tartalmaznia kellett továbbá, hogy a felszabaduló létszámkeretbe tartozó személyek milyen más, testületi szervhez történő esetleges áthelyezésükhöz járultak volna hozzá. A jelentést e-mailben, vagy más, informatikai adathordozó útján is fel kellett terjeszteni.

Fővámhivatalok szerepének hangsúlyosabbá válása

Észak-alföldi Regionális Parancsnokság

Románia uniós csatlakozását követően a román határszakaszon a határvámhivatalok megszűntek, így január 1-jétől Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a megmaradt ukrán határszakaszt kivéve a Nyíregyházi Fővámhivatalra hárul a megszűnt határvámhivatalokkal összefüggő összes feladat. A 2004. évi uniós csatlakozás már érintette a hivatalt, mivel a megszűnt kisvárdai és mátészalkai Vámhivatalok a fővámhivatali kirendeltségeivé váltak. Ezáltal a létszámuk és illetékességi területünk is megnövekedett. Megalakult akkor a Mélységi Ellenőrző Csoport is, igaz csak 6 fővel. Az Európai Unió 2007. január 1-jei bővítése, Bulgária és Románia csatlakozása újabb alkalmazkodást követelt a hivataltól, mivel a román határszakaszon a csengersimai

Vámhivatal, valamint a vállaljai és Ágerdőmajor, Tíbor szállás kirendeltségei megszűntek, ez a határszakasz belső határrá vált. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a csengersimai Vámhivatal a vállaljai kirendeltséggel együtt, mint önálló szervezeti egység megszűnt, és az itt szolgálatot teljesítő pénzügyőrök nagy része átszervezés után a Nyíregyházi Fővámhivatal keretei között látja el feladatait. A megszűnő határátkelőhelyekről, azonban a vám- és pénzügyőrség nem vonult le, szolgálati helyként jövedéki ellenőrzési feladatot látnak el, az itt szolgálatot teljesítő kollégák. A tavalyi 113 fős fővámhivatal létszáma majdnem duplájára, mintegy 198 főre nőtt ez évben, melyhez természetesen feladat is párosult. A megnövekedett feladatok és létszám optimális kihasználása érdekében új hivatal struktúrát kellett kialakítani. Az új állománytábla tervezete a regionális parancsnoksággal egyeztetve elkészítésre került. A felszabaduló létszámból a Mélyégi Ellenőrző Csoport került megerősítésre. Ez már olyan erőt jelent, amely a nap 24 órájában bevethető egyszerre több csoportban a megye egész területén, a román határszakaszon, és ha a helyzet úgy kívánja, be tudnak segíteni az ukrán határszakasz munkájába is.

A Vám- és Pénzügyőrség Dél-alföldi Regionális Parancsnokság

A fenti Parancsnoksághoz, jelenleg 246 kilométernyi szerb határsáv tartozik, emellett „új formában” 174 kilométer román határszakasszal rendelkezik.

Csongrád megyében a mindössze néhány éves múltra visszatekintő kiszombori határállomás mellett Nagylakon léphetnek be a Romániából érkezők, míg Békés megyében Gyulán, Battonyán, Lökösházán, Méhkeréken találkozhattak vámosokkal a magyar földre érkezők. Összesen 270 vámos, közalkalmazott talált ezekben az ország kapukban munkát, vagyis ha figyelembe vesszük, hogy a parancsnokság területén 980 pénzügyőr dolgozott, könnyű belátni, igencsak fontos kérdéssé vált a körzetben, milyen jövő várt a vámosokra, hányan maradhattak meg a testület kötelékében az unió január elsejei bővítése után.

Az eddig a határállomásokon dolgozó kollégák a szegedi és a békéscsabai fővámhivatal kötelékébe tartoznak, és van olyan munkatársuk is, aki Bács-Kiskun megyében dolgozik tovább. Van, aki a jövedéki ellenőrzési területen dolgozik, mások a mobil, illetve az utólagos ellenőrzésbe kapcsolódtak be. A határállomások persze nem szűntek meg, Romániából az uniós belépés után is csak a már említett határpontokon lehet belépni. A változás csupán az: ezentúl már vámosok nem köszöntik az utast Nagylakon vagy mondjuk Gyulán. Pontosabban ez sem teljesen igaz, ugyanis a vámőrség munkatársai 2007-ben is ügyelnek arra, hogy csak a legális kereskedelem fejlődjön a jövőben.

A határállomások képe tehát jócskán átforgalmazódott ebben az évben, de a körzetben élők azt szeretnék, hogy továbbra is pezsgő legyen az élet a régió határkapuiban. Gyulán és Nagylakon például – ahol korszerűen kiépített terminálok fogadják a teherforgalom szereplőit – az a cél, hogy forgalmas vámkezelő bázisok jöjjenek létre, ezek a területek vámudvarként funkcionáljanak a jövőben. Így biztosítva lenne az ingatlanok kihasználtsága, sok közelben élőknek munkát tudnának biztosítani, s az is nagyon fontos, hogy minél több vámbevételhez jusson költségvetésünk a hazánkban vámkezelt áruk után.

Szolgálató jelleg

Egy sajtóságos új helyzet alakult ki, a Vám- és Pénzügyőrség hatóság, fegyveres testület, de tudomásul kell venni, hogy előtérbe került a szolgáltatás, a verseny. Ez utóbbit nem véletlenül hangsúlyozom, hiszen az Európai Unión belül a vállalkozók ott veszik igénybe a vám szolgáltatásait, ahol udvariasak, betartják a szabályokat, ugyanakkor gyors a vizsgálat.

Az, hogy versenyben maradjunk, valamennyiünk érdeke, hiszen a vámbevételek egy része itt marad nálunk. Az egyablakos rendszer, az e-vám, tehát a papíralapú ügyintézés háttérbe szorítása sokat segít, de legtöbb a szolgálatot teljesítők felkészültségén, felfogásán múlik, azon, hogy udvariasak-e, jól ismerik-e a szabályokat, és ami legalább ilyen fontos: jól is alkalmazzák, és megértsék, hogy mindazokkal, akik a törvények betartásával dolgoznak, a lehető legudvariasabban és a legnagyobb gondal kell eljárni. Az átlagéletkor 34 év, és örömdetes az a tény is, hogy a testületnél foglalkoztatottak több mint negyven százaléka egyetemet, főiskolát végzett. Meghatározóan fontosnak tartom a képzést, a továbbképzést, és egy nemzetközi versenypiacon a nyelvtanítást is.

Amikor a kormányzat az üzleti klíma, az üzleti környezet jobb feltételeinek megteremtéséről beszél, akkor a közigazgatási szolgáltatások, a vám szolgáltatások magasabb színvonalára is gondol, amellyel a vállalkozásokat és az állampolgárokat szolgálják. Amikor a klíma javítására kerül sor, sokféle intézkedést tervez az állam, és ennek érdekében, nagyon fontos feladat hárul a vám- és pénzügyőrség szervezeteire és munkatársaira. Fontos a szerepünk abban, hogy a magyar állampolgárok érezhessék, tapasztalhassák, hogy itt érdemes gazdasági tevékenységet folytatni, befektetni, beruházni, tevékenységüket bővíteni, azt, hogy valamennyiünknek érdemes és jó Magyarországon élni.

Jól kimutathatóan, ismét megjelentek azon cégek, amelyek korábban – hazánk helyett – más uniós tagállamban vámkezeltek. Sikerként említhető meg, hogy az Európai Unió több országában is vámkezelhető nagy cégek vámkezeléseik egy meghatározó részét már Magyarországon kezdeményezik. A modernizált jogszabályi rendszerben az uniós tagállamok között elsőként vezettünk be olyan egyszerűsítéseket eljárásainkban, melyek a Modernizált Vámkódex részét képezik majd és alapjaiban gyorsítják fel az áruforgalmat. Célunk, hogy Európában az egyik leggyorsabb és legmegbízhatóbb vámigazgatási szolgáltatást nyújtsuk. Ez reményeink szerint tovább fokozza a befektetői kedvet, munkahelyeket teremtve és gazdasági növekedést generálva.

A vám- és pénzügyőrség bűnüldözésben elfoglalt szerepe tovább erősödött 2006-ban, záloga a hatékony bűnügyi munka, a közvetlen uniós kapcsolatrendszer és a mind intenzívebb szakmai együttműködés a társszervekkel. Amikor a befektetői környezet vonzóvá tételéről beszélünk, bármilyen furcsának is tűnik, a testületnél is piaci alapon történő működésről van szó. Ez fokozott figyelmet követel, az ügyfelek igényeit fel kell mérni, és igazodni kell az elvárásaikhoz. Egyik jó példa a National Istrumentset, amelynek évi forgalma meghaladja az egymilliárd dollárt, és a jövőben a Debreceni Fővámszolgálatot akarja igénybe venni. Ennek a bevételi oldala annyi, amennyit a román és a bolgár forgalom korábban együttvéve hozott.

Kihívások

A szigorúbb ellenőrzés társadalmi elvárás

Európai Unió csatlakozás évében sok bevételt veszített el a magyar költségvetés, a következetes intézkedések eredményeképpen most értük magunkat utol. A tavalyi év elején tervezett összegek ütemszerűen érkeztek be az államhoz. Minőségi váltásról van szó akkor, amikor arról beszélünk, hogy Magyarország reputációját, elismertségét hogyan lehet helyreállítani, megerősíteni azon szervezetek körében, amelyek minősítik a magyar államot.

Abból a szempontból mindenkit érintenek a változások, hogy 2007. január elsejét követően megszűnnek a határvámhivatalok. Azt ugyanis nem tehettük meg, hogy Románia teljes jogú csatlakozásának pillanatában egyszerűen levonulunk a határról. Több okból sem. A legfontosabb talán, hogy Románia a csatlakozási tárgyalások keretében, ahogy már előbbieken írtam, 2010-ig deregulációt kapott a dohánytermékekre alkalmazandó minimális uniós adók bevezetésére, ami azt jelenti, hogy még négy évig fennmarad a ma is meglévő jelentős cigaretta-árkülönbség a két ország között. A hazai dohánypiac, s azon keresztül a költségvetés bevételi érdekeinek védelmére, a várhatóan fokozódó illegális cigarettakereskedelem visszaszorítására a vámőrségnek jelentős erőket kell a térségben tartania az illegális dohányforgalom visszaszorítása érdekében.

A határ közelében olyan ellenőrző pontokat állítottunk fel, amelyeken a már jól ismert „magánimportőröket” kiszűrhetjük az utasforgalomból, másfelől a térségben megerősítettük a többi uniós határszakaszokon eredményesen alkalmazott mobil egységeket is. Nyolcvan fővel sikerült növelni a mélységi ellenőrzésben résztvevők számát az ukrán határon, harminccal a szerb határszakaszt. A fennmaradó létszámot pedig a leterheltség és az újabb feladatok fényében (gondolok itt a vám- és pénzügyőrség nyomozati jogkörének újabb bővítése miatt) a jövedéki ellenőrzés és a nyomozóhivatalok megerősítésére használtuk fel.

Kezdetben sok kritikát kapott a vám- és pénzügyőrség, de ma már egyértelműek az eredmények a jövedéki termékek szigorú ellenőrzése következtében, és fent kívánjuk tartani ezt a gyakorlatot, szabályozást. Nincs olyan ok, amely miatt változtatni szándékoznánk. Ez természetesen együtt jár azzal is, hogy a határőrséggel, a rendvédelmi szervekkel együttműködve kell az ellenőrzéseket végezni. A Pénzügyminisztérium a 2 százalékos „találati arányt” tűzte ki célul.

A Magyarország határain belül előállított új érték adja a nemzeti összterméket, ennek növelése valamennyiünk érdeke. Társadalmi elvárás, hogy rendszeresen vizsgálják az importáló, exportáló cégek pénzügyi, gazdasági hátterét, az elszámolást, azt, hogy betartják-e a pénzügyi és egyéb előírásokat. Voltak már arra jelzések, hogy bizonyos bűnözői körök a román, bolgár csatlakozás kapcsán különböző trükkökkel akarnak gyorsan, nagy nyereséghez jutni.

A távol-keleti országokból változatlanul nagy mennyiségben érkeznek hozzánk különböző árucikkek, amelyek a forgalomban „eltűnnek”, vagy legalábbis csak egy részüket értékesítik számlával. Ezt az ország kasszáját károsító jelenséget mindenképpen vissza kell szorítani. Magyarországon még mindig az az érzet, hogy ezzel a

kérdéssel túlságosan elnézően bánunk, a határozottabb fellépés a társadalom elvárásával találkozna. A piac legális szereplőit nem akarjuk korlátozni, tevékenységükben akadályozni, sőt a segítségük a cél, a feketegazdaság visszaszorítása azonban elengedhetetlen. Az informatikának támogatnia kell az átalakítási, korszerűsítési folyamatokat. Az állami gyakorlattal szemben a vám- és pénzügyőrségnél és az APEH-nál nem kellett létszámcsökkentést alkalmazni, sőt bővítésre is engedélyt adtak. A sok változás, a számos új feladat megvalósítása során a két szervezet várhatóan a jövőben is megfelelőképpen bizonyítani fog, eleget tesz majd az állami elvárásoknak.

Legfontosabb a magyar gazdaság versenyképességének elősegítése

Több olyan fontos változás van, amelyre a vám- és pénzügyőrség vezetőinek figyelniük kell: a gyorsan növekvő nemzetközi kereskedelem, az uniós követelmények és lehetőségek, a globalizáció, a technikai és technológiai fejlődésből adódó lehetőségek, a kormányzati munka hatékonyságával szemben támasztott követelmények, amelyek a testületet is érintik, elsősorban az informatikai, a humánpolitikai és a pénzügyi területen.

A magyar gazdaság versenyképességének biztosítására kell figyelni, ám eközben előtérbe kerül a közbiztonság, a közegészségügy, ezen belül is az élelmiszerbiztonság, a fogyasztóvédelem, a természeti és kulturális javak védelme. A gazdálkodók elsősorban azt várják el, hogy kiszámítható piaci környezetben tudjanak működni, az ellenőrzési, illetve adóztatási feltételekben biztosítottak legyenek számukra a gyors, olcsó, szakszerű, stabil körülmények. Azt is elvárják, hogy a testület tegye egyszerűbbé életüket és munkájukat, mindenekelőtt információkkal, az egyablakos ügyintézással, amelyet most már a gyakorlatban is érvényesíteni kell. Az új Modernizált Vámkódex is azt szolgálja, hogy a vám segítse elő a gazdaság fejlődését. Bővíteni kell a kapcsolatokat a szakmai szervezetekkel, az ügyfelekkel, és fontos cél a korrupció elleni küzdelem is. Az APEH-hal való együttműködés záloga a feketegazdaság elleni küzdelemnek.

Globalizáció

Óriási kihívást jeleni világszerte a vámszolgálatok számára, így a magyar vámszolgálat számára is, és erre az Európai Unió nagyon-nagy figyelmet fordít. Egyrészt biztosítani kell az egyre növekvő kereskedelmi forgalom folyamatosságát, akadálytalanságát, ez a vámszolgálat egyik feladata, teljesíteni a bevételeket, másrészt viszont mindezt úgy tenni, hogy közben garantálják az állampolgárok, az ország, uniós szinten pedig az egész közösség biztonságát bizonyos veszélyekkel szemben. Ilyen veszélyt jelent a termékhamisítás, ami az egyik legnagyobb gond ma, nemcsak az uniós, de más országok számára is. Afrikában például a piacon lévő gyógyszerek több mint fele hamisított gyógyszer. A másik veszély, amellyel szemben a vámszolgálatnak – a társszervekkel együttműködve – kell garantálnia az állampolgárok biztonságát, az a terrorizmus, hiszen annak fegyverekre, robbanószerkekre és más eszközökre van szüksége.

A nemzetközi együttműködés pótolhatatlan lehetőségeket teremt. Ha a terroristák át tudják lépni az uniós határt, akkor már a belső piacon szabadon mozoghat-

nak. Mindezzel csak nemzetközi együttműködéssel lehet megküzdeni. Nincs az az ország, amely egyedül képes lenne megbirkózni ezekkel a problémákkal, hiszen globális fenyegetéssel, globális gondokkal szemben csak nemzetközi fellépés lehet eredményes.

A magyarországi vámsholgalat lehetőséget, erejét megsokszorozza a nemzetközi együttműködés és az a tény, hogy az unió tagjaként tudunk fellépni. Amikor az Európai Unió tárgyalásokat kezdett és fejezett be Kínával a termékhamisítás elleni fellépésről, akkor ezzel valamennyi tagország érdekeit, így Magyarország érdekeit is képviselte. A statisztikai adatok szerint Kínából származik az elkobzott hamisított termékek döntő többsége. Korábban több mint 70 százaléka, most ez 60 százaléknál tart, tehát már érezhető ennek az együttműködésnek az eredménye. Kína vállalta azt is, hogy nemcsak a hamisított termékek exportja ellen lép fel, hogy azok ne kerülhessenek más országba, más kontinensre, de a gyártás ellen is. Kína úgy módosította az unió kérésére egyes vámtörvényeit, hogy büntetendő cselekmény az ilyen üzletek fenntartása, és büntetik azokat az ingatlantulajdonosokat is, akiknek az épületében ilyen termékeket árusító üzlet működik. Kínában elterjedt intézkedés hogy, hamisított termékeket is lefoglálnak elég szép számban, amelyek világmárkák nevét viselik. Azt az ingatlantulajdonost is bíróság elé állítják, akinek a földterületen ilyen áruház épült és ilyen áruház működik. A fejlődő világ nagyon is rászorul ezekre a támogatásokra, hogy a modern vámeljárásokhoz tudjanak csatlakozni, hogy ez se legyen akadály a teljes körű bekapcsolódásuknak a nemzetközi kereskedelembe.

Megszűnt a magyar–román külső uniós határ, tehát a magyar–román határ többé nem az uniós külső határa. Magyarország talán az egyetlen ország, amelynek eddig négy uniós határa volt: a magyar–ukrán, a magyar–román, a magyar–szerb és a magyar–horvát. Ezek az országok nem voltak és hárman most sem tagja az uniónak, de ebből egy, Románia esetében megszűnt ez a külső határ. Ez az egységes belső piacon egy belső határ, annak minden következményével. A másik fontos eredmény, hogy folytatódott az átfogó vámreform, ami évekkal ezelőtt kezdődött és most ért el az utolsó szakaszához. Ennek egyik fontos eleme a Közösségi Vámkódex, amelynek egyszerűsített és modernizált változatára már rá lehet építeni az elektronikus vámrendszert, az e-customs bevezetését, ami technikai szempontból nagyon fontos. A vámkódex jogi szempontból, az elektronikus vámrendszer telje körűvé tétele pedig technológia szempontból nélkülözhetetlen. A célja, hogy a már említett kettős kihívásnak a közösségi vámsholgalatok meg tudjanak felelni, a közösségi vámeljárások gyorsabbak, hatékonyabbak és olcsóbbak legyenek. Előrelépés történt az információs technológia alkalmazásában, amely az elektronikus vámrendszer bevezetése felé egy lépés. 2006. január 1-jétől működik az új közösségi tranzitrendszer, amelyhez Románia is csatlakozik, és befejeződött az export-ellenőrzési rendszer véglegesítése, aminek fontos eleme, hogy a kilépő szállítmányokról, tehát az unió területét elhagyó exportszállítmányokról, az értesítés már nem papíron, hanem elektronikus úton történik. Júliustól minden tagállam bekapcsolódik ebbe a rendszerbe.

Két gonosz ördög van: vámterületen a termékhamisítás, a másik az adóterületen az adócsalás. A hamisított termékek forgalma becslések szerint az unióban a 300 milliárd eurót közelíti. Ez persze becslés, mert csak az elkobzás adatai állnak rendelkezésre, amiből lehet következtetni a teljes forgalomra. Az adócsalásnak szintén a

becsült értéke 200–250 milliárd euró. Azokra a cégekre gondolok, amelyek iparszerűen csak adócsalásra jönnek létre. Nem állnak többől, mint egy postaládából, és lebonyolítanak nagyon-nagyon gyorsan három-hat színlelt nagy értékű üzletet, és az áfát nem fizetik be. Eljártsszak, hogy a közösség más tagállama felé az áru áfamentes, miközben ők a hazai piacon áfával adják el. Előfordult, hogy a be nem fizetett áfa után még egy jogtalan visszaigénylés is áll. A színlelt összegek óriási károkat okoznak.

A múlt évben jelentős szervezeti változások következtek be a vám- és pénzügyőrségnél, hiszen megnövekedett és erősödött a nyomozati szakterület tevékenységi köre. Nyilván nem véletlen, hogy ismét egy jelentős, többmilliárdos felderítésről kaptunk hírt. Az ezen a szakterületen dolgozó kollégáknál is követelmény a határidők betartása, és szeretnénk elérni, hogy az áthozott ügyeket minél gyorsabban és egyértelműbben zárják le. Ezen a területen követelmény, hogy az új szervezeti rendnek megfelelően jó együttműködés legyen a rendőrség, valamint a vám- és pénzügyőrség között. Nagyon fontos az információ- és adatcsere, a legfontosabb ügyekben a konkrét együttműködés hozhat csak eredményeket a következő időszakban.

Úgy vélem, hogy a vám- és pénzügyőrség ezen a speciális területen ismételtén bizonyítani tudja, hogy egy jó szervezet, magas szintű szakképzettséggel rendelkező szakemberekből, elkötelezett emberekből álló testület. A regisztrációs adó visszafizetése az idén a végrehajtásnál precizitást, pontosságot követel. Végre kell hajtani a parlament által elfogadott törvényt. A megfelelő összegek rendelkezésre állnak. Fontos, hogy az állampolgárok, akiket érint ez a kérdés, megelégedéssel vegyék tudomásul, hogy a szabályok betartásával, gyorsan hajtjuk végre ezt a feladatot.

A vám- és pénzügyőrség 2006-ban 6727 fővel látta el feladatait, költséghatékonyabb működéssel és szolgáltatásszervezéssel túlteljesítette a számára előírt feladatokat. Az egy főre jutó bevétel aránya tovább növekedett az elmúlt évben, 143 millió forintról 175 millió forintra. Emellett a legális gazdaság erősítésében, a befektetői környezet vonzóvá tételében munkánk pozitív hatást ért el. Azt gondolom, hogy szervezetünk humánpolitikája is sikeresen vizsgázott, hisz a választási lehetőségek közül a lehető legemberibb megoldásra tudtunk eljutni. Testületünk ez évben ünnepi alapításának 140. évfordulóját. Végigtekintve a szervezeti és szakmatörténeti eseményeken, büszkén állíthatjuk: a vám- és pénzügyőrség 140 éves története jó példával szolgál arra, hogy egy felkészült, hatékony, a mindenkori kihívásoknak folyamatosan megfelelni tudó szervezet történelme évszázadokon is átívelhet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

<http://vam.gov.hu>

Vám és Pénzügyőrség Középtávú Stratégiája 2005–2007. évekre.

Intézkedési Terv Románia és Bulgária EU-s csatlakozására.

Pataky Iván

HOZZÁSZÓLÁS

a Társaságról és a hadtudományról megjelent cikkekhez

A szerző a Magyar Hadtudományi Társaság legutóbbi küldöttgyűlésén felmerült kérdésekre és az azokat értelmező, a folyóirat ez évi két számában (2007. 1., 2. sz.) megjelent írásokra utalva fogalmazza meg a Társaság működésével és a hadtudomány fogalmával kapcsolatos véleményét és javaslatait.

A Magyar Hadtudományi Társaság (MHTT) ez évi március 30-án megtartott küldöttgyűlésén fokozott érdeklődéssel és figyelemmel hallgattam – illetve olvastam az írásos beszámolóban – dr. Nagy László a Társaság elnökének szóbeli kiegészítését, majd a vitát és a zárszót. Az ott elhangzottakat, a felvetődött kérdéseket, a Társaság életét, működését nagyon komolyan befolyásoló problémákat kitűnő elemző cikkben foglalta össze dr. Nagy László, a Hadtudomány előző számában¹. Ehhez szólt hozzá Farkasné dr. Zádeczky Ibolya a Társaság tagja, érintve a hadtudomány mai problémáit, területeit és fogalmát².

A hozzászólásom elején megjegyzem: nem tartom teljes mélységében átgondolt megközelítésnek és probléma felvetésnek, a Társaság belső – évek óta kínzó, és szinte minden komolyabb gyűlésünkön újra, meg újra felvetődő – problémáinak az összekapcsolását a hadtudomány fogalmi kérdéseivel, pontosabban, azok néhány szerző részéről elavulónak tartott fogalma megújítására vonatkozó javaslataival. Véleményem szerint két külön területről van szó. A hadtudomány a történelem – szándékosan írok történelmet, és nem tudománytörténelmet – egyik legrégebbi tudománya. Mint ilyen, jó néhány más tudományterület születésénél bábáskodott, illetve tudományterületet termékenyített meg. Elég a földrajzra, matematikára, kémiára, építészetre, és több műszaki tudományra, vagy a vezetéseleméletre... stb. gondolni. A sort

1 Dr. Nagy László: Gondolatok a Társaságról és a hadtudományról. Hadtudomány, 2007. 2. szám.

2 Farkasné dr. Zádeczky Ibolya: Hozzászólás a hadtudomány mai problémái, területei és fogalma című cikkhez. Hadtudomány, 2007. 2. szám.

még hosszan lehetne folytatni. Úgy gondolom nincs szükség a hadtudomány védelmének, létezésének, fontosságának bizonyítására. Természetesen felmerülhet némelekben a hadtudomány tudományként való elismerésének kérdése, ez azonban nem több mint a mindennapi élettől és a történelemtől elszakadt széplelkek siráma, illetve a tudományos munkafeltételekkel, költségekkel – és nem a tudomány lényegével – hivatalból foglalkozók és a beváltakon mindenáron változtatni akarók rendszeresen felmerülő óhaja.

A Társaság szervezeti életéről

Elsőnek nagyon röviden néhány mondat az MHTT, mint jeleztem, rendszeresen visszatérő problémájáról, pontosabban annak véleményem szerinti gyökereiről. 1990. november 18-a, a Társaság alakuló közgyűlése óta, minden lényegesebb tanácskozáson központi kérdésként szerepel vagy közvetlenül, vagy áttételesen, a mindennapi életünket, szinte minden döntésünket, lépésünket valamilyen formában befolyásoló *pénztelenség*. Megjegyzem, hogy ez nem csak a szóban levő Társaság, hanem az összes olyan magyar önkéntes társadalmi szervezet alapvető problémája, amely mögött nem áll állami, gazdasági, vagy pártérdek. De bővíthetem a kört, mivel a tudomány szükségessége, feladatai és az adott ország költségvetési lehetőségei – legalábbis Magyarországon – a történelem folyamán a legtrikább esetben – nálunk soha – sem voltak összhangban. Mindég a „sok az eszkimó és kevés a foka” szindróma jutott érvényre.

A pénz gazdája, legyen az állam, tudományos akadémia, egyetem, gazdasági szervezet, önkormányzat mindég fölállított egy politikai, gazdasági, társadalmi – sőt honvédelmi!!! – fontossági sorrendet, ezen belül pontosan meghatározva az elsőbbséget élvezőket. Meggyőződéseim ezért született meg a MAB 2000. évi ajánlása is a tudományterületekről, amelyre dr. Nagy László utal a már hivatkozott cikkében. Hasonló a helyzet a katasztrófavédelem területén is – ezt „sorolásnak” nevezte a jogszabályok sora és a szaknyelv egyaránt. Bárminek mondjuk, a lényegét a polgári védelmi sorolás elvei fejezték ki a legpontosabban. Két mondatra leegyszerűsítve a lakosság és gazdaságvédelem sokoldalú sorolás lényegét: a kiemelt kategória összes feladatának költségeit az állam finanszírozta. Az I. sorolását az állam, az önkormányzat, vagy a gazdaság. A II. az önkormányzat (vagy tanács, ez esetben mindegy minek nevezzük), vagy a gazdasági szerve, vállalat, üzem stb. A III.-t az adott önvédelmi szervezet. A nem sorolt területeket pedig az állampolgár, beleértve a kisiparosokat, szövetkezeteket, társadalmi szervezeteket egy részét, és egyéb szervezeteket a saját zsebükből. Például a gázárcokat, vagy a pincék óvóhelyekké való átalakításának költségeit.

Gyakorlatilag az első világháború óta, minden országban – kis eltérésekkel – hasonló elvek érvényesültek. Hasonló a helyzet ma hazánkban az önkéntes civil társadalmi szervezeteknél is. Önerőből képtelenek fenntartani önmagukat, a minimálisan szükséges irányító szervezetüket, kiadványaikat megjelentetni és így tovább. Ahhoz, hogy létezni tudjanak, állami, vagy gazdasági szervezetek támogatására szorúlnak. Ez a helyzet az MHTT esetében is. A jelvényünkön büszkén feszítő Pallasz Athéné vitathatatlan eszessége, pajzsa és lándzsája kevés a megélhetésünkhöz. A támogatásnak pedig ára van. A különböző meghirdetett pályázatok egyértelműen

meghatározzák, mit kérnek a támogatásért cserébe. Még szerencsésnek mondhatja magát akár az MHTT, vagy akár például a Magyar Polgári Védelmi Szövetség – amelynek évekig szakmai elnöke voltam – mivel többnyire célkitűzéseivel összhangban álló feladatokra kap támogatást. Azonban ezek a támogatások csak a meghatározott területekre használhatók fel. Így legtöbbször nem jut pénz a Társaság (illetve a Szövetség) működésére, napi problémáinak megoldására. Nem nehéz belátni, hogy az ilyen önkéntes társadalmi szerveződések anyagi, vagyoni helyzete nem tette/teszi lehetővé olyan nagyságú tagdíjak beszedését, amelyből fedezni lehetne a szervezetek, köztük az MHTT működését. Marad az „apanázs” és az „önkontroll”.

Az eddigiekből pedig félreérthetetlenül kitűnik, *a pénztelenség, a társadalmi szervezetek mellett szinte mindennek, így a tudományos életnek is rákfenéje napjainkban*. A rendelkezésére álló állami fedezet igencsak korlátozott. A társadalmi szervezetek vonatkozásában pedig leszögezhető az is, hogy a jelenlegi jogszabályokban nincs áttekinthető – sőt semmilyen – fontossági sorrend, sorolás fölállítva. A kialakult „rendszer” lényege úgy tűnik az „egyenlőség”, ez pedig óhatatlanul, a legjobbakat is feltételezve, teret ad a szubjektív döntéseknek, a protekcionizmusnak stb.

Ugyanez vonatkozik a tudományos életre, a tudományok támogatására is. A költségvetési hiány, az így fellépő „pénztelenség” szorító tényező. A támogatást igénylők, kérők és a támogatásra szorulóknak, a valóban fontos tudományos kutatások, projektek száma viszont nagyon sok. Érthető, hogy az állami költségvetés, a rendelkezésre álló fedezetből csak korlátozott összegeket tud a tudomány fejlesztésére fordítani. Kénytelen tehát a tudományt éppen úgy, mint a civil társadalmi szervezetek túlnyomó többségét „skatulyákba” kényszeríteni. Ugyanakkor mind az állam, mind a gazdasági élet, ha pénzt ad elvárja, hogy pontosan, definiálhatóan ki lehessen mutatni ki, mire költi a pénzét. Ezért kellene a „skatulyák”. Legyen szó akár a tudományágak behatárolásáról, az 1993. évi LXXX. törvényről, akár az ENSZ 1980. évi ajánlásairól, vagy a már idézett MAB 2000. évi tudományterületek meghatározásáról. Mindnek egyetlen célja van: legyen pontosan meghatározható, hogy a rendelkezésre álló költségkeretet, kiknek és hogyan osztják szét: az átadott költségátutalás felhasználása nyomon követhető, ellenőrizhető legyen; mindenki lássa, hogy melyik tudományág kapott támogatást és azt mire, miként használta fel.

Az említett jogszabályokban, ajánlásokban meghatározott tudományágak szerinti kategorizálás, vagy „skatulyázás” meggyőződésem szerint elsősorban a különböző szintű hivatalos, elsősorban költségvetési – hogy ne mondjam bürokratikus – szervezetek, elsősorban a támogatók elképzeléseit, és legkevesbé a tényleges kutatók, tehát a tudományos élet valódi mozgatóinak igényeit elégítik ki.

Természetesen valamilyen elosztásra szükség van. Amíg a támogató (állam, gazdasági szervezet, vagy magán személy) és a kutató – legyen akár személy, vagy csoport, műhely, társulat stb. – egymás mellett, egymást kiegészítve és valóban a tudományos kutatási célt szolgálva működik addig nincs is baj. Akkor válik problémássá a helyzet, ha a támogató akarja meghatározni a kutatás folyamatát, a személyi és egyéb kérdéseket, akadályozva ezzel mind a munkát, mind a tudomány szabadságát.

Dr. Nagy László írásában igyekszik pontosan fölvezetni az MHTT helyét és szerepét a magyar tudományos közéletben. Nagyrészt egyetértek véleményével, mégis ki kell

egészítenem egy-két gondolattal. Többen úgy gondolják a „Társaságnak sürgősen meg kell újulnia, új módszereket kell alkalmaznia”. Ez – mint Nagy László is megállapítja – egészen addig értelmetlen igény, amíg pontosan meg nem fogalmazzák az érintettek a miertet, esetleg a hogyanhoz ötleteket is adnak. Rossz a társaság célkitűzése? Alapszabálya? Nincs szükség a szakosztályok autonómiájára? Stb., stb. *Mi az, amin változtatni kell?*

A hozzászólás kereteiben maradva a Társaság hatékonyabb működését elősegítő két olyan kérdésre utalok, amelyekre a jövőben jobban oda kellene figyelni. Úgy látom, hogy véleményünk súlytalan, nincs mögötte olyan nyomásgyakorló lehetőség, mint a széleskörű média nyilvánosság, illetve nem fűződik hozzá számottevő gazdasági és társadalmi érdek. Hatékony érdekérvényesítésünket gátló tényezőnek tartom a túlzott belterjességünket, életünket, működtetésünket. Nyilvánosságpolitikánkon, társadalmi kapcsolatainkon, jelenlegi belterjességünkön feltétlenül változtatnunk szükséges. Nyitni kellene a többi társadalmi szervezet, a tájékoztatás, a média felé.

A második kérdés amit felvetnek az *utánpótlás, a fiatalítás*. Túlzott a kapcsolódás szerintem a nagy tekintélyű, iskolateremtő személyekhez. Vitathatatlan, hogy ezek a személyiségek vezéregyenységek. Nélkülözhetetlenek mind a szakosztályok, mind a Társaság életében. De, sem a Társaság, sem a szakosztályok nem munkaműhelyek, kutató intézetek, egyetemi tanszékek. Ehhez sem feltételeink, sem szervezeti összetételünk nem adott. Nem is ez volt az alapítás időszakában a célunk, hanem egy olyan szabad és minden előítéllettől mentes társaság létrehozása, ahol következmények, hatalmi harcok nélkül lehet ütköztetni, ha szükséges támogatni, segíteni, vagy kemény bírálattal élve befolyásolni a hadtudomány területeihez kapcsolódó különböző szakmai elméleteket, kutatási, tudományos tételeket, tanokat, valamint a Honvédség és a fegyveres erők, rendészeti szervek szervezetével, felkészítésével, alkalmazásával kapcsolatos kérdéseket.

Megismétlem, nem az iskolateremtő személyek szerepét vonom akár egyetlen pillanatra sem kétségbe. Másról van szó, arról, hogy esetleges kiesésük többnyire együtt jár az adott szakosztályi élet visszaesésével, gyakran eljutva a haldoklásig. Ezen is javítani kell. Egy szakosztály akkor életképes igazán, ha az „első lépcső” mögött megfelelő tartalékkal (mondhatnám második, harmadik lépcsővel) rendelkezik. A probléma nem egyedi, lásd a Magyar Honvédség helyzetét. Ott is máról-holnapra élnek, terveznek, mivel túl sok a „szervezeti korszerűsítés”. A tartalék hiánya eredményezi a máról-holnapra való munkát, a távlati tervezés nehézségeit (még azokban az esetekben is, ha netalán egyszer lenne elegendő pénz a munkára). Ez pedig előbb – utóbb a hadtudomány pilléreit is érinteni fogja, mivel egész katonai, védelmi kultúrák esnek ki, tűnnek el a feledés homályába.

A Társaság igazi szerepe és feladata a hadtudomány területeinek, kutatóhelyeinek összekapcsolása, alkotó tapasztalatcsere, folyamatos konzultáció lehetővé tétele a különböző kutatók között, a munkaműhelyek segítése, támogatása, az eltérő vélemények ütköztetése és tudományos nyilvánosság biztosítása minden hadtudományi problémának, elméleti vagy gyakorlati kérdésnek, és nem utolsó sorban a fiatal, kezdő tudományos kutatók támogatása, segítése. Úgy vélem, érdemes lenne ez utóbbi kérdés elemzését, megvitatását is napirendre tűzni. Számomra úgy tűnik, mintha lényeges visszaesés volna tapasztalható a fiatalok hadtudomány iránti érdeklődésében, kutatási kedvében.

A hadtudomány fogalmáról

A második kérdéscsoportról, a hadtudomány fogalmáról néhány gondolatot. Dr. Nagy László ezzel kapcsolatban a bevezetőben hivatkozott írásában ezt írja: *a Társaság eddigi történetét „végigkísérte egy meg-megújuló vita a hadtudomány tárgyáról és fogalmköréről, szerepéről és helyéről a tudományok rendszerében”*. Szerintem első lépésként célszerű tisztázni magát a tudomány fogalmát, mert sok mindenre választ ad. A „Magyar nyelv értelmező szótára” (Akadémiai Kiadó. Bp. 1980.) így definiálja: a tudomány „a természet, társadalom és gondolkodás törvényszerűségeiről, valamint a környező világ megismeréséről és tervszerű befolyásolásának módjairól szóló igazolható ismeretek rendszere”. Tökéletes, mindent magába foglaló fogalomleírás. Sajnos az MHTT által kiadott „Hadtudományi Lexikon” szerkesztő, írói elszalasztották a lehetőségét, de az is lehet, hogy nem vállalták az előzőhöz hasonló tömör meghatározását a fogalomnak. E helyett majd három (!!!) oldalon leírták, hogy kik, mit mondtak, írtak a hadtudományról, és adósak maradtak a fogalom tömör, egyszerű, mindenki által közhíros meghatározásával. Mondjuk így: a hadtudomány, a hadviselés, a hadvezetés, a harc megvívása és az ellátás elméleti és gyakorlati ismereteinek rendszere. A hiátus eredménye: még most is vitatkozunk a hadtudomány fogalmáról.

Farkasné dr. Zádeczky Ibolya írásában fölteszi a kérdést: *„Fölmerül a kérdés időszzerű-e a hadtudomány fogalmának megújítása napjainkban?”* A választ Szun-ce két és félezer évvel ezelőtt megadta, amikor leszögezte: *„A háborút, amely az ország legnagyobb vállalkozása, az élet vagy halál alapja, a megmaradás vagy pusztulás útja, mindenképpen tanulmányozni kell”* (In: A hadművészet ókori klasszikusai. Zrínyi Katonai Kiadó. Bp. 1963. 205.o.) Meggyőződése, ennél pontosabban soha nem fogalmazták meg a hadtudomány szükségességét és létének fontosságát. Feltehetjük a kérdést: garantálja valaki, hogy a jövőben nem lesznek háborúk? Az emberiség történelme nem ezt bizonyítja, és a jelenlegi világpolitikai helyzet sem.

A Szovjet hadtudományi enciklopédia II./2. 114. o. így ír: *„A hadtudomány a háború jellegéről és törvényeiről, a fegyveres erők háborúra való felkészítéséről és a háború megvívásának módjairól szóló ismeretek rendszere”*. Az 1990. évi Cambridge Enciklopédia olyan tudománynak mutatja be, amely a hadviseléssel, a hadászat, a harcászat (taktika) és a logisztika (a rövidség kedvéért: ellátás, szállítás) elveivel foglalkozik.

Egyébként nem látom, mi indokolja, hogy a hadtudomány fogalmát – akár az egykori szovjet, akár a brit megfogalmazást nézzük, ugyanazt mondják – megváltoztassuk. Sőt, dr. Kőszegvári Tibor idézett fogalma is végső soron ugyanazt ismétli kis „magyaros-paprikás” öntettel bővítve³. Érdemes lenne elgondolkozni, miért nem vetődik fel „korszerűsítési” gondolat mondjuk az orvostudomány, vagy a hittudomány, netalán a filozófia művelői között. Pedig közel azonos időtartamú múltra tekintenek vissza a hadtudománnyal. Lehet, hogy Nagy Frigyes tapintott a kérdés lényegére, amikor kissé túlzottan közönségesen fogalmazva kijelentette: *„A hadsere-*

3 Dr. Kőszegvári Tibor: A hadtudomány mai problémái, területei és új fogalma. Hadtudomány 2007/1. szám.

gek békében onanizálással foglalkoznak". A félreértések elkerülése végett megjegyzem nem fizikai, hanem szellemi értelemben mondta.

Valóban, hol vannak azok a kétségtelen és vitathatatlan tények, amelyek kikényszerítik a fogalom érdemi megváltoztatását. Egy olyan fogalomét, mely véleményem szerint teljes mértékben megáll a lábán. Minden fogalomalkotás lényege, hogy a legjellemzőbb és legfontosabb jegyeit ragadja meg annak, amit meg akar határozni. Tömören, lényegre törően, mint Szun-ce tette. Ha ezt tesszük, akkor nem kell aktualizálni minden esetben, ha valami új jelenik meg a hadviselés elveiben, módszereiben, vagy ha valamelyik vezető nagyhatalom, politikai irányzat másként képzei el a dolgokat, mint amilyenek.

A tudományt nem lehet dróton rángatni, mint a marionett bábukat. *A tudomány lényege a folyamatosságra épülő megújulás.* Egyik kedvenc filozófusom (egyben irodalom és társadalom történész is) a francia Hippolyte Taine mondta, hogy az irodalomban gyakorlatilag 16–18 nagy téma van, de azt a görögök már mind megírták, azóta a kor igényének megfelelően variálják. Elfogadva ezt a kijelentést (mert bizonyíthatóan igaz) kíséreljük meg kiterjeszteni a hadművelleti művészet alkotóelemeire is. És vegyük górcső alá a kétoldalú átkarolással végrehajtott bekerítés kérdését. Három klasszikus nagy csata, a cannaei (Kr.e. 216), a sedani (1870), és a sztálingrádi (1942/43), három az adott háborút befolyásoló győzelem és vereség elemzése bizonyítja, hogy az alapgondolat, több száz, sőt ezeréves időkülönbséggel, ugyanaz volt mindhárom esetben, csak a hadviselést, a harcot alapvetően befolyásoló, sőt bátran mondhatni, meghatározó harceszközök, fegyverek voltak alapvetően mások. Emiatt gyökeresen megváltozott az adott hadművelet – mondhatni úgy is, hogy csata – területének kiterjedése, az élőerő és a haditechnikai szükséglete, valamint az idő tartama. A lényeg azonban a mi szemünkben most az, hogy az adott korra visszavetített hadtudományi értéke mindháromnak ugyanaz.

De bebizonyítható ugyanez, a napjainkra oly jellemző és szinte naponta emlegetett periférius városi, vagy hegyvidéki gerilla, partizán stb. hadviselésről is. (Lásd: Irak, Afganisztán, Csecsen-föld stb.). Elég elolvasni Lev Tolsztoj az 1800-as évek közepén több évtizedig tartó csecsen háborúkról szóló *Hadzsi Murat* című kitűnő regényét. A szerző 1851–52-ben maga is harcolt tisztként a szabadságáért körömszakadtáig küzdő kis hegyi nép ellen. Tökéletes képet ad a hajthatatlan népi ellenállásról. Hasonló „élményekkel” szolgálnak a magas hegyek között vívott összecsapásokról a napóleoni korból az osztrák Andreas Hoffer Tirol bércei között hadakozó szabadsapátának, vagy a spanyol gerillákkal vívott végtelenül kegyetlen és rengeteg áldozatot kívánó véres összecsapásoknak a tapasztalatai is. A sort bővíthetjük csapatainknak az első világháborús szerb komitácik elleni szakadatlan küzdelmeivel, a m. kir. Honvédség szovjet partizánok elleni (eddig érdemben föl nem dolgozott) harcainak tapasztalataival is. De ne feledkezzünk meg a szovjet és jugoszláv partizánháború, a francia maquisard egységek Alpokban vívott ütközetéről sem. A városokban, lakott területeken sem volt nyugalom. A megszálló német, olasz csapatok folyamatos küzdelmet folytattak a városi vagy közlekedési, ipari stb. góccokat támadó francia, lengyel, cseh, szovjet ellenállás csoportjaival, katonáival. A téma végső soron végtelen.

Hivatkozhatok – akár az amerikai polgárháború gerilláival – vagy az 1946–48-as évek izraeli ellenállás brit ellenes akcióira is, és még szerte a Földön mindenütt meg-

található társaik bemutatására. A lényegét azonban e néhány példából is meg lehet fogalmazni: *a felsorolt (és a többi nem említett) harcok, összecsapások során gyakorlatilag felvonultattak minden olyan módszert, amelyre napjainkban gyakran oly sokszor hivatkozunk, és rendre újnak minősítünk.*

Szándékosan kerültem az előző mondatokban a „terrorista” szót. Használata nézőpont, világnézeti felfogás kérdése. A terrorista és a hazafias hős közötti megkülönböztetést végső soron utólag a történelem határozza meg, mégpedig többnyire a győztes szemszögéből. A brit SOE harcosai, akiknek Churchill útravalóul adta, hogy *„Most pedig borítsák lángba Európát”,* (Janusz Piekalkiewicz: *„Kémek, ügynökök, katonák.”* Zrínyi Kiadó. Bp.é.n. 43. o.) emlékszem a második világháború éveiben, hazánkban „terroristáknak” számítottak. Ezért végezték ki a brit hadsereg hadnagyát, Szenes Anikót (Hannát) 1944 őszén, Budapesten. Ma pedig – joggal – Izrael egyik legnagyobb nemzeti hőse. Ha jól emlékszem 1948-ban katonai tiszteletadással búcsúztatva, az Adriáról a hamvaiért küldött izraeli hadihajóval vitték választott új hazájába végső nyugalomra.

A hosszú felsorolás lényege, hogy szervezett katonai erővel legtöbbször nem sikerült a hadviselésnek ezen a területén sikert elérni. A gyökeres és az akkori körülmények, viszonyok között hosszú időre sikeres megoldás Dzsingisz kán nevéhez fűződik: az ellenálló lakosságot maradéktalanul kiirtották. Mint a Nemzeti Múzeumban most látható kiállítás mondja, hazánk lakosságának 20%-a esett áldozatul e „módszernek”. Hitler is átvette, lásd a varsói gettó fölszámolását, az 1944-es varsói fölkelés vérbefojtását, Lidicét, Oradourt... és folytathatnánk a sort. A probléma ott van, hogy e „módszer” ma már alkalmazhatatlan. Bár néhány afrikai „esemény” mintha mást mutatna.

Mindezt azért részleteztem, mert valójában ezek az „újdonosságok” nem újdonosságok és nem indokolják a hadtudomány fogalmának felülvizsgálatát, vagy módosítását. Tartalmának rendszeres felülvizsgálata és részleteinek módosítása azonban indokolt lehet. Megjegyzem ez sem új. Elég a Cannae–Sedan–Sztálingrád által fémjelzett változásokat nyomon követni. A változást kikövetelő helyzetek pedig mindig egy tényezőre vezethetők vissza: *a haditechnika, mindenek előtt a fegyverek fejlődésére.* Ezt már többen – többek között a most nem divatos Engels is – megírták. Bennem mégis Stanley Kubrick kiváló amerikai-angol filmjének az „Úrodisszeia 2001”-nek egy jelenete testesíti meg a haditechnika fejlődésének szédületes útját. A film bevezető jelenetében két hatalmas előember egymásnak esik egy koncert. Tépik, marják, harapják egymást. Hirtelen az egyik teljesen akaratlanul, csak mivel a földön kaparászva keze-ügyébe esett, felfarkolt egy bunkót. Elkezdte vele csapkodni a másikat. És amikor végre sikerült agyoncsapni a másikat, teljesen értetlen arccal kezdte el bámulni a bunkót. Arcát hirtelen előntötte a felismerés. Felfedezett egy mások feletti hatalmat adó fegyvert, örömeiben felrikoltva a bunkót az ég felé hajította. Ekkor gyors vágással képet váltott a film. A bunkó helyett egy hatalmas űrrakéta száguldott az ég felé.

A bunkótól a rakétáig egyenes út vezet. Hatalmat szerezni mások felett, vagy a leigázás ellen megvédeni a miénket, hazánkat. A cél és az ebből adódó feladat tehát végső soron változatlan, ugyanaz, csak az eszköz más, és az határozza meg, befolyásolja, alakítja a módszert. Véleményem szerint „mindössze” erről van szó. Viszont az is egyértelmű, hogy *a módszert, majd változását meghatározó, sőt kikövetelő eszköz kivétel*

nélkül a technika, haditechnika, az alkalmazott fegyverek (rendszerek...) tárházába tartozik. Ezzel megkérdőjelezi a hadtudomány (vagy ha úgy jobban tetszik: hadtudományok) MAB 2000 besorolását a társadalomtudományok csoportjába. Véleményem szerint közelebb járunk a valósághoz, ha interdiszciplináris kategóriában gondolkozunk. A katonai gondolkodást, illetve minden katonai, hadi, harccselekményt alapvetően a rendelkezésre álló haditechnika nyújtotta feltételek határozzák meg. Egyúttal megszabják a gondolatok realitását és behatárolják lehetőségeit.

Zárásként idézek a volt és a közelmúltban megszűnt Forte gyár egyik vezetőjének megjelent nyilatkozatából. „Az analóg technikát nem érdemes temetni, ugyanis bebizonyította, hogy minimum százötven évig időtálló! Ekkortól létezik ugyanis az a bizonyos analóg technika, amely igazából a digitális megszületése után kapta ezt az új nevet, addig csak úgy ismerték: fotográfia. A másfél évszázados nyersanyagokról tehát változatlanul készíthetők nagytípusok. Ezzel szemben van egy szatyornyi öt-hat éves CD-, amelyeket már nem tud megnyitni a számítógép...”

REFLEXIÓ Pataky Iván írására

Sok mindennel egyetérték, amit Pataky Iván írt. Egy vonatkozásban mégis kiegészíteném.

A hadtudomány fogalma valóban időtálló megfogalmazásban rendelkezésünkre áll. Mindazonáltal – miként az orvostudományban a szervátültetés vagy a génmanipuláció vagy a mesterséges megtermékenyítés vitákat váltott ki – a hadtudomány fogalmát is érdemes időről időre vizsgálat tárgyává tenni. Új elem a fogalmon belül, hogy napjainkban a hadtudománynak a háború elkerülésének módzataival is foglalkoznia kell, ha másért nem, azért, mert az egész emberi civilizáció léte forog kockán.

Más kérdés, hogy el kell dönteni: ez a bővítő elem a hadtudomány fogalmára, vagy tartalmára vonatkozik. Már ez a kérdés önmagában is megérne egy tudományos konferenciát.

dr. Nagy László

Lénárt Ferenc

Változó világ – fejlődő hírszerzés és elhárítás

A globalizáció nagy hatással van a civilizációra, az országok biztonságpolitikájára, a nemzeti katonai doktrínára, a nemzeti biztonsági stratégiára, benne a titkosszolgálati stratégiára. A szerző tanulmányában rávilágít a globalizáció új biztonsági kockázati tényezőire, az azokra adandó titkosszolgálati válaszokra, illetve – egy kitekintés erejéig – a hazánkban mostanság ismét az érdeklődés körébe emelt hírszerző közösségre, valamint elemzi a globalizáció és a titkosszolgálatok kölcsönhatását.

Napjainkban a globális biztonsági kockázatok megjelenési formájukat, arányukat, intenzitásukat átfogó, vagy regionális jellegüket tekintve jelentősen megváltoztak. Nem is olyan régen, a múlt század végi társadalmi-gazdasági átrendeződések kapcsán megjelenő válságok még viszonylag jól kiszámíthatók voltak, alakulásuk, lefolyásuk többé-kevésbé befolyásolható volt. Manapság az újabb világ méretű válságok és fenyegetések nehezebben ismerhetők fel, így bonyolultabban is „kezelhetők”. Amennyiben lényegük időben felismerésre kerül, úgy a nemzetközi szervezetek, minden állam, benne a nemzeti titkosszolgálat is igyekszik kezelésükre felkészülni.

Az USA titkosszolgálati szerepvállalása

A XX. század végén végbement társadalmi, gazdasági és katonai rendszerváltozások, átalakulások a globális világ új kihívásait, fenyegetéseit eredményezték. Ennek kapcsán az USA – elsősorban más államok, szervezetek gazdasági erősödése által – azzal volt kénytelen szembesülni, hogy érdekeinek érvényesítése nagymértékben nehezebbé vált. Mivel ezen gondját, problémáját orvosolnia kell, így elengedhetetlen a háborúkat, konfliktusokat kiváltó okok, illetve más, az USA értekeivel, érdekeivel ellentétes érdekeltségű államok szándékainak, képességeinek értékelése és elemzése. Ráadásul az USA-nak – belső problémái megoldásán túl, immár, mint egyedüli világ-, szuperhatalomnak – transznacionális és globális érdekellentétekkel, konfliktusokkal, azok indukáló okaival, a nemzetközi szervezetek munkájával, békefenn-

tartással, terrorizmus-elleni fellépéssel is foglalkoznia kell. Ennek értékelő, elemző munkájában kap kiemelt szerepet a hírszerzés és elhárítás.

Bár manapság még nem, de a közeljövőben az USA-nak konkurenciájaként számolnia kell új globális (nagy-)hatalom megjelenésével. Számolnia kell továbbá – immár a társadalmi-gazdasági rendszerváltozásokat követő gazdasági visszaesés után – a regionalizmus erősödésével elsősorban Oroszország, de az Európai Unió, Kína, Japán vagy India részéről, amely vetélytársként előbb-utóbb az Amerika-ellenességben is visszatükröződhet. Amerikai titkosszolgálati körök már az átalakulások előtt felhívták az állami vezetés figyelmét arra, hogy a regionális és világhatalmak gazdasági vetélkedése előbb-utóbb katonai téren is megjelenhet.

Az USA nemzetbiztonsági stratégiája, stratégiai hírszerzése és elhárítása nagyon is reálisan azon alapszik, hogy a világ fejlődése következtében – annak töretlen és kiszámítható voltából fakadóan – a manapság meglévő nagyhatalmi státuszt megkérdőjelezve valamely más állam, ország politikai, gazdasági és katonai téren is Amerika konkurensévé válhat. Mindezen túl Amerikának ráadásul a nem kiszámítható, nem prognosztizálható fejlődéssel, befolyásoló hatással, továbbá a világméreteken is megjelenő nemzetközi terrorizmussal is számolnia kell.

Az USA-nak, mint egyedüli világhatalomnak a jelentkező transznacionális fenyegetéseket időben figyelembe kell vennie. Manapság – mint minden, így – az atom, a biológiai, vegyi (ABV) fegyverek ellenőrizetlen adás-vétele jelenti a legnagyobb veszélyt mind az USA, mind a világ fejlődésére. Az ABV-fegyverek kontroll nélküli terjedése – megtöbbszörözve a Föld biztonsági kockázatát – a nemzetközi terrorizmus, az országhatárokat átlépő szervezett bűnözés, a kábítószer-kereskedelem, a prostitúció, az emberi testrészek szervezett kereskedelme, a migráció előretörését közvetve is maga után vonja. A kritikus méreteket öltő nemzetközi válságokat azonban az USA sokszor egyedül már nem képes megoldani. A helyzet megoldása tekintetében Bush elnök méltó partnere Putyin orosz elnök, akivel – országának stabilizálása, gazdasági megerősödése kapcsán is – összefogva az igazán bizonytalan, kritikus regionális és helyi konfliktusokat is kezelni tudja. Az együttműködés jelentősége igazán abban van, hogy míg a két egykori világhatalom korábban szemben állt egymással, országuk politikája, nemzetközi tevékenységük, gazdaságuk, katonai-iparuk fejlődése eltérő mértékű és irányú volt, értékeik és érdekeik merőben különböztek egymástól, addig *ma már együttműködnek*.

A világ katonai konfliktusaira, a hadviselésre jelentős mértékű hatást gyakorol – a nanotechnológia fejlődése által is – a katonai és haditechnikai fejlődés. Bár az USA e területeken meglévő előnye igen jelentős, azonban számolnia kell más fejlődő államok e téren meglévő gyorsabb felzárkózásával, fejlődésével. A nukleáris és tömegpusztító fegyverek, az elektrodinamikus fegyverek terjedése, az információ-technológiai és kibernetikai hadviselés, a techno-terrorizmus, a nanotechnológia, az alkalmazott biotechnológia megjelenése a katonai-iparban is új korszakot nyitott. A katonai, haditechnikai „vetélkedés” új fenyegetések, kihívások megjelenését vetíti előre. Az új technológiák, fegyverek, fegyverrendszerek persze új típusú hadviselést is indukálnak. Míg korábban nem léteztek, addig manapság már számolni kell a kibernetikai-, információs-, transznacionális és infrastrukturális-, aszimmetrikus és aszinkron hadviseléssel, illetve azok új formációival. Míg a katonai konfliktus lehetősége egy adott térségben

kisebb lett, addig az új típusú fenyegetettség valós esélye, immár több térségben is sokkal nagyobb. Mindezek megvalósulásának mértéke, jelentkezése persze elsősorban pénzügyi-gazdasági lehetőség függvénye, de számolni kell velük.

A Föld legerősebb, legszilárdabb hatalma jelenleg az USA, amely – némely kivételtől eltekintve – méreteit tekintve ugyan kisebb, de inkább kiszámíthatatlanabb globális veszélyekkel, fenyegetésekkel áll szemben. A világ számos pontján – igaz még a nukleáris háborús küszöb alatt (Irán, Észak-Korea provokációja miatt) – csak az USA hozzájárulásával tudják a jelentős katonai erők, békefenntartók szavatolni a fegyverek nélküli „normális” életet. Az USA ezen gazdasági és katonai előnyének és fölényének fenntartásában kap kiemelt szerepet a jól szervezett és a nagyhatalmi státuszhoz igazított nemzeti hírszerzés és elhárítás.

Oroszország titkosszolgálati szerepvállalása

Az egykori Szovjetunió – nem klasszikus – titkosszolgálati kultúrája erős hatással volt az egykori világhatalom fejlődésének minden területére, szegmensére. Befolyásoló tevékenysége – reális, valós mérlegelés nélkül, alapvetően – meghatározta a birodalom biztonság-, katonapolitikáját, gazdaságát, nemzetiségeinek, lakosságának mindennapi életét. A kommunista világrendszer öklének is tekintett titkosszolgálat – elsősorban a KGB – fő ellenségének az USA-t és a NATO-t tekintette. Munkáját, tevékenységét a nyugati titkosszolgálatok is „megirigyelték”, mivel nemcsak a szocialista-kommunista világrendszer, hanem – saját érdekeinek megfelelően – a nyugati világ országai belpolitikáját, társadalmi, gazdasági fejlődését is képes volt befolyásolni, alakítani. Az egykori Szovjetunióban arányaiban is eltérő volt az egyes iparágak fejlettsége. A prioritást élvező katonai és titkosszolgálati iparágak műszaki-technikai termékeinek alkalmazásán túl a titkosszolgálati szakemberek széles tömege tevékenykedett külföldön. Tevékenységük által a közvélemény, a törvényhozás, a kormánydöntések alakításán és manipulálásán kívül a médiában való beavatkozás, titkos befolyásolás, pszichológiai-hadviselés, hacker-háború stb. gyakorlatilag az idegen, „ellenséges” ország teljes katonai és polgári életét képes volt uralni, átlátni és befolyásolni.

Az egykori Szovjetunió katonai-ipari komplexumában, illetve számos nemzetközileg mérve is kiváló katonai termék megteremtésében és fejlődésében, a szovjet civil és a katonai tudományos és technikai életben kiemelt szerepet vállalt és kapott a hírszerzés és elhárítás. A birodalom méretéhez képest is aránytalanul gigászi titkosszolgálat, továbbá a prioritást élvező iparágak fenntartása óriási állami, költségvetési kiadásokkal járt. Ennek eredményeként a szovjet gazdaság is egyoldalú, aránytalan lett. Míg számos területen rendkívüli eredményeket ért el, addig más – nem elsőrendű – gazdasági iparág alig fejlődött. A csillagháborús tervek megvalósítására való törekvés a szovjet polgári gazdaságot szinte teljesen elsorvasztotta.

A kommunista világbirodalom és világrendszer összeomlását követően a mai Oroszországban a törvényes, demokratikus államrendszer megvalósítása a titkosszolgálati rendszer újjáalakítását is szükségessé tette. Az orosz Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSzB) operatív-műveleti tevékenysége által manapság is Oroszország regionális, de már egyre inkább a nagyhatalmi érdekeinek megvalósulását segíti elő

szakembereivel, eszközeivel. A KGB utódszerveiként most is önálló titkosszolgálatok manapság is hatékonyan alakítják mind az orosz bel-, mind a külpolitikát, az ország társadalmi, gazdasági életét nemcsak határokon belül, de a volt világhatalom érdekszférájában, vagy azon túl is. Az újjáalakult, gazdaságilag is megerősödött ország fejlődéséből tevőlegesen kiveszi részét a többször is megreformált FSzB, amelynek befolyása az orosz politikai elit körében, a gazdaságban, illetve fordítva is megfigyelhető. Az orosz polgári hírszerzés (SzVR) tevékenysége elérte „jogelődje” 1991 előtti színvonalát. Elsődleges feladata a gazdasági hírszerzés, de a tudományos és műszaki információszerzés is fontos területe maradt a szolgálatnak.

A történelem során, meghatározott ország fejlődésében – azt érintő átfogó válság esetén – a nemzeti titkosszolgálat kiemelt szerepet játszhat. Adott esemény, helyzet reális titkosszolgálati megítélésén és értékelésén rendkívül sok múlik. Például a magyar '56-os (forradalom), vagy '89-es (kelet-német helyzet kezelése, Ausztriába átengedése) fejlemények magyar állambiztonsági, KGB, CIA általi megítélése, vagy a '68-as csehszlovák, a '81-es lengyel események nemzeti titkosszolgálati megítélése akár a történelem menetét is megváltoztathatta volna.

Minden állam, ország arra törekszik, hogy saját jövőjét meghatározó fontosabb döntéseit titkosszolgálati információkkal is alátámassza. Épp emiatt játszik kulcsszerepet minden ország életében a titkosszolgálat, amelyet persze a deklarált ideológia, a társadalmi-gazdasági fejlettség, a jogi, etikai stb. körülmények is nagymértékben befolyásolják. A diktatúrákat kivéve, egy demokratikusan működő ország nyílt, deklarált szándékai bármikor megismerhetők, sőt hozzáférhetők, így titkos elképzelései is csak másodlagosak lehetnek.

A hírszerzés és elhárítás értéke, eredményei

Adott ország titkosszolgálatát, illetve az általa képviselt nemzeti hírszerzési értéket az ország kül- és biztonságpolitikája többnyire felülértékeli. Nem vitatva persze a hírszerzés jelentőségét, értékeit, de adott ország biztonsága szempontjából igazi jelentőséggel inkább annak katonai taktikai, stratégiai – nagyhatalmak esetében hadászati – előrejelzései bírnak. Természetesen mindez nem azt jelenti, hogy – a katonai mellett – a polgári hírszerzés és elhárítás nem kap kellő hangsúlyt, működése hiábavaló, vagy felesleges lenne. Az ország katonai, vagy polgári hírszerző szervezetei munkája közötti gyakorlati különbség inkább minősített időszakban, az országot fenyegető veszély esetén kerül felszínre. Az adott ország fejlődésében a hírszerzés és elhárítás értékét sokszor nem ismerték fel és el. Az ország életében igazi jelentőséggel bíró hírszerzési és elhárítási eredményeket nemegyszer a bulvársajtó már másnap megírja, ugyanakkor előfordul az is, hogy rangos szakmai sikert még az állam vezetése sem ismerheti meg.

Napjainkban sokszor már ott tartunk, hogy – a média, az internet adta lehetőséggel élve – egy demokratikus ország legszigorúbb titkai is megismerhetők. A szolgálatok – legtöbbször indokolt – misztifikációja, politikával való kapcsolata – talán hazánkban is – gyakran ad okot a titkosszolgálati tevékenység indokolt / indokolatlan bírálatára, „kitárgyalására”. Persze minden szolgálatnál előfordulhatnak szakmai hibák. Az igazán jelentős és hiteles titkosszolgálati információkat azonban az adott

államvezetés képes megvédeni, illetve kellőképpen értékelni és hasznosítani. A mindennapi politikai döntéshozatalban, de az élet számos területén – gazdaság, kereskedelem stb. – hasznosulnak a titkosszolgálati információk, amelyek nélkül több új és régi biztonsági fenyegetés hatása nagyobb lenne. Egyébként egy nemzet csak nyílt forrásokra alapozott társadalmi-politikai döntését meghozni nem épp szerencsés, mivel azok – hitelesség híján – akár hamisak, félrevezetők is lehetnek.

Manapság a hiteles hírszerzési és elhárítási információk megszerzésének, az eredményesen működő szervezet fenntartásának komoly ára van. Ráadásul a klasszikus hírszerzés és elhárítás fenntartási költségeinek sokszor többszöröse lehet egy modern, világszínvonalú eszközöket, a legújabb technikai vívmányokat alkalmazó titkosszolgálat működtetése még akkor is, ha egy helyszínre telepített, beépített ügynök gyakorlati lehetőségei és eredményei sokszor pontosabbak, megbízhatóbbak. Mindezek mellett azonban a nyílt, sajtóból, internetről szerzett információknak is lehet gyakorlati értékük. Egyfelől általa pontosításra, ellenőrzésre kerülhetnek a hírszerzési és elhárítási információk, adatok, másrészt új irányok, események is ismertté válhatnak. Mivel teljesen elfogadható információ nem / alig létezik, így egy nagyobb körből való merítés során nyert, hiteles információ, adat is tovább pontosíthatja, igazolhatja a más úton nyert információkat, amely által válhatnak azok elfogadhatóbbá, megbízhatóbbá.

Szinte minden titkosszolgálat – mivel hasonló „területen”, önállóan működnek, így többé-kevésbé ismertek egymás problémái – nap, mint nap számos gonddal, problémával küzd. Egyrészt munkájuk szükségszerű titkosítása, védettségük biztosítása költségvetési korlátokba ütközik, másrészt a helyes szakmai arányok megtalálása okoz többször is működési zavarokat – értékelés, elemzés, prioritások felállítása stb. – munkájukban.

Előfordulhat, hogy egy adott információ – adott országon belül, ugyanakkor a tényeknek megfelelően – néha ellentétes tartalmat kap. Így az értékelt és elemzett információ-csomagot a politika aszerint használja fel, ahogy az érdekeinek, értékeinek legjobban megfelel. Az értékelés és elemzés nem mondható könnyűnek különösen akkor, ha a megszerzett információ, adat sokszor jogszabály és/vagy törvénysértésre utal néhány „ismert” személy vonatkozásában.

A strukturálisan átalakuló magyar hírszerzés és elhárítás

Hazánkban, de az egykori kommunista tömb országaiban még a szabadon hozzáférhető, ugyanakkor stratégiaileg fontos információkat is kiemelten védték, annak megszerzését, hasznosítását nyíltan üldözték, jogilag is kémkedésnek ítélték meg. A régi rendszernek sajátossága az is, hogy a nemzeti állambiztonsági szolgálatok az adott országon belül elsősorban az ún. „belső reakció” ellen, másodsorban inkább az egymás elleni küzdelemre koncentráltak, sőt a napi politikában is tevőlegesen részt vettek. Tevékenységükhöz a párt és az állami vezetés rájuk szabott feladataiból fakadóan szinte korlátlan költségvetési forrás párosult, létszámuk – tekintve, hogy a hatékonyságot, eredményességet másként mérték – is ennek megfelelően túlméretezett volt.

A társadalmunkban végbement rendszerváltozás során a magyar titkosszolgálat – mint minden más (biztonságpolitika, szövetségesi hovatartozás, gazdaság

stb.) – alapjaiban is átalakult, jelentősen megújult. A békés átrendeződés során a hírszerző és elhárító szolgálataink csak parlamenti, kormányzati felügyelet alá kerültek. Elsősorban költségvetési megfontolásokból, másodsorban eredményességi, hatékonyságbeli okoknál fogva a szolgálatok szervezeti, működési reformja még manapság is tart. Egy évtizeddel ezelőtt vezető politikai pártok szakmai képviselői külön-külön is megfogalmazták a működési, műveleti, szervezeti racionalizálás további szükségességét, illetve hazánkban – a vezető titkosszolgálatokkal rendelkező nagyhatalmaknál már bevált, működtetett – kvázi hírszerző közösség¹ koncepcióját.

A hatékonyabb titkosszolgálati munkához elengedhetetlen a Magyar Honvédség (fegyveres erő) és a rendvédelmi szervek (benne a nemzetbiztonsági szolgálatok) egységes szemléleti rendszerben való kezelése, különösen azok működését, tevékenységük pontos elhatárolását, feladatellátásuk gazdasági és pénzügyi vonatkozásait illetően. A titkosszolgálati alaptevékenységek (hírszerzés, elhárítás) egységes szemléletű kezeléséhez a jelenlegi működési rend és struktúra átalakítása szükséges. *A polgári és a katonai nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenységi jellegük szerinti elkülönítése indokolt, viszont a polgári és katonai működési elkülönülés mellett a hírszerzés és az elhárítás stratégiai irányítását – az új feladatok struktúrája, feladatok együtt történő kezelése, a felderítő és védelmi tevékenységi területek összefüggése, az elméleti és gyakorlati módszerek azonossága miatt – továbbra is indokolt lenne összevonni, egy egységbe, kvázi hírszerző közösségbe szervezni.* Mindez hazánkban jelentősen növelné a nemzetbiztonsági tevékenységben alkalmazott eszközrendszerek és módszerek eredményességét, annak ellenére, hogy az utóbbi időben a hírszerző közösségekkel kapcsolatban több bírálat fogalmazódott meg. Például az USA új nemzeti hírszerzési igazgatója² negatív kicsengéssel számolt be az USA hírszerző közösségéről. Az igazgató 16 amerikai hírszerző ügynökség tevékenységéért, költségvetéséért és a törvények betartásáért felelős, ugyanakkor a szolgálatok közül – a CIA kivételével – a 15 ügynökség más-más kormány-szervezet része, melyeket közvetlenül nem is ő irányít.

A szövetségi érdekeknek is megfelelő, a hazai jogszabályok szerint működő magyar titkosszolgálatok operatív-műveleti hatékonyságának növelése, további racionalizálása szükségszerűen elválaszthatatlan az ország pénzügyi-gazdasági stabilitásától, finanszírozási metodikája reformjától. A költségvetési függés – bármennyire is változtak az „igények” – nem mehet azonban a szakmai munka rovására, annak igazodnia kell az össz-nemzeti érdekekhez, hazánk társadalmi-gazdasági helyzetéhez, illetve a szövetségi kötelezettségekhez is. Az átalakítások, változások kapcsán optimalizálva kell meghatározni a titkosszolgálati hírigények és az erők, eszközök arányát, nagyon fontos a helyes iránykijelölés. Ezt a munkát, a döntések nemzetbiztonsági megalapozását olyan hírszerzési és elhárítási rendszernek, azt koordináló törvényhozási / kormányzati szervezetnek – kvázi hírszerző közösségnek – kell

1 Lénárt Ferenc: Hírszerző közösséggel a XXI. században. (Új Honvédségi Szemle, 1998. november), Lénárt Ferenc: Magyarország új hírszerzési rendszerének kialakítása. (Belügyi Szemle, 1999. 4–5.), Lénárt Ferenc: Biztonság, nemzetbiztonság. (Új Honvédségi Szemle, 2001.1.)

2 Michael McConnell amerikai nemzeti hírszerzési igazgató. Shaun Waterman: New intelligence director restructures office – UNITED PRESS INTERNATIONAL April 10, 2007. (<http://washingtontimes.com/national/20070410-120358-7141r.htm>).

szolgáltatnia, amely kellő hatékonysággal alkalmas a kormány gyors és pontos hírszerzési informálására, a felderítési adatok és információk rendszeres, globális – tudományos igényű – elemzésére és értékelésére. Egy megfelelően felállított és működtetett magyar kvázi hírszerző közösség, mint rendszer működtetése nagyobb hatékonysággal szolgálhatná a nemzeti hírszerzési információ-igények koordinált megszerzését és kiértékelését, valamint a több szolgálat által ellátott feladatok egyeztetését.

Napjainkban a magyar nemzetbiztonsági szolgálatokkal szemben – miként bárhol másutt – a törvényhozás és az állami vezetés új és átfogó igényeket (munka színvonalának emelése, költségtakarékosság, hatékonyság, eredményesség) támaszt. Hazánkban már korábban is reális igényként fogalmazódott meg, hogy a hírszerzési és elhárítási munkát, szakmakultúrát – mint más országok esetében is – a politika saját céljaira se használhassa fel.

A társadalom és a szolgálatok kölcsönös függése, kapcsolata – bár jogilag rendezett – további reformokra szorul. A hivatalok munkájának aránya, feladat-végrehajtó struktúrája, illetve a szakmai-műveleti prioritások meghatározása és megvalósítása sokszor napi pénzügyi gondokon bukik el. Manapság ismét megjelenő – még mindig meglévő – kórosan elburjánzott, a „hagyományokra” épülő bürokrácia sok esetben a szakmai munka gátjaként jelentkezik, a szolgálatok belső védelmi rendszerében is gyakran mutatkoznak „rések”. Mindez nemcsak a hazai szolgálatok problémája. Az európai, illetve a NATO titkosszolgálati együttműködés is csak döcög. Több EU tagország nemzetbiztonsági szolgálata sokszor jobb szakmai kapcsolatokat ápol az amerikai, az orosz, vagy más nemzet hasonló szolgálatával, mint egymással. Bár folyamatban van a magyar közigazgatás további korszerűsítése, azonban annak gyakorlati megvalósulása – főként személyi, szervezeti, de valójában inkább jogi nehézségek miatt – akadozik. Ez ellen hat ugyanakkor, hogy – politikai, pénzügyi (pl. nyugdíjtörvény) okok miatt – a még mindig igazán értékes szürkeállomány hagyja el a szakmát, növelve ezzel a privát titkosszolgálati szektor értékét, hatékonyságát és versenyképességét.

Titkosszolgálati szakmai körökben komoly aggodalmat, félelmet kelt az, hogy az – amúgy is költségvetési függő – állami titkosszolgálatok további szakmai teret veszítenek a pénzügyileg-technikailag amúgy is jobban ellátott magán biztonsági szervezetekkel, privát titkosszolgálatokkal szemben. E kedvezőtlen körülmények mellett elvárásként fogalmazódik meg egy – jogilag is megerősített, rentábilisan is fenntartható – valóban hatékony hazai titkosszolgálati rendszer, a magyar kvázi hírszerző közösség létrehozása és működtetése azzal, hogy a szűk keresztmetszetek felszámolása igazodjon a mindenkor nemzeti és szövetségi érdekekhez, értékekhez. A magyar ügynöki hírszerzés és elhárítás mindig is a szakmai élvonalba tartozott, ebből nem szabad engedni. Hazai szinten ha már pénzügyileg nem is tudunk fejlett technikai rendszert (műhold, nanotechnológia stb.) működtetni, akkor – a még meglévő – ügynöki hírszerzésünk színvonalát tartjuk meg. Mindezek mellett tovább kell erősíteni a magánszervezetekkel (privát biztonsági, őrzővédelmi, adat-, információszerző- és feldolgozó cégek stb.) való alternatív együttműködést, de csak a kölcsönös anyagi érdekek mentén. Ezáltal a széleskörű állami információszerzés, hasznosítás és az állami „koordináció” és szakmai kontroll is megvalósítható lenne.

Vida Csaba

A Szlovák Köztársaság államiságának megteremtése

A szerző tanulmányában az államiság kérdéskörét vizsgálja meg a Szlovák Köztársaság létrejöttének tükrében. A XX. század végén létrejövő új ország államiságának elemzését követően a szerző az államiság eléréséhez szükséges feltételrendszert is megfogalmaz. Ez alapján az államiság eléréséhez történelmi, társadalmi, nemzetközi jogi és nemzetközi politikai (geopolitikai) feltételeknek kell teljesülnie. Szlovákia 1993-ra teljesítette és elérte az államiság megteremtéséhez szükséges feltételeket.

A Közép-Európában élő jelentősebb népcsoportok közül a szlovák nemzet érte el legkésőbb az államiságát annak ellenére, hogy az első szláv törzsek (a szlovákok ősei) már az V. és a VI. században letelepedtek a jelenlegi Szlovákia területére¹. Ezeknek a törzseknek és leszármazottjaiknak XX. századig kellett várniuk, hogy a belőlük kialakult szlovák népcsoport, kisebbség, majd nemzet elérje államiságát.

Az államisághoz vezető út

A szlovák történelemtudomány a Kárpát-medencében az első szláv államalakulatot már a VII. századra teszi, amikor egy frank kereskedő létrehozta saját fejedelemségét, a Samo Fejedelemséget. Az államiságuk második lépcsőfokának a Nyitrai, majd a Nagy-Morva Fejedelemséget² tekintik. Ezt a három államalakulatot a szlovákok történelmi hagyományaik alapjainak tekintik, amellyel azt akarják bizonyítani, hogy ezeréves joguk van az államiságra. A szlovákoknak a Kárpátok északi völgyeibe történő megérkezését követő „gazdag” államtörténetét évszázadokig nem követte folytatás, mert a régióban letelepedő népek (köztük a magyarok), valamint a Kárpát-medencében létrejövő államok befolyása alá kerültek a régióban élő szlávok (szlovákok) is. Így a szlovákok nemzetté válásának folyamata a kör-

1 Dušan Kovač: Kronika Slovenska I. – 22. o.

2 791-től egészen a 900-as évek elejéig léteztek, amikor a Nagy-Morva Birodalom a magyarok támadásainak is köszönhetően összeomlott.

nyező, államisággal rendelkező népcsoportoktól eltérően csak későn, a XVIII. és a XIX. században zajlott le.

A nemzetfejlődésnek több gátja is volt, amelyek közé sorolhatjuk a szlovák népcsoport viszonylagos kis létszámát, valamint a régióban „uralkodó” történelmi (cseh, lengyel és magyar) nemzetek jelentős befolyását. A szlovákok így évszázadokon keresztül a Kárpát-medencében kialakuló államokban éltek, amelyek a 900-as évek végétől egészen a XX. század elejéig a Magyar Királyság, illetve a Habsburg Birodalom voltak. A királyságban, majd a császárságban a nemesi nemzetet alkotó arisztokrata réteghez viszonylag kevés számú szlovák tartozott. A kialakuló városi lakosság, polgárság többsége még a szlovákok által lakott régiókban is németekből és magyarokból állt³. A szlovákság ennek következtében XVIII. század végéig nem rendelkezett olyan személyiségekkel, akik képviselték volna nemzetük érdekeit.

A szlovák nemzetfejlődés egyik legfontosabb lépését az egyház tette meg, amikor a reformáció hatásaként a XVI–XVII. századtól már anyanyelven történt a vallás gyakorlása, valamint a szentmisék során a papok anyanyelvükön szóltak a hívekhez. A papok kezdtek el foglalkozni a szlovák nyelvvel és kultúrával. Az egyházhoz köthető a szlovák nyelv kodifikációja is, ami a nemzetté válás meghatározó mérföldköve volt. A szlovák népcsoport nemzetté válásában így fontos szerepet kapott az egyház, amely évszázadokig (a XX. század közepéig) meghatározta a szlovák társadalmat. A nemzetfejlődést elősegítő egyházi személyek között találhatjuk Anton Bernolákot, Andrej Hlinkát, Miroslav Hodáát, Ján Hollyt, Ferdinand Jurigát, Štefan Moysést és Josef Tisot is, de 1989-et követően a szlovák politikai életre nagy befolyása volt Ján Chryzostom Korec bíborosnak is.

Eleinte a papság képezte a szlovák értelmiséget, de a XVIII. század végén a szlovák nyelv kodifikációjával⁴ megkezdődhetett az egyháztól viszonylag független szlovák értelmiség kialakulása. A szlovák történelemtudomány ezt a korszakot nevezi a szlovák nemzeti ébredés időszakának. Azonban ez a folyamat sem volt akadálytalan, mert a császári abszolutizmus erősödésével megnyirbálták a szlovák nemzeti törekvéseket is. A modern nemzetté válás folyamata megállíthatatlan volt a fiatal szlovák értelmiség küzdelmének köszönhetően, amelynek az egyik legnagyobb alakja Ludovít Štúr⁵ volt. Kialakult az önálló szlovák értelmiség, lezárult a szlovák nyelv kodifikációja, lejegyezték a kulturális hagyományokat és tradíciókat, kialakult a szlovák irodalom, valamint megalakultak az első szlovák politikai mozgalmak, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchiában a szlovák nemzet érdekeit képviselték. A szlovák politikai pártok a Monarchiában a korlátozott választójog ellenére elérték a parlamenti képviseletet a felvidéki vármegyék delegálásában. Az erős hazai politikai elit ellenére a szlovákok első (részleges) államiságát mégis a külföldi emigrációban élő csehek és szlovákok érték el.

3 Az 1920-as magyar statisztikai közlemények alapján a német és a magyar többségű jelentősebb szlovák városok – a teljesség igénye nélkül – Pozsony, Kassa, Besztercebánya, Liptószentmiklós és Nyitra.

4 Az egységes szlovák nyelv írott változata a XVIII. század végén alakult ki, ekkor történt a szlovák nyelv kodifikációja és egységesítése, valamint a nyelvtani szabályok meghatározása. A szlovák nyelv kodifikációjának fő képviselője Anton Bernolák volt, akihez köthető az első szlovák írott nyelv. Fő műve 1790-ből *Grammatica Slavica*.

A világháború időszakában a csehszlovák állam megteremtésére az Egyesült Államokban, valamint Franciaországban élő cseh és szlovák emigráció gyakorolt nagyobb hatást, mert – a nagyhatalmak támogatásával – ezek a közösségek döntöttek a közös csehszlovák állam létrehozásáról. Az emigrációban a központi szerepet a Thomas G. Masaryk által vezetett, Párizsban működő Csehszlovák Nemzeti Tanács vállalta, amelynek meghatározó személyisége volt a cseh professzoron kívül Eduard Beneš és Milan Rastislav Štefanik. A tanácsban is jelentkezett a cseh többség, mert a szlovákok érdekeit csak Štefanik képviselte, de korai halála megghiúsította, hogy az 1918-ban létrejövő új államban a csehek és a szlovákok azonos képviselőt szerezzenek. Az első Csehszlovákia időszakában cseh túlsúly volt tapasztalható, amelyre jó példa a csehszlovák hadseregben a cseh és szlovák parancsnokok aránya⁶. A csehszlovák kormányban a szlovák nemzet érdekeit egy szlovák ügyekkel foglalkozó miniszter képviselte, tehát ebben is megjelent, hogy a szlovákok „másodrendű” állampolgárok voltak a cseh(szlovák) államban.

A szlovákok számára az államiságot a rövid XX. század hozta el. Ebben az időszakban négy évszámhoz (eseményhez) is köthető a szlovák államiság megteremtése. Az *első dátum* 1919, amikor a Magyar Tanácsköztársaság időszakában a felvidéki műveletek során Eperjesen kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot⁷. A *második* 1939-ben volt, amikor a Harmadik Birodalom támogatásával létrehozták a fasisztának tekinthető Szlovák Köztársaságot. A *harmadik* 1969-ben történt, amikor az 1968-as csehszlovákiai eseményeket követően a Csehszlovákiát szövetségi állammá alakították át és Szlovákia korlátozott autonómiát kapott. A *negyedik* 1993. január 1-je volt, amikor a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság megszűnésével létrejött a független és önálló Szlovák Köztársaság. A fenti négy esemény közül egyedül az 1993-as jelentette a teljes államiság elérését, mert akkor teljesült az államisághoz szükséges feltételrendszer.

Az államiság Közép-Európában

Közép-Európa a XX. században élte meg legnagyobb átalakulását, mert addig évszázadokon keresztül négy nagy (a Német-római, a Habsburg, az Oszmán–török és az Orosz) birodalom határozta meg annak felosztását. A hosszú XIX. századot követően új államok jelentek meg a régióban a birodalmak felbomlásának eredményeként. Az adott nemzetközi helyzetben megvizsgálandó, hogy ezek, a többnyire többnemzeti országok⁸ létrejöttét egy hosszú állammá válási folyamat előzte meg, vagy az adott (geo)politikai hely-

5 Ludoviz Štúr (1815–1856) politikus, nyelvész, író, a XIX. században a szlovák nemzet egyik legkiemelkedőbb alakja, a modern szlovák nyelv megalkotója, a magyar parlament képviselője 1848 és 1849 között.

6 1922–1930. között a csehszlovák Katonai Akadémiát 1561 cseh hallgató mellett csak 74 szlovák hallgató végezte el. – Hronský–Krivá–Ďaplovič: *Vojenské dejiny Slovenska IV.* (1996, MOSR) – ISBN 80-88842-05-0

7 A magyar Vörös Hadsereg által elfoglalt felvidéki területen 1919. június 16-án kiáltották ki a Szlovák Tanácsköztársaságot, amelynek nem volt társadalmi támogatottsága, így a vörös katonák július 7-i távozása után a tanácsköztársaság is megbukott.

8 A régióban létrejövő többnemzeti országok közé tartozott Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság.

zet eredménye volt. Megállapítható, hogy ezek a nemzetek megragadták az első világháborút követően kialakult lehetőséget és a nyertesek érdekeit képviselve létrehozták államukat. Ugyanakkor ezek a nemzetek évszázadokon át küzdöttek államiságukért, amelyet a kedvező helyzetet kihasználva „viszonylag” váratlanul értek el. Ez azonban nem csak a lehetőségen múlt, hanem az adott nemzetek felkészültségén is. A modern nemzet létrejöttének feltétele az adott népcsoport által körülhatárolt terület meghatározása, valamint az önálló nyelv és kultúra kialakulása, amely egy közös azonosságtudatot feltételez. A XX. század közepétől az orosz (szovjet) befolyás következtében a Közép-Európát – egyes nemzetek államiságát – érintő átrendeződésre csak az 1990-es években került sor. A bipoláris világrend felbomlását követően csökkent a régióban az orosz (szovjet) befolyás, és az így „felszabadult” országokban újraéledt az államalkotó nemzetek „félbeszakadt” függetlenségi törekvése, amelyet felgyorsítottak a több évtizedes „kényszerházasság” során kialakult problémák és ellentétek.

Az államiság feltételeinek áttekintése előtt meg kell vizsgálni azt a tényt, hogy csak nemzetek, vagy azonos érdekek mellett szerveződött nemzetek közössége hozhat-e létre államot? Az állam és a nemzet fogalmának összemosása elsősorban a népszuverenitás doktrínájának megjelenéséhez kapcsolható.⁹ Minden nemzet saját államot akar magának, ami előrejelzi, hogy minden nemzet törekvése, hogy életét önállóan, saját területen és pedig lehetőleg kizárólagos „tulajdonosként” irányítsa. A nemzetet fel lehet fogni az államfejlődés részállomásának is. A nemzet fejlődése az állammá válás társadalmi és történelmi feltételeit teremti meg. Tehát a társadalmi fejlődés során a nemzet és az állam között minőségi különbséget kell feltételeznünk.

Itt ki kell térnünk azokra az államokra, amelyeket nem egy nemzet, vagy nemzetek közössége hozott létre, hanem felülről szervezték meg (többek között birodalmak és gyarmattartók által), valamint a különböző nemzetiségű személyek közössége által alkotott államokat. A felülről szervezett államok csak rövid ideig álltak fenn, vagy addig, amíg a támogató birodalom képes volt hatást gyakorolni annak mesterséges fenntartására. A különböző nemzetiségű személyek által létrehozott államra a legjobb példa az Amerikai Egyesült Államok, de ebben az esetben is egy nemzet az amerikai nemzet hozta létre az államot, amely az országban élő különböző nemzetiséghez tartozó közösségekből alakult ki.

A nemzet kialakulása során szükség van egy irányító politikai, hatalmi rétegre, amely megjeleníti a nemzet értékrendjét, valamint dönt a nemzetet érintő kérdésekben. A modern nemzetfejlődés során a politikai elitet egy értelmiségi csoport alkotta, amely Közép-Európában kiemelten az arisztokrácia (a nemesség), a papság, az orvosok, a jogászok és a tanítók képviselőiből, vagyis a felső és a polgári középosztály tagjaiból állt. A Habsburg Birodalomban az arisztokrata (nemesi) réteg csak kis mértékben azonosult a fiatal nemzetekkel, akik mégis támogatták ezeket a nemzeti törekvéseket, azok a mozgalmak élére álltak. A politikai-értelmiségi elit megosztottsága¹⁰ is hátráltatta az egységes

9 Gángó Gábor: Mi a nemzet? – A népek életéről és haláláról (Mindentudás Egyeteme, előadássorozat, 2003) – előadás jegyzete 4. oldal – forrás:

<http://origo.hu/mindentudasegyeteme/gango/20030317gango.html> –

10 Itt a különböző egyházak közötti ellentét is megjelenik, ami a szlovákok esetében a katolikus és az evangélikus egyház között alakult ki.

nemzet kialakulását, mert az adott vezető csoportok csak az általuk preferált értékrend elterjesztését támogatták, és egyben törekedtek a „rivális” csoportok visszaszorítására. Tehát az „alulról” építkező nemzeti mozgalmak fő erejét az értelmiség képezte, akik előszeretettel éltek a populizmus retorikájával: azaz közös, nagy történelmi vállalkozásra hívták fel az alsóbb néposztályokat. A nemzetet irányító hatalmi elit az államiség elérését követően átalakult az országot irányító vezetői réteggé, amely a nemzeti intézményeken keresztül irányította az államalkotó nemzetet. A kialakuló állam hatalmi elitjében ugyanazok a „töréspontok” és „ellentétek” is megtalálhatók, mint amelyek megosztották a nemzetet is. A közép-európai nemzeti mozgalmak alapvetően nyelvi és kulturális nacionalizmus alakjában nyilvánultak meg, amelyeknek a leggyakoribb eszköze a nyelv kodifikációja volt. Az írásbeliség megteremtése fontos lépés volt a nemzetfejlődés során, amely a közép-európai nem történelmi népek esetében viszonylag későn – a szlovákok esetében a XVIII. és a XIX. században – történt meg.

A közép-európai – államiséggel nem rendelkező – népcsoportok nemzetfejlődése és államisége során hiányosságok léptek fel az önálló történelemtudatukban, hiszen történelmük nagy részét az „anyaországban” éltek meg, amelynek történelme az uralkodó nemzeté volt. Így „a történelem nélküli nemzetek”¹¹ gyakran filozófiai doktrínákban keresték létük igazolását, amelyre nagy hatással volt Johann Gottfried Herder német filozófus tanítása¹². Ezeknek a népcsoportoknak utólag kellett megteremteniük történelmüket, amelynek két forrását különböztethetjük meg.

A „késői” nemzetek számára van még egy tényező, amely megnehezítette az állammá válás folyamatát, ez pedig a nemzetközi elszigeteltség. Ezek a nemzetek, vagy népcsoportok ismeretlenek voltak a nemzetközi közösség, valamint a tudományos világ számára, mert nemzetközi sikert elért tagjaik csak az „anyaországuk” hírnevét tudták öregbíteni.

Az államiség feltételrendszere

Egy nemzetnek az államiség eléréséhez több feltételt kell teljesíteni, valamint több feltételnek a nemzettől függetlenül adottnak kell lennie. Nem elegendő egy-egy feltételcsoport teljesítése, mert ezek a feltételek egy közös rendszert alkotnak, így minden feltételcsoport meghatározó elemének fenn kell állnia. Az állammá válás feltételeinek csoportjai: társadalmi feltételek, történelmi feltételek, jogi feltételek, geopolitikai, geostratégiai feltételek.

Társadalmi feltételek

Az államiség elérésének egyik legfontosabb feltétele az adott nemzet által alkotott társadalom belső rendszerének kialakulása, amely a nemzetfejlődés során jön létre.

11 Nem teljesen pontos megfogalmazás, mert ezeknek a nemzeteknek a történelme, megegyezik az anyaország történelmével.

12 Johann Gottfried Herder: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784–1791) forrás: <http://www.odysseetheater.com/goethe/herder/ideen.htm> (Letöltés: 2005. január 15.)

A történelem során nem hozhattak létre olyan államot, vagy csak rövid ideig létezhetett, amely úgy alakult ki, hogy azonos nyelvet beszélők egy csoportja „összeállt”¹³. Vitatható az a tény is, hogy egy állam létrehozásához nincs szükség államalkotó nemzetre. Tehát az állam létrehozásához Közép-Európában nemzetek, vagy nemzetek közösségei¹⁴ szükségeltettek. A nemzet fő sajátosságaihoz tartozik a közös nyelv, a közös kultúra és hagyományok, valamint egy értelmiségi réteg, amely a közösségen, a társadalmon belül az irányító szerepet tölti be. Ez a csoport ragadta magához a nem történelmi népcsoportok nemzeti ébredésének időszakában az irányítást. Közép-Európában a hatalom irányítói az uralkodók, a diktátorok, az arisztokraták és a katonák voltak. Ezzel szemben a fiatal nemzetek irányító rétegéhez, kiemelten a Habsburg Birodalomban a papság, a jogászok, a tanítók és az orvosok tartoztak, valamint egyes arisztokraták, akik pénzügyileg finanszírozták a fiatal nemzet fejlődését. Bibó szerint a fiatal nemzetek esetében jelentősen felértékelődött a nemzeti intelligencia, ezért a nemzet szempontjából nagyobb szerepet kaptak: az írók, a nyelvészek, a történészek, a papok, a tanítók és az etnográfusok. A Habsburg Birodalomban a polgárság a XIX. századig nem képviselt meghatározó szerepet. Ennek a nemzetirányító elitnek az állammá válás során alkalmasnak kell lennie az ország intézményrendszerének irányítására is. Tehát az állam létrehozása során szükséges az önálló, működőképes intézmény- és politikai rendszer kialakítása¹⁵, amelynek képesnek kell lennie a létrejövő állam irányítására. A nemzetfejlődés során meghatározó szerepe van a nyelvnek, ami nem csak a beszélt nyelvre vonatkozik, hanem annak kodifikációjára is. A nyelv teremti meg az önálló kultúra és hagyományok kialakulásának lehetőségét. A nyelv segítségével rögzítik az eseményeket, népszokásokat, hagyományokat. A nyelv meghatározza a nemzethez való tartozás szimbólumát is.

A társadalmi feltételek közé tartozik, hogy az adott területen élő népcsoport viszonylagos egységet mutasson. Rendelkezzen olyan közösségi tudattal, amelyet a közös történelmi élménysorozat határoz meg. A népcsoporton belüli megosztottság foka nem érheti el a népcsoport közös céljában és létérdekeiben az egyet nem értést. A nemzetet irányító elitben a megosztottság, kiemelten Közép-Európában, mindig is nagymértékben jelen volt, de a közös cél az államiság elérése, valamint a nemzet fennmaradásának biztosítása mindig is egységes volt. Az elitet általában a cél elérésnek útja, valamint a vezető szerepek leosztása osztotta meg. Bibó még a nemzet kialakulásának feltételeként határozza a főváros meglétét, valamint gazdasági feltételeket is.¹⁶ A gazdasági feltételek szükségessége megkérdőjelezhető, hiszen az afrikai államok többsége nem rendelkezett életképes gazdasággal.

13 Bibó: Válogatás 1. kötet, 324. oldal

14 Olyan társnemzetek, amelyek nyelvi, történelmi, valamint kulturális hagyományai közel álltak egymáshoz. Például: a cseh-szlovák és a szlovén-horvát-szerb.

15 Szoboszlai György: Államiság és politikai rendszer (Kossuth, 1987) – ISBN 960 09 3077 7

16 Bibó István: Válogatott tanulmányok (Első Kötet) – (Magvető Kiadó, 1986) – ISBN 963 140672 2 – 331. oldal

Történelmi feltételek

Felmerülhet az a kérdés, hogy szükségesek-e egy állam kialakulásához a történelmi feltételek, vagyis az adott népcsoport közös történelme? Egyik válasz lehet, hogy csak közös történelmi eseménysorozat során alakulnak ki a nemzet tradíciói, hagyományai és kultúrája, amely megkülönböztetheti az azonos nyelvű nemzetektől, valamint más szomszédos népcsoportoktól. A másik válasz, hogy a népcsoport csak egy társadalmi fejlődés után érhet el arra a szintre, hogy elérje az államiságát. Ez a fejlődés általában évszázadokat vett igénybe.

Az államiság kialakulásának történelmi feltételeihez sorolhatjuk azt a történelmi eseménysorozatot, amely megadja a nemzet történelmi tudatát. Az állammá alakulás során ez a történelmi tudat is legitimálja az adott földterület feletti hatalom jogosságát. A Közép-Európában élő nemzetek, népcsoportok történelme megegyezik a régióban évszázadokig fennálló birodalmak történelmével. Tehát ezeknek a népcsoportoknak a történelem-kerete azonos, de jelentős különbségeket találunk a helyi, valamint csak az adott népcsoportra vonatkozó történelmi események között. Így az évszázadokig egymás mellett, egy birodalomban élő nemzeteknek is megvan a saját történelmük, azonban a történelmi események „mennységében” jelentős eltérés mutatkozik. Ez a különbség függ a népcsoport létszámától és a régióban tapasztalható befolyásától.

A közép-európai nemzetek európai történelme a V. és a VI. században kezdődött, amikor az első szláv népek megjelentek a régióban. Európában (Nyugat-Európában) ekkor indult meg a nemzetfejlődés, amelynek eredményeként létrejöttek a történelmi nemzetek (magyar, lengyel, cseh). Ezek a nemzetek viszonylag hamar elérték az államiságot, azonban azt a történelmük során nem sikerült folyamatosan fenntartani. Ezt követően a régióban létrejövő birodalmak gátolták a többi népcsoport nemzetfejlődését. Közép-Európában ez az Oszmán–török Birodalom, a Habsburg Birodalom és az Orosz (szovjet) Birodalom volt. Azok a népcsoportok, amelyek lemaradtak a történelmi nemzetfejlődésből, azoknak a francia forradalom Európára gyakorolt hatása adott ismét lehetőséget a nemzetfejlődésre. A XVIII. és a XIX. század ezeknek a népcsoportoknak a nemzeti ébredés időszakát jelentette. Az utolsó történelmi feltétel az a történelmi lehetőség, amely az adott geopolitikai helyzetben lehetővé teszi az államiság elérését. Ez egy paradigmaváltáshoz köthető, amelyek a XX. században a világháborúk, valamint a bipoláris világrend felbomlása voltak.

Jogi (nemzetközi jogi) feltételek

Az államiság feltételrendszerében a legkonkrétabb elemek a jogi feltételek, amelyeket a nemzetközi jog szabályai határoznak meg. Az állam nemzetközi jogi meghatározása az 1933-ban elfogadott „Az államok jogairól és kötelezettségéről szóló” montevideói egyezményben található, amelynek 1. cikke tartalmazza azokat a feltételeket, amelyek egy államot jellemeznek:¹⁷ állandó lakosság, meghatározott terület, kormányzat, más államokkal való kapcsolattartás képessége.

17 Malcolm N. Shaw: Nemzetközi jog – 4. kiadás – (Osiris Kiadó, 2001) – ISBN 963 379 895 7 – 135. oldal

A XX. századra a dekolonizációs folyamat lezárulása miatt már nem jöhettek létre államok az uralatlan területek¹⁸ elfoglalásával, mert a Földön már nem volt szabad terület. Így az új államok csak már létező államok területének csökkentésével, vagy megszűnésével jöhetnek létre.¹⁹ Közép-Európában ez már évszázadokkal korábban is fennállt, hogy új államok csak birodalmak, országok felbomlásával és több részre történő felosztásával jöhettek létre. A XX. században ez két alkalommal meg is történt.²⁰

Az állandó lakosság létszámának nincs nemzetközi jogi limitje, de a saját kormányzási képességhez szükséges egy minimális létszám. Ezzel szemben a jog pontosan meghatározza az állam területének konkrét – földrajzi – körülhatárolását. A terület szempontjából fontos az a tény, hogy az államhoz tartozó terület egésze felett képes legyen ellenőrzést fenntartani az állam. A kormányzat megléte az adott terület feletti uralom képességét feltételezi. A kormányzatnak az adott társadalom, nemzet, népcsoport irányításán kívül képesnek kell lennie a nemzetközi közösség tagjaival történő kapcsolattartásra, amely feltételez az adott államra vonatkozó nemzetközi elismerést, vagyis legitimitást.

A klasszikus nemzetközi jogi feltételek mellett még az államiság létrejöttéhez szükség van az adott állam függetlenségére, szuverenitására, területi egységére, valamint önrendelkezési képességére. Ezekhez a képességekhez szükséges egy erőpotenciál (fegyveres erő) megléte is, amely biztosítja, hogy más államok ne számolják fel az államot. A függetlenség meghatározó az államiság elérésében, amely nemcsak jogokat, hanem kötelezettségeket is takar. A nemzetközi jog szempontjából az állam szuverenitásának feltétele a nemzetközi legitimitás, amely a régiót, vagy a kontinenst meghatározó államok, nemzetközi szervezetek által jóváhagyást is jelent. Ez az elismerés az adott helyzetben védeltséget is jelenthet más állammal, államokkal szemben, amely lehet az az állam, amelyből éppen kivált az új államalakulat. Természetesen a nemzetközi jog által elfogadott, valamint különböző nemzetközi szerződésekben meghatározott feltételektől a történelem során eltértek, de az esetek többségében a nemzetközi közösség által képviselt elveket – a nemzetközi legitimitás érdekében – mindig is figyelembe vették.

Geopolitikai feltételek

A történelmi, a társadalmi és a jogi feltételek mellett szükséges egy olyan tényező, amely lehetővé teszi azt a történelmi pillanathelyzetet, hogy létrejöhessen egy új állam. Ez a tényező az adott régió geopolitikai helyzete, amely a régióban fennálló államok, valamint a régió helyzetét meghatározó hatalmak törekvéseinek közös halmaza. Ebben a halmazban meghúzódó döntő erőviszonyok határozzák meg, hogy létrejöhet-e az új állam, ami nem csak a nemzetközi legitimitációban nyilvánul meg, hanem gazdasági, politikai, katonai erőgyakorlásban is. Ennek alapján az új állam

18 Terrae nullius – uralatlan terület

19 Malcolm N. Shaw: Nemzetközi jog – 135. oldal

20 Az első világháborút, valamint a bipoláris világrend felbomlását követően.

létrehozásához szükség van azoknak a hatalmaknak a közös akaratára, amelyek meghatározzák adott földrajzi régióban a politikai folyamatokat. A geopolitika egyik megalapítója, Rudolf Kjellén²¹ szerint „a geopolitika egy olyan empirikus megközelítés, amely a földrajztudomány és a politológia közötti kapcsolatrendszeren alapul. Ez alapján a geopolitikát politikai földrajzként is fel lehet vázolni. A politikai földrajzot az alábbi tényezők határozzák meg: földrajzi helyzet, természetes és politikai határok, hegységek, vizek, felszín, városok, lakosság, politikai helyzet, gazdaság, nyersanyagok, kereskedelem és a belső stabilitás.

Közép-Európában a geopolitikai helyzetet a XX. században a régió határán elhelyezkedő hatalmak határozták meg²². A régió ebben az időszakban hidat, vagy ütköző zónát képezett a szembenálló nagyhatalmak között, amelynek következtében többször változott a régió „összetétele” egyes hatalmak befolyásának megfelelően. Közép-Európát az elmúlt évszázadban a két „világégés” által bekövetkezett változás formálta át. Az első világháborút követően felbomló Habsburg Birodalom területét a győztes országok²³ osztották fel azzal a szándékkal, hogy a korábbi meghatározó nemzetek képtelenek legyenek a régióban befolyást szerezni. A Habsburg Birodalom felbomlása előrejelezhető volt, amit a világháború csak „befejezett”, mert a több évszázados közép-európai birodalom képtelen volt a modernizációra. Ekkor kaptak olyan nemzetek, népcsoportot lehetőséget az államalakításra, amelyek évszázadokkal korábban elvesztették államiságukat, vagy nem ismerték az államiságot.

A második világháborút megelőzően a régióban növekvő német befolyás az első világháború végén végrehajtott átalakítás revízióját kívánta elérni. Azonban a második világháborút követően a közép-európai országok struktúrájában végrehajtott területi változtatásokat a háborút követően – a szovjet befolyás kiterjesztése mellett – visszarendezték, illetve a Szovjetunió területi követeléseit teljesítették. Ezt követően a bipoláris világrend kialakulása, valamint a Szovjetunió befolyása 45 évre befagyasztotta a régióban a geopolitikai folyamatokat. Az 1990-es évek elején az évtizedekig „mozdulatlan régió” a szovjet érdekszféra megszűnése után egy hatalmas robbanással alakult át, amely újabb államalakulatok létrehozását eredményezte.

Közép-Európában a XX. században a geopolitikai törekvéseket minden esetben a kívülről érkező – befolyásoló – tényezők határozták meg. A régió országai arra törekedtek, hogy csatlakozzanak a nagyhatalmak (és a szövetségségek) érdekszférájához, mert képtelenek voltak közösen önálló közép-európai geopolitika kialakítására.

A Szlovák Köztársaság államiságának alapelemei

A szlovák nemzet az állammá válás társadalmi feltételeit már a XIX. század végére teljesítette, mert addigra megtörtént a szlovák nyelv kodifikációja, létrejött a nemzet irányító értelmiségi elit, valamint a szlovák nemzetben kialakultak azok a kulturá-

21 Joahn Rudolf Kjellén (1864, Torsö – 1922, Uppsala) svéd politológus, a német geopolitikai iskola egyik megalapítója.

22 Németország, Oroszország (Szovjetunió), Franciaország

lis, tradicionális hagyományok, amelyek meghatározták a közösséghez való tartozást. A szlovák közösség átélte azokat a történelmi eseményeket, amelyek befolyásolták a közösség tradícióit és hagyományait.

A szlovák történészek a történelmi tradíciók közé sorolják a Samo és a Nagy-Morva Birodalom létezését, a szlávok mondakörét, a Habsburg Birodalomban az államalkotó nemzet ellen, kiemelten a magyarság elleni küzdelmet. A szlovák politikusok az osztrák–magyar kiegyezést követően az Osztrák–Magyar Monarchiában élő többi nem magyar népcsoporttal való kiegyezést, valamint részleges autonómiát követeltek. Ez határozta meg a századforduló szlovák politikai elitjének törekvéseit²⁴. Ebben az időszakban a szlovák politikai elit még nem gondolkozott önálló állam létrehozásában.

A közös katonai múltat az első világháborúban az Antant oldalán létrehozott Csehszlovák Légiónak sikereiben találták meg, majd az 1939-ben létrehozott szlovák állam katonai küzdelmeiben, amelyek közé tartozott az 1939. március 23. és április 4. között lezajlott szlovák–magyar fegyveres konfliktus²⁵ is. Ebben a háborúban alakult meg először az önálló szlovák haderő. Az első Szlovák Köztársaság „fasiszta” múltja megkérdőjelezi annak vállalhatóságát, de 1993-at követően az elítélve-elfogadva elv alkalmazásával a pozitív elemeket meghonosították a szlovák történelmi tudatban. A második világháború időszakában a mai Szlovákia számára teljes mértékben vállalhatóvá vált a Szlovák Nemzeti Felkelés (SNP), amikor a szlovák antifasiszta erők felkelést robbantottak ki a megszálló németek ellen. A történelmi feltételek beteljesülését az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején Közép-Európában bekövetkező változások biztosították. A régió országaiban a bipoláris világrend felbomlása után megszűnt a szovjet befolyás és egy vákuumhelyzet alakult ki. Ebben a helyzetben a szlovák politikai elit szűk rétege meglátta a lehetőséget az önálló állam létrehozására annak ellenére, hogy a szlovák társadalom nem támogatta azt.

A Szlovák Köztársaság nemzetközi jogi szempontból is teljesítette az államiság feltételeit. A csehszlovák föderáció szétválása után létrejött Szlovákia nemzetközi szerződésekben meghatározott keretek között alakulhatott meg, így adottak voltak a határai, lakossága, valamint környezete.²⁶ A Szlovák Köztársaság így rövid időn belül megkapta nemzetközi legitimitását, amit az is mutat, hogy Szlovákia azonnal csatlakozni tudott az alapvető nemzetközi szervezetekhez, valamint diplomáciai kapcsolatokat létesített a Föld országainak többségével. A Szlovák Köztársaság megalakulásakor a régió geopolitikai helyzetét egy átmeneti állapot jellemezte. A Szovjetunió (Oroszország) kivonulását követően a nyugati hatalmak befolyása még nem volt annyira erős, mint az 1990-es évek közepén, amikor megindult a régió európai és euroatlanti integrációja, amelyet Szlovákia 2004-ben ért el.

23 A régióra kiemelten Franciaországnak volt ekkor befolyása.

24 Milan Hodža: Szövetség Közép-Európában – 1. fejezet

25 Mala Vojna – Kis háború, amelyet a magyar haderő a Kárpátalja visszafoglalása után az Ung völgyi művelet keretében hajtott végre.

26 Milan Štefanovič: Zrod Slovenskej Štátnosti a zánik Ľesko-Slovenskej Federácie (IRIS, 1999) – 1. kiadás – ISBN 80 88778 88 3

Összefoglalás

A szlovákok számára a történelem során, kiemelten a XIX. századtól az államiség elérése létkérdéssé vált, mert csak egy önálló szlovák állam keretében volt biztosított a szlovák nemzet fennmaradása, ezt jól tükrözi a szlovák nemzet demográfiai mutatói is, mert a Monarchia időszakában, kiemelten a kivándorlás következtében csökkent, valamint stagnált a szlovákok létszámának növekedése, míg a csehszlovák időszakokban, valamint az önállóság időszakában hatalmas demográfiai robbanásnak lehettünk szemtanúi.²⁷ A XIX. század végéig a magyar nemzetbe történő beolvadás, míg ezt követően a csehekkel való egybeolvadás veszélye fenyegette a szlovákokat. Az államiség elérése más közép-európai népekhez képes a szlovákoknál sokkal hosszabb időt vett igénybe, mert jelentős akadályokkal kellett megküzdeniük. A szlovák nemzet a XX. század elejére teljesítette az államiség feltételeit, de akkor a nemzetközi akarat még nem tette lehetővé az önálló állam létrehozását. Ekkor a külföldről megszervezett Csehszlovákia megalakítására került sor. A szlovák társadalom zöme elfogadta a csehekkel való egybeolvadást és egy egységes csehszlovák nemzet megteremtését, de egyes szlovák közösségekben továbbra is fennmaradt az önálló szlovák nemzet fennmaradására való törekvés.

A XX. században a csehek nagyobb akadályt jelentettek a szlovákok önálló államiséga számára, mint más közép-európai nemzetek, így a magyarok is. Ez ellentétes a szlovákok történelmi tudatával, amely a magyar nemzetet tekintette az államiségük akadályozó tényezőjének. Az önálló Szlovák Köztársaság megalakulásával a szlovák nemzet „ezeréves álma” vált valóra. Azonban a létért való harc a Szlovák Köztársaság létrehozását követően is megmaradt a szlovák politikai elitben, amely jelentős biztonsági kihívást gyakorolt Közép-Európa más országai számára.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Lexikón slovenský dejín (Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1999) – ISBN 80 08 02977 3
 Dušan Kováč: Dejiny Slovenska (Nakladateľstvá Lidové Noviny, 1998) – ISBN 80 7106 268 5
 Milan Štefanovič: Zrod Slovenskej Štátnosti a zánik Ľesko-Slovenskej Federácie (IRIS, 1999) – 1. kiadás – ISBN 80 88778 88 3
 Szoboszlai György: Államiség és politikai rendszer (Kossuth, 1987) – ISBN 960 09 3077 7
 Bibó István: Válogatott tanulmányok (I–IV.) – (Magvető Kiadó, 1986) – ISBN 963 140672 2
 Malcolm N. Shaw: Nemzetközi jog – 4. kiadás – (Osiris Kiadó, 2001) – ISBN 963 379 895 7
 Rudolf Chmel: A szlovákkérdés a XX. században (Kalligram Könyvkiadó, 1996) – ISBN 80 7149 117 9
 Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról (Magvető Kiadó, 1983) – ISBN 963 271 953 0
 Milan Hodža: Szövetség Közép-Európában (Kalligram, 2004) – ISBN 80 7149 590 5
 Gángó Gábor: Mi a nemzet? – A népek életéről és haláláról (Mindentudás Egyeteme, előadássorozat, 2003)
 Johann Gottfried Herder: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit (1784–1791)
 Vida Csaba: A szlovákok létszámának alakulása az elmúlt 126 évben. (Társadalom és Honvédelem, IX/2–3. szám)

²⁷ Vida Csaba: A szlovákok létszámának alakulása az elmúlt 126 évben. (Társadalom és Honvédelem, IX/2–3. szám)

Rögös út a katonai felsőoktatásban

M. Szabó Miklós:

A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1955–1960

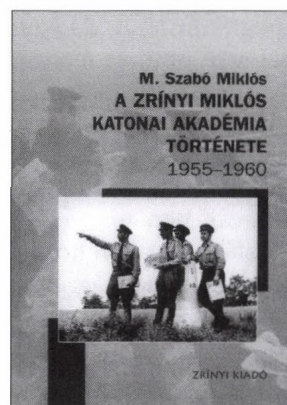
Zrínyi Kiadó, Budapest, 2007

A Zrínyi Kiadó gondozásában 2007 tavaszán megjelent Prof. dr. Szabó Miklós nyá. altábornagy, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem korábbi rektorának legújabb, levéltári kutatásokon alapuló munkája: *A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története 1955–1960* címen. Ez az alkotás szervesen kapcsolódik a 2004 őszén megjelent *A magyar katonai felsőoktatás története 1947–1956* című munkához. Ugyanakkor már gépben van az 1961–1969 közötti időszak történetének kézírata, s kutatás alatt áll a jeles tanintézet további évtizedeinek – a rendszerváltásig tartó – története is. Így valószínű, hogy az elkövetkező években egy monográfia sorozattal fognak találkozni az olvasók.

A most megjelent 250 oldalas, ízlésesen kivitelezett könyv az 1950-ben megnyílt Honvéd Akadémia jogutódaként felállított Zrínyi Miklós Katonai Akadémia első öt és fél évének legfontosabb eseményeit foglalja össze nyolc fejezetben.

A könyv első fejezete a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia létrejöttét és tevékenységét befolyásoló kül-, illetve belpolitikai viszonyokat elemzi 1955-től 1960-ig. Az olvasó átfogó képet kap az ellentmondásosan zajló nemzetközi és hazai eseményekről, amelyekben egyszerre voltak jelen az enyhülés és a feszültség folyamatai, a politikai és a katonai lépések és ellenlépések, a különböző diplomáciai gesztusok és fenyegetések, valamint azok a politikai, személyi torzulások, amelyek döntő mértékben 1956-hoz vezettek.

Egyetértve a szerző azon megállapításaival, hogy 1956-ban „a késő nyári-kora őszi hónapokban feltartóztatathatatlannul radikalizálódott a magyar társadalom. Ebben az egyre feszültebb helyzetben vált »gyúeleggyé« Rajk László, Pálffy György altábornagy, Szőnyi Tibor és Szalai András október 6-i, illetve a koncepciók perekben kivégzett honvédtábornokok: Sólyom László altábornagy, Pórfy György, Révay Kálmán és

Beleznay István vezérőrnagyok október 13-i újratemetése...” (10. oldal) Ez utóbbi kiegészítésre szorul, amennyiben e napon a Farkasréti temetőben nem négy, hanem hét mártírt hantoltak el a fentiekkel együtt. Illy Gusztáv altábornagyot, Korondi Béla rendőr ezredet, valamint Horváth-Hónigsberg Ottó r. alezredet. Sólyom László altábornaggal együtt 50 évvel ezelőtt, 1950. augusztus 19-én kivégezett dr. Merényi-Scholtz Gusztáv orvos vezérőrnagy és Lőrincz András ezredes temetésére 1956. október 20-án, a Rajk perben kivégzett Németh Dezső vezérkari ezredes, egykori moszkvai katonai attasé temetésével együtt került sor. A lábjegyzetben Beleznay István vezérőrnagy nem volt a székesfehérvári hadtest parancsnoka, bár 1950. március 9-én javaslatba hozták. A HM hadtápszolgálat főnökeként 1950. május 21-én letartóztaták és a személyi kultusz törvénytelenégeinek esett áldozatul.

A szerző, munkája második fejezetében a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia létrejöttét és tevékenységét befolyásoló néphadseregi viszonyokról szól. Ez a 41 oldalas fejezet-rész jól érzékelhetően mutatja be azt a rendkívül ellentmondásos helyzetet, amely jelentős mértékben megnehezítette a Magyar Néphadsereg egyenletes, tervszerű, kiegyensúlyozott fejlődését. 1955 elején ugyan megjelent az első tiszti törvény, azonban a társadalmi-politikai életben tapasztalt cikkcakkok, a tisztikar túlzott igénybevétele, általános és szakmai műveltségének hiányosságai, a gyakori áthelyezések és a lakásproblémák morális-fegyelmi fellazuláshoz vezettek, amit rendkívül károsan befolyásolt az 1955 őszi, illetve 1956 nyári minisztertanácsi döntés a néphadsereg hűs-, illetve tizenötezer fős létszámcsökkentéséről. Nem volt véletlen a hadsereg 1956-os felbomlása. E fejezet átfogó képet ad a katonai felsővezetés 1956-os szerepéről, valamint az 1957–60 közötti időszak kibontakozási erőfeszítéséről a hadsereg újjáépítésében.

A harmadik fejezet részletesen bemutatja a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia megalkulását és az 1955 március–1956 október közötti igen feszített tevékenységét Mátékovics Endre vezérőrnagy parancsnoksága alatt. E dátum azzal függ össze, hogy Bata István vezérezredes, honvédelmi miniszter a nemzeti ünnep alkalmából az 1955. március 14-én kelt 15. számú parancsával a Honvéd Akadémiát „Zrínyi Miklós Katonai Akadémia” névre változtatta, katonai főiskolaként. Ez minőségi lépést jelentett a katonai felsőoktatás történetében, mivel a Minisztertanács május 25-én hozott határozatával előírta, hogy 1955 ősztől kezdve az akadémiára felvett tisztek legalább 50%-a érettségizett, vagy ennek megfelelő általános műveltségű legyen. Ez – még hosszú ideig – sok gondot okozott, hiszen az 1955. február 1-jei statisztikai kimutatás szerint 6 elemít végzett 6777, 8 általánost 17 766, érettségizett 2906 és egyetemi-főiskolai diplomával rendelkezett 887 tiszt. (19. oldal) A honvédelmi miniszter az 1955–56-os tanév 3 éves akadémiai képzésre kiadott pályázati felhívásában többek között meghatározta, hogy azok jelentkezését várják, akik „...lehetőleg középiskolát, de legalább az általános iskola 8 osztályát elvégezték, illetve ennek megfelelő általános műveltséggel rendelkeznek (ez alól egyes rendkívüli esetekben el lehet tekinteni), és jó szellemi képességekkel rendelkeznek...” (66. oldal) (Igen nehéz volt a minisztertanács határozatát ezidőben végrehajtani.)

A felvételi vizsgák a nyár folyamán zajlottak le, 25–30 fős csoportosításban, két napon keresztül: az egyik napon a szakmai és általános ismereti vizsgák, a másikon az orvosi vizsgálatok és a káderezés. A vizsgatárgyak a következők voltak: a.) min-

den felvételiző számára: 1. társadalomtudomány; 2. fegyvernemi alapismeretek; 3. tereptan; 4. földrajz; 5. történelem; 6. magyar nyelv; 7. mennyiségtan. b.) légvédelmi és híradótisztek számára: 8. kémia és fizika. c.) repülőtisztok számára: 9. fizika. Az 1–5. tantárgyakból szóbeli, a 6–9-ből pedig írásbeli vizsgát kellett tenni. (67–68. oldal) 1955. december 1-jén új tanszék állt fel, az atom- és vegyi kiképzési tanszék.

Ebből a fejezetből az olvasó tájékozódhat a különböző létszámviszonyokról és szervezési elemekről, illetve azon hallgatókról is, akik az akadémia elvégzésével különböző vezető beosztásokba kerültek.

A *negyedik fejezet* a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia történetének legtragikusabb időszakának kronologikus eseménysorozatát mutatja be 1956. október 23–1957. április 7. közötti időszakból. Részletes kép bontakozik ki az akadémia személyi állományának tevékenységéről, Márton András ezredes, akadémiaparancsnok szakmai-emberi-vezetői nagyságáról, a „Tisztinyilatkozat” aláírásának körülményeiről, a megtorlás következményeiről, a karhatalmi szolgálatról, valamint az akadémia vezetésének megújulásáról.

Az *ötödik fejezet* az akadémia 1957. április–november közötti „csonka” kiképzési évének eseményeit foglalja magába. Új „korszaka” kezdődött a Zrínyinek. Az akadémia egyesült a volt Petőfi Sándor Politikai Akadémiával, s ez utóbbi a ZMKA társadalomtudományi tagozata lett. A kiképzés 1956. december 1-je helyett csak 1957. április 8-án kezdődött és októberben fejeződött be, így a kiképzés hadseregszerte 1957 májusában kezdődött és októberben fejeződött be. Ez volt a magyarázata a „csonka” időszaknak. Akik nyáron fejezték be tanulmányaikat – a hagyományoknak megfelelően – a vizsgán díszöltözetben (kangarn öltöny, boxcsizma, drapp ing, derékszj vállszíjjal, kitüntetések eredeti formában) voltak kötelesek megjelenni.

A *hatodik fejezet* az 1957/58. kiképzési évet a kibontakozás nehéz kezdeteként mutatja be. 19657. november 1-jével az akadémia Révész Géza vezérezredes, honvédelmi miniszter által jóváhagyott új szervezetre tért át. Bevezetésre került a fakultásrendszer: az összefegyvernemi fakultáshoz tartozott az összefegyvernemi, a politikai helyettesi, valamint a hadtáp tagozat; a fegyvernemi fakultás állományába a tüzér, a légvédelmi és vegyi, a műszaki és híradó tagozat tartozott. A tagozatok állományába tartoztak a hallgató osztályok. (141. oldal) A kiképzési idő az alapfakultáson (összefegyvernemi, páncélos és hadtáp) 3 éves, illetve 4 éves; politikai munkás, tüzér, légvédelmi tüzér, műszaki, vegyi és híradó), a levelező képzés pedig egy évvel hosszabb, azaz 4 és 5 éves lett. Ugyanakkor egy időre befejeződött a repülőharcászat oktatása is. Az akadémiára történő felvétel feltétele volt ezidőben a 35. életév be nem töltése, tisztí iskolai végzettség, legalább 3 éves századparancsnoki (politikai helyettesi), vagy ennek megfelelő illetve magasabb beosztásban eltöltött csapatszolgálat; középiskolai végzettség (érettségi) és egészségügyi alkalmasság. Ezen előfeltételek bármelyikének hiánya esetén a felvételizőnek honvédelmi miniszteri engedélyt kellett kérnie. (Erre leginkább az érettségi hiánya esetén került sor.)

E fejezetben érdekes oldalak olvashatók arról a fórumról, ahol Révész Géza altábornagy, honvédelmi miniszter – előzőleg 84 kérdést eljuttatva hozzá – válaszolt az akadémia dísztermében a tanintézetben uralkodó hangulattal, fegyelmi helyzettel, a tanulmányi munkával és a személyi állományt érdeklő, megválaszolendő problémákkal kapcsolatban. Úgy tűnik, hogy 1958 elején a tisztek már tudtak és mertek kér-

dezni a honvédelmi minisztertől, bár nem mindig voltak helyénvalók a felvetett kérdések, problémák, de érzékeltették rendkívül nagy számukat és feszítő jellegüket. Az is kitűnt, hogy a legfelső katonai vezetés megpróbálkozott bizonyos demokratikus formák bevezetésével, de ezeket nem tudta jól kezelni, s ezért nyilvánosan le is mondott róluk. (160. oldal)

A *hetedik fejezet* az 1958/59. kiképzési év sajátosságaival foglalkozik. Ez a tanév is „kemény” volt. További fejlesztés következett be az előző évben felállított fakultásrendszerben. A létrehozott összefegyvernemi, fegyvernemi és társadalomtudományi fakultásokat alap-, illetve levelező fakultások váltották fel. Az alapfakultás keretében az I–IV. évfolyam-parancsnokságok fogták össze a nappali képzésben résztvevő hallgatókat. Ez a szervezeti felépítés lehetővé tette a hallgatói állomány egységes irányítását, vezetését és nevelését, valamint a harckészültség színvonalának jelentős emelését. A tanulmányi munkát 18 tanszék végezte.

Ez a fejezet betekintést nyújt a tanári kar továbbképzési lehetőségeiről, amennyiben megnyíltak előttük a különböző egyetemek és nyelvtanfolyamok elvégzésének lehetőségei. Nagy teret kap a tudományos munkával kapcsolatos tevékenység bemutatása, s tárgyalások a Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottságával (TMB) arról, hogy „a hadtudomány terén is célszerű a tudományos képzés bevezetése.” (199. oldal) Ez az elgondolás az elkövetkező években-évtizedekben fokozatosan meg is valósult. Az 1959/60. kiképzési év fő feladatai között Csémi Károly ezredes, akadémiaparancsnok a tudományos kutatómunka megjavítása érdekében többek között megparancsolta, hogy „...a rövidesen meginduló aspiránsképzéssel kapcsolatban mind a tudományos kutatóosztály, mind a tanszékek tegyék meg a szükséges előkészületeket.” (211. oldal)

Végül a *könyv nyolcadik fejezete* az 1959/60. kiképzési év sajátosságait elemzi. Az Elnöki Tanács 1959. évi 106. számú határozatával elrendelte a főtiszti tanfolyam felállítását 1960. szeptember 1-jével. Ez a képzési forma azokra a tisztekre vonatkozott, akiknek a beosztása megengedte a főtiszti előléptetést, de nem követelte meg az akadémia elvégzését. Számtalan „öreg” századosnak vált lehetővé, hogy – elkerülendő a rendfokozati feszültséget – elvégezhesse az egy éves tanfolyamot, miután sikeres felvételi vizsgát tett történelemből, földrajzból és orosz nyelvből. (225. oldal)

Az akadémia fennállása 10. évfordulója megünneplése érdekében nagyarányú előkészítő munkálatok kezdődtek, melyek között az akadémiaparancsnok meghatározta az akadémia múzeumának megnyitását is. (Erre a volt parancsnoki épület – ma a NATO Nyelvképző Központ – földszintjén került sor.)

A fejezet végén Szabó Miklós akadémikus, a könyv szerzője, aki 17 évig volt a ZMKA, ZMNE rektora személyes emlékeit idézi, kik voltak azok a „Zrínyit” végző tisztek, akik mint pályakezdő fiatal tisztet elindították „élet rögzös útján”. A nagy értékű munka „Utószó”-val fejeződik be az 1955–60. közötti kiképzési évek akadémiaparancsnokok munkásságának méltatásával.

Dr. Oroszi Antal nyá. ezredes
ZMNE múzeumvezető

* A 141. oldalon politikai helyettesi tagozatról van szó.

ABSTRACT

SECURITY POLICY

Sándor Pirityi:

Europe as a Transatlantic Nuclear Bridge-head 3

In his study the author reminds his readers on the occasion of the semi-centenary of the UN proposal of Rapaeki Plan (former polish minister of foreign affairs) of the problem of nuclear disarmament in Central Europe and on our continent, of the nuclear relations of security policy of the four nuclear great-powers concerned in Europe and of the history of evolution and turning-points of their armament- and disarmament. In the part of the study dealing with our continent are the modern German, NATO and Russian opinions about political and military expedience of the presence of American nuclear weapons in Europe.

István Molnár:

Military Threats of Our Age and the North Atlantic Region 14

The author, on the basis of the relevant NATO and USA documents and also the current events, analyses and evaluates the military threats of our age and their characteristics and also the most important arrangements and organisational initiatives. Furthermore, he states that such threats like the global terrorism and the proliferation of weapons of mass destruction are originated from the pre-modern and modern societies and affect the post-modern ones, mainly those of the euro-Atlantic region. However, threats originated from the political, economic and social instability are presented in numerous regions, affect many states directly and also the euro-Atlantic region at least indirectly since they may hurt the region's values and interests with their consequences.

Szabolcs Tüttő:

Functional System of National Security Services in the Scope of New Challenges

In his essay the author introduces the legal and structural framework of counter-terrorism activity performed by Hungarian security and intelligence services. Regulatory acts shaping the modern national security system of the country are presented, as well. The second part of this paper is designed to get an overall picture of the national security services' responsibilities and scope of authority, in Hungary. As a part of this the author emphasizes the necessity of adoption of measures enhancing the efficiency of counter-terrorism work, among these the creation of a new national security strategy.

MILITARY SCIENCE – MILITARY AFFAIRS

Zsolt Haig:

Information Based Threats to Information Society 37

In this study the author introduces the dependency of the information society on the information technology, the new dimensions of threat and the vulnerability of the society through critical information infrastructures. He categorizes the forms of information attack and depicts its most typical methods and devices and finally draws recommendations for strengthening information security of the society.

Tibor Kovács:

Current Issues of the Engineer Support for NATO 57

The author summarizes the experiences from a conference on the NATO Engineer Support he had attended. The article presents the most current issues, questions and problems of NATO Engineer Support that have and/or may have influence on the principles and practice of the Hungarian Defence Forces. The author's method follows the way of thinking and logic of NATO in this subject matter. Taking into consideration of the ever-changing tasks and requirements of NATO and the wide spectrum of NATO activities, the article with its conclusions can be of interest not only for the military engineers but for representatives of other branches as well.

Ferenc Mező:

Psychological Operations Manipulating Social Influence 68

The study concentrates on that type of the psychological operations (PSYOPS), which manipulate with social influence. It has got three themes: 1) a short introduction to the PSYOPS (by the AJP-3.7. NATO doctrine); 2) the social influence theory by Herbert Kelman (because the AJP-3.7. NATO doctrine uses Kelman's theory); 3) the application possibilities of Kelman's theory in the PSYOPS (by some examples of military-history).

C3 PREPARATION

Attila Varga: Thoughts of Pilot Training 79

In accordance with a bilateral agreement, signed between Hungary and Canada, the Hungarian Air Force has taken part in NFTC programme since 2003. The programme with its four phases which define the future of the Hungarian Air Force has a great importance in national training system. As a well-experienced instructor pilot I would like to present the necessity of changes and the possible alternatives of national education and training system.

Gabriella Kiss:

Challenges of the Cooperation Between Multinational Cultures 92

In missions and international positions is the cooperation with local inhabitants essential, even the successful execution of a mission can depend on the adaptation of interaction of military persons with locals. The study focuses on the importance of the appropriate training of personnel participating in international missions and of the acquirements of capabilities concerning the elimination of conflicts based on cultural variety.

POLICING

Júlia Hornyacsek – Viktória Veres:

Catastrophes, Vulnerability, Security 101

Under the factors threatening security catastrophes play an outstanding role. The authors review the interrelations between areas of security and catastrophes and the elements of vulnerability of nations related to globalization and the global change of climate. It's emphasized that the scientific analysis of the relation between vulnerability factors and catastrophes, their effective solutions and practical adoption are of high importance in the scope of maximizing security.

Attila Prukner:

Influences of the EU Membership of Romania and Bulgaria
on the Organization of the Hungarian Customs Affairs 114

The aim of the author of the article is to show what kind of challenges a modern customs organisation has to face with. Second aim is to examine how the Hungarian Customs and Finance Guard carried out the arrangements in connection with organizational and human policy which were needed for the changed circumstances.

FORUM

Iván Pataky:

COMMENT on the Articles About the Association and Military Science . . 124

The author phrases his opinion and recommendations concerning the function of the Association and the definition of military science with a reference to the questions raised at the last meeting of members and their explanative answers in the volumes of the journal published this year (Nr. 1 and 2/2007).

Ferenc Lénárt:

Changing World – Developing Intelligence and Security Services 132

Globalization mainly effects security policy and national security as well as the strategy of secret services. In his publication the author focuses on the new risks of globalization, the intelligence community and the interaction between globalization and secret services.

Csaba Vida:

Creation of the Statehood of the Slovak Republic 139

In this study the author analyses the system of statehood in the scope of the formation of Slovak Republic. After the analysis the author determined a system of conditions of statehood. Based on that social, historical, international legal and international political (geopolitical) conditions are to be fulfilled for obtaining the statehood. The most important are geopolitical conditions, because these guarantee the support of the international community. The Slovak nation fulfilled these conditions by the end of 20th centuries, the Slovak Republic was formed 1993.

REVIEW

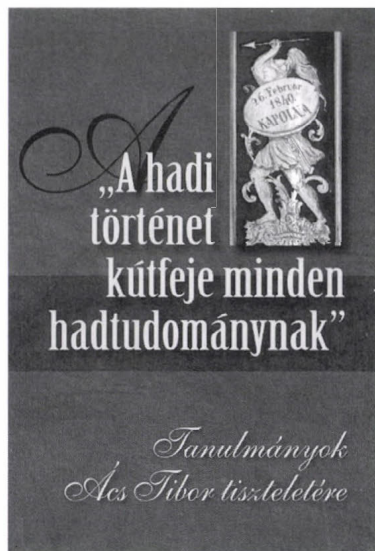
Book presentation 150

Miklós M. Szabó: History of the 'Zrínyi Miklós' Military Academy 1955–1960
Published by Zrínyi Kiadó, Budapest, 2007

Tanulmányok

Ács Tibor tiszteletére

Ács Tibor 75. születésnapja alkalmából pályatársai, barátai, kollégái, munkatársai – a hadtörténetírás igen sokrétű területeinek képviselői – „A hadi történet kútfeje minden tudománynak” című kötettel, a kutatók között szokásos módon tisztelegnek egy életpálya teljesítménye előtt. Megjelent írásaikkal tanúbizonyságot tesznek arról, hogy elismerik tudományos munkásságát, nagyra becsülik annak eredményeit. A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum valamint a PolgART Kiadó gondozásában a közelmúltban megjelent, 26 szerző tanulmányát közreadó 411 oldalas kötet főszerkesztője dr. Szabó János egyetemi tanár, a szerkesztésben közreműködött Hausner Gábor felelős szerkesztő.

E folyóirat olvasói előtt nem ismeretlen Ács Tibor nyugállományú ezredes, az MTA doktora. 1931. november 6-án született Budapesten. 1950 novemberétől 1991 májusáig szolgált a hadseregben. Tudományos munkával közel ötven éve foglalkozik.

Pályája során kiemelkedő tudományos tervező-szervező, oktatói és katonai-kutatói munkásságot fejtett ki a magyar hadtörténet, a hadügy és a hadtudomány múltjának feltárása és tapasztalatainak hasznosítása, továbbá a korszerű honvédelem és a haderőfejlesztés tudományos megalapozása, nem utolsósorban a hadtudományi szakirodalom gazdagítása érdekében. A Magyar Tudományos Akadémia bizottságaiban, a különböző egyetemeken és tudományos társaságokban elismerésre méltó érdemeket szerzett.

A Magyar Hadtudományi Társaság alapító tagja, több éven át a Társaság elméleti és történeti szakosztály elnöke volt. Részt vett a Társaság fórumának, a Hadtudomány című folyóirat megalapításában. A XIX. századi magyar hadtudomány-történet feltárásában végzett munkásságért és iskolateremtő szerepéért, tudományos szervező tevékenységéért elsőként kapta meg az MHTT által alapított Tanárky Sándor-díjat.

A Magyar Hadtudományi Társaság,
a Honvédelmi Minisztérium,
a Honvéd Vezérkar és
a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem
tudományos-szakmai konferenciát rendez
2007. október 10-én 09-16 óráig a ZMNE Dísztermében

A hazai katonai felsőoktatás helyzete, perspektívái és a tisztképzés sajátosságai címmel.

A konferencia tervezett előadásai:

- ✧ A HM elgondolásai a katonai felsőoktatás helyzetéről
- ✧ A magyar felsőoktatás reformja
- ✧ A HVK elvárásai a jövő tisztjével és a tisztképzéssel szemben
- ✧ A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem perspektívái.
- ✧ A katonai felsőoktatás és a doktori képzés kapcsolata
- ✧ A NATO és a katonai felsőoktatás
- ✧ A katonai vezetőképzés helyzete és jövőképe a Kossuth Lajos Hadtudományi Karon
- ✧ A Bolyai János Katonai Műszaki Karon kialakított képzési és kutatási stratégia helye a katonai és védelmi képzés rendszerében
- ✧ Társadalom- és humántudományok oktatása
- ✧ A Központi Könyvtár helye, szerepe a katonai felsőoktatásban
- ✧ Új kihívások a hallgatói nyelvképzés teljesen új rendszerében
- ✧ A korszerűsített informatika jelené és a lehetséges jövőbeni fejlesztések a ZMNE-n

Felvilágosítás és részletes program a konferenciával kapcsolatban:

Dr. Felházi Sándor mk. alezredes és Szabóné dr. Szalánczi Erika,
az MHTT elnökhelyettesei

Kissné Petró Emese, az MHTT titkárságvezetője

Telefon: (36 1) 432-9000/41-090, 41-149, 29-683

Weblap: <http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/index.html>

E-mail: kissne.petro.emese@zmne.hu